

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

ƏLİZADƏ ŞƏHLA MƏHƏMMƏD qızı

“BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ KİÇİK VƏ ORTA
SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN HÜQUQİ
TƏMİNATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 – “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

hüquq elmləri doktoru

professor O.F. ƏFƏNDİYEV

Magistr proqramının rəhbəri:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

dosent S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri:

iqtisad elmləri doktoru

professor F. P. RƏHMANOV

BAKI-2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4
I FƏSİL. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİ VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ASPEKTLƏRİ.....	7
1.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu	7
1.2 Sahibkarlığın formaları və onların spesifik xüsusiyyətləri	16
1.3 Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması mexanizmləri	28
II FƏSİL.AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ.....	38
2.1 İqtisadi sistemin transformasiyası və sahibkarlığın institusional problemləri	38
2.2 Respublikamızda sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti və kompleks təhlili	46
2.3 Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və əsas istiqamətlər.....	63
III FƏSİL.AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	74
3.1 Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ-hüquqi təminatı	74
3.2 Respublikamızda kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi bazası.....	82

3.3 Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	90
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	97
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	101

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatının hərəkətliyini və dinamikliyini təmin edən azad rəqabətin formalaşması və inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın özünəməxsus yeri var və onun əsas ünsürlərindən biri hesab edilir. Belə ki, bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemin təkmilləşməsi istiqamətində tənzimləyici siyasət aparan hökumətimiz kiçik və orta sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı bir çox məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Lakin, bu sahədə bir sıra problemlər hələ də qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin strateji siyasəti davamlı olmalı, düzgün müəyyənləşdirilməli, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar arasında baş verə biləcək inhisarçılıq meyilləri bazar prinsipləri əsasında aradan qaldırılmalı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tədbirləri ön plana çəkilməlidir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın kapital qoyuluşu, maliyyə, vergi, kreditlə bağlı mürəkkəb qaydaların mövcudluğu, texniki və informasiya bazasının aşağı səviyyədə olması, onların ərazi üzrə qeyri bərabər səpələnməsi, daxili bazarın müəyyən mənada məqsədəuyğun qorunmaması, bazar infrastrukturunun sonadək formalaşdırılmaması və onun müasir tələblər səviyyəsində təşəkkül tapmaması, qanunverici bazanın kifayət qədər qənaətbəxş səviyyədə olmaması, mövcud qanunvericildə bir sıra boşluqların olması, qanunvericiliyin əhatə dairəsinin kifayət qədər tam olmaması bu sahədə problemlərin olduğunu göstərir.

Bu baxımdan mövzunun aktuallığı bazar iqtisadiyyatının öz təbiətindən və daxili məntiqdən irəli gələn kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi təminatı məsələlərinin öyrənilməsi və mövcud boşluqların olması ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın predmet və obyekt. Tədqiqatın predmetini sahibkarlıq sistemində kiçik və orta sahibkarlığa dövlətin dəstəyinin hüquqi təminatının öyrənilməsi, obyektini isə Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılması məsələsi təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi kiçik və orta sahibkarlığın bir iqtisadi problem kimi nəzəri-metodoloji təhlili əsasında ona dövlət dəstəyi və bu dəstəyin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi, bu dəstəyin genişləndirilməsi imkanlarının araşdırılması, daha səmərəli formaların elmi cəhətdən əsaslandırılaraq müxtəlif təklif və tövsiyələrin hazırlanması, qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsi, bu sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilib yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiq edilməsindən ibarətdir. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün nəzəri-metodoloji və təcrübi aspektdə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesində sahibkarlıq fəaliyyətinin rolu, yeri və əhəmiyyətinin açıqlanması;

- sahibkarlığın müxtəlif formaları və onların spesifik xüsusiyyətlərinin açıqlanması;

- iqtisadi sistemin transformasiyası zamanı sahibkarlığın institusional problemlərinin araşdırılması;

- respublikamızda sahibkarlığın müasir vəziyyəti və onun kompleks təhlilinin verilməsi;

- sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və onların əsas istiqamətlərinin tədqiqi;

- kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi mühitin yaradılmasının təmin edilməsi;

- mövcud qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın informasiya bazasını sahibkarlıqla bağlı nəşr olunmuş statistik toplular, sahibkarlıqla bağlı qanunvericilik aktları və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi təminatı məsələsi kompleks araşdırılmış və bu hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müəyyən təkliflərin irəli sürülməsi ilə şərtlənir.

Dissertasiya işinin strukturu giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. İşin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın predmet və obyekt, informasiya bazası bə işlənməsi metodları göstərilmiş, tədqiqatın elmi yeniliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin “ Sahibkarlıq fəaliyyəti və onun tənzimlənməsinin nəzəri konseptual əsasları” adlanan ilk fəslində sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi məzmunu, sahibkarlığın formaları və onun spesifik xüsusiyyətləri, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması mexanizmləri araşdırılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın müasir vəziyyəti və ona dövlət dəstəyinin kompleks təhlili” adlanan II Fəslində iqtisadi sistemin transformasiyası və sahibkarlığın institusional problemləri, respublikamızda sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti və kompleks təhlili, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və əsas istiqamətləri şərh edilmişdir.

III Fəsil olan “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin hüquqi təminatı və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” fəslində Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ hüquqi təminatı, respublikamızda kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi bazası, Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edilmişdir.

FƏSİL I. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ-KONSEPTUAL ASPEKTLƏRİ

1.1 Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi məzmunu

Sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisad elminin əsas tədqiqat obyektlərindən biri olub, bazar təsərrüfatının mühüm aparıcı qüvvəsi hesab edilir. Dünya təsərrüfatçılıq təcrübəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin qərarlaşması əsasən orta əsrlərə təsadüf etmiş, kapitalizmin yaranması ilə daha da inkişaf etməyə başlamış və hal-hazırda özünün yüksək bir mərhələsinə gəlib çatmışdır. Eyni zamanda sahibkarlıq bir çox elmlərin öyrənmə obyektidir. Buradan isə onun şərtləri və tərifləri çoxluğu əmələ gəlir.

Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin məzmununun öyrənilməsi ilk əvvəl onu həyata keçirən sahibkar anlayışı ilə başlayır. Bu gün sahibkar dedikdə, iqtisadi yaradıcı, təşkilati qabiliyyətlərə, mürəkkəb bazar konyukturası şəraitində düzgün qərar qəbul etməyə, ağıllı risk etməyə qadir olub iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən təşəbbüskar insanlar başa düşülür.

Sahibkarlıq iqtisadi münasibətlərin konkret təzahür forması olub, cəmiyyətin maddi və mənəvi potensialının artmasına zəmin yaradır. Sahibkarlıq fəaliyyəti daha çox iqtisadi azadlıqla-sahibkar azadlığı və qarşılıqlı təsərrüfat əlaqələri ilə birbaşa bağlıdır. Bu azadlıqlar sahibkarlara iqtisadi resurslara malik olmaq və bu əsasda müəyyən məhsul istehsalını və xidmət göstərilməsini təşkil etmək, kommersiya fəaliyyəti göstərmək, öz tərəf müqabillərini tapmaq və müqavilələr bağlamaq, maliyyə, kredit, investisiya əməliyyatlarını aparmaq, azad rəqabətə qoşulmaq imkanı verir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas subyekti kimi sahibkar çıxış edir və aşağıdakılarla əlaqədardır: istehlakçı ilə əsas əks agent kimi; dövlətlə hansı ki, bəzən onun köməkçisi və ya rəqibi kimi çıxış edir; muzzdlu işçilərlə və biznes üzrə tərəfdaş ilə. Sahibkarların və onların əməkdaşlarının xarici müəssisələrin, rəqiblərin, tərəfdaşların, istehlakçıların ayrı-ayrı qruplarının, təchizatçıların, yerli və mərkəzi hakimiyyət orqanları, vergi orqanları, gömrük və sahibkarlıq fəaliyyətinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlığı müəyyənləşdirilmiş norma, forma və əməkdaşlıq

qaydalarına əməl olunmasını tələb edir. Əməkdaşlığın əsas istiqamətləri kimi istehsal, əmtəə mübadiləsi, maliyyə əməkdaşlığı sferaları çıxış edə bilər. Sahibkarlıq fəaliyyətində sahibkar və istehlakçı qarşı-qarşıya dayanır. Sahibkar iki üsul ilə istehlakçıya təsir edə bilər:

1. İstehlakçının tələbatını nəzərə almaq;
2. İstehlakçının marağını sahibkara bağlamaq-təbə etmək yolu. Bu halda sahibkar istehlakçının xəbəri olmadan ənənəvi əmtəələr deyil, yeni əmtəələr istehsal edir. İstehlakçı heç bilmədən bazarda yeni əmtəələr görür. Sahibkar yeganə subyekt ola bilməz. Bütün hallarda o, əsas əks tərəf olan istehlakçılarla, eləcə də dövlətlə qarşılıqlı hərəkət etməlidir. Sahibkarlıq ümumi iqtisadi və sosial-iqtisadi proseslərin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Ümumi iqtisadi proseslərdə olduğu kimi sahibkarlıq fəaliyyətinə də eyni subyektlər daxildir. Bunlardan istehsal prosesinin təşkilatçısı, istehlakçılar, işçilər, əməkdaşlar və dövləti qeyd etmək olar.

Dövlət sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi üçün bu sahədə kadrların peşəkar hazırlıqlarının yüksəldilməsi istiqamətində təhsil funksiyasını öz öhdəsinə götürür. Dövlət yenidən işgüzarlıq fəaliyyətinə başlamış sahibkarlara maliyyə baxımından köməklik göstərir. Bir çox hallarda sahibkarlar üçün tələb olunan infrastruktura və eləcə də sahibkarlığa xidmət edən, köməklik göstərən bir çox strukturların yaradılmasını öz üzərinə götürür.

Subyektlər arasında yaranan əlaqələr fəaliyyətin iqtisadi aktivliyini müəyyənləşdirir və bunlar bir-birilə düz mütənasibdir. Ümumi iqtisadi proseslərdən fərqli olaraq sahibkarlıq prosesinin subyektləri özünəməxsus xarakterə malikdir. Qeyd edilənlərdən bələ bir nəticəyə gəlmək olar ki, sahibkarlar sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas subyektidir və onların əsas məqsədi-vəzifəsi öz fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqla yüksək mənfəətə nail olmaqdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməyin başlıca şərtlərindən biri də ictimai şəraitin mövcud olmasıdır. Burada hər şeydən əvvəl bazar, bazar münasibətləri sistemi, sahibkarın şəxsən sərbəst olması nəzərdə tutulur. Sahibkarlıq mühiti ictimai-iqtisadi vəziyyət olub, iqtisadi azadlıq dərəcəsini, sahibkarlıq ordusunun mövcudluğunu, bazar münasibətləri ünsürlərinin üstün olması, sahibkarlıq kapitalının

formalaşması imkanının və zəruri ehtiyatlardan istifadə etmək imkanını özündə əks etdirir.

Sahibkarlıq mühiti çoxcəhətli bir hadisə olub, aşağıdakı ünsürləri əhatə edir :

- ictimai-iqtisadi və sosial-iqtisadi durumun dəyişməsi ;
- milli ictimai psixologiyanın və buna müvafiq şəraitin dəyişməsi ;
- sahibkarlığın inkişafına stimül yaradılması barədə və buna müvafiq olaraq

sahibkarlıq infrastrukturunun yaradılması dair milli proqramın qəbul edilməsi və s.

Sahibkarlıq üçün zəruri hüquqi, iqtisadi və sosial mühitin mövcudluğu mühüm şərtlərdəndir. Hüquqi mühit peşəkar sahibkarların fəaliyyəti üçün sahibkarın öz fəaliyyətində yüksək göstəricilər əldə etməsi üçün iqtisadi proseslərin əsas subyektlərinin işgüzar fəallığını tənzim edən qanunvericilik aktlarının mövcudluğudur. İqtisadi mühit hər şeydən əvvəl iqtisadi amillərin mövcudluğunu, seçilmiş sahibkarlıq fəaliyyəti dairəsində rəqabət və qiymətlərin yaranması şəraitini, sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da faydalı aparılması üçün infrastrukturun səviyyəsini əks etdirir. Qiymətlərin yaranmasının əsasını istehsal amillərinin qiymətləri, borc kapitalı faizinin və vergi səviyyəsi təşkil etdiyi halda, rəqabət mühitini iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi təşkil edir. Sosial mühit isə daha çox sahibkarların cəmiyyətdə tutduğu mövqe, onların mənəvi mükafatlandırılması və məfhumun insan həyatı üçün vacibliyi ilə xarakterizə olunur.

Deməli, sahibkarlıq mühiti sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan şəraitin məcmusu nəzərdə tutulur. Ümumilikdə sahibkarlıq mühitini xarici və daxili mühitə də bölmək olar.

Xarici sahibkarlıq mühitinin vəziyyəti ölkədə və onun ayrılıqda hər hansı bir regionunda sahibkarlığın inkişafına təsir edir. Bu mühitə ölkədə və regionda iqtisadi vəziyyət, dövlətin və cəmiyyətin inkişafının sabitliyin xarakterizə edən siyasi situasiya, hüquqi baza ilə müəyyənləşdirilmiş sahibkarların məsuliyyəti və vəzifələri, sahibkarlığa dövlət dəstəyi və tənzimlənməsi, əhəlinin alıcılıq qabiliyyətini təcəssüm etdirən sosial-iqtisadi şərait , işsizliyin səviyyəsi, elmi-texniki və texnoloji mühit və s. aiddir.

Sahibkarların uğurlu fəaliyyətinin əsaslarından biri olan daxili sahibkarlıq mühiti ümumilikdə subyektiv xarakter daşıyır. Belə ki, o bilavasitə sahibkarın özündən asılıdır. Daxili sahibkarlıq mühitinə şəxsi kapitalın kifayət qədər olması, müəssisənin təşkilati hüquqi formasının düzgün seçilməsi, fəaliyyətin predmetinin seçilməsi, bazarın öyrənilməsi və daima marketing tədqiqatlarının aparılması, kadrların seçilməsi və personalın idarə edilməsi, sahibkarlıq sirrinin qorunma mexanizmi və s. aiddir.

Sahibkarlıq mühiti daxilində onun üsürlərinin təsiri altında sahibkarlıq funksiyalarının reallaşması baş verir. Müasir iqtisadi nəzəriyyə, sahibkar tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaları əsasən aşağıdakı kimi qruplaşdırır :

- sahibkar iqtisadi fəaliyyəti üçün zəruri olan bütün resursları bir yerə toplayır və məhdud istehsal amillərindən səmərəli istehsal edir;
- sahibkar yerinə yetirilən vəzifələrin həcmi və xüsusiyyəti ilə bilavasitə əlaqədar olan qərarlar qəbul edir;
- sahibkar yeni istehsal texnologiyalarının və biznes formalarının tətbiqi əsasında məhsulları yaradan yeni ideyaları həyata keçirir;
- sahibkar fəaliyyəti qeyd olunan 3 funksiyanın tətbiqi ilə bağlı öz vəsaiti, əməyi, vaxtı ilə risk edir.

Bütün digər şərtlərin mövcudluğu şəraitində sahibkarlıq faktoru bilavasitə mənfəət yaranmasına şərait yaradır. Başqa sözlə desək, sahibkarlıq faktoru digər amilləri əlaqələndirir və onların hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sıra xarakterik xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar: təsərrüfat subyektlərinin müstəqilliyi, iqtisadi mənafe və maddi maraq, təsərrüfat məsuliyyəti və risk. Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinin sərbəst, öz iqtisadi mənafeyi üçün riskə getdiyini müəyyənləşdirmək olar.

Bir çox tədqiqatçılar gəlir əldə edilməsi üzərində xüsusi dayanaraq, ona sahibkarlığın sonuncu məqsədi kimi baxırlar. Araşdırmaların nəticəsi göstərir ki, sahibkarlıq təkcə gəlir əldə etmək məqsədi deyil, iqtisadi prosesin daima təkrarlanması, dəyişən və artan tələbatı ödəmək məqsədi kimi çıxış edir. Bununla əlaqədar olaraq, təkrar istehsalın mərhələləri üzrə istehsalın həcmimin artırılmasına

şərait yaradan sahibkarlığı tələbatın daima dəyişikliklərini axtarmaq, həmin tələbatı istehsal prosesini təşkil etməklə ödəmək, ən yaxşı yeniliklər üzərində dayanmaq kimi xarakterizə etmək olar. Sahibkarlıq hər cür biznes deyil, yenilikçilik, antibürokratizm, təşəbbüskarlıq, marketinq, istehsalın və xidmətin səviyyəsinin öyrənilməsinə xarakterizə edən xüsusi təsərrüfatçılıq formasıdır.

Fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək istəyən hər bir sahibkar işin təşkilini, idarə edilməsini yaxşı bilməli, riskin səviyyəsini minimuma endirməyin zəruriliyini başa düşməli və həyata keçirilməsinə ciddi cəhd göstərməlidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkardan yüksək qabiliyyət- istehsal zamanı resurslardan səmərəli istifadə, cəsəratlə qərar qəbulu, istehsalı artırmaq və risk etmək və iş bacarığı səriştəsi tələb olunur.

Sərbəst təşəbbüsə, məsuliyyətə, yenilik ideyasına əsaslanan sahibkarlıq xüsusi növ iqtisadi fəallıq olub, yüksək mənfəət götürməyə yönəldilmiş məqsədyönlü fəaliyyətdir. Sahibkarlıq iqtisadi fəallığın xüsusi bir növü kimi çıxış edir. İlkin mərhələdə ancaq ideya kimi sonra isə maddiləşmiş forma kimi çıxış edir. Sahibkarlıq mütləq yenilikçiliklə xarakterizə olunur. İstər yeni məhsul olsun, istərsə də müəssisənin istiqamətinin dəyişməsi olsun. İstehsal, keyfiyyət, istehsalın təşkilində yeni metodların, yeni texnologiyaların tətbiqi və s. üzrə yeni idarəçilik sistemi də yenilik hesab olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi aşağıdakılar çıxış edə bilər :

- bu və ya digər obyektə sahibkar kapitalının, maliyyə, maddi resursların yönəldilməsindən əldə olunan mənfəət ;
- vətəndaşların, cəmiyyətin, regionun, ölkənin konkret tələbatlarının ödənilməsi;

Bundan əlavə məqsəd böyük dairəyə malik olmaqla tərkibinə aşağıdakıları da daxil edə bilər:

- istehsalın genişləndirilməsi və yeni bazarların əldə olunması üçün pul kütləsinin toplanılması;
- təşkilatın işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması;
- təşkilatın istehsal etdiyi məhsula tələbatın optimallaşdırılması;

- cəmiyyətin mənəvi və etik tələbatının yaxşılaşdırılmasına köməklik göstərilməsi;

- göstərilən məqsəd çatmaq üçün müəssisənin cari və perspektiv siyasəti daxilində sahibkarlıq fəaliyyətinin konkret məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi və həll edilməsi.

İ.Şümpeter yazırdı ki, sahibkarın vəzifəsi yeni kəşfləri tətbiq etməklə istehsalı dəyişdirməkdən, inqilabiləşdirməkdən ibarət olmalıdır. O, yeni texnoloji proseslərdən istifadə etməklə yeni məhsul istehsal etməli və yaxud da yeni xammal mənbələri hesabına köhnə istehsalda yeni metodlar tətbiq etməlidir. Beləliklə, istehsalı yenidən təşkil etməklə sənayenin yeni sahəsini yaratmaq olar .

Beləliklə, bütün qeyd edilənləri ümumiləşdirsək, sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi əsasının real və potensial tələbatın ödənilməsi üçün istehsal faktorlarının yeni kombinasiyasının seçilməsi və reallaşdırılmasının təşkil etdiyi qənaətinə gəlmək olar. Yenilikçi, yaradıcı iqtisadi fəaliyyətin subyektləri şəxsi sahibkar, həmçinin bir qrup insan ola bilər. Hansılar ki, yeni əmtəənin istehsal edilməsi, yeni qərarların qəbulu, yeni yanaşmalar və s. təşəbbüsü ilə çıxış edir və onun təşkili çərçivəsində fəaliyyət göstərir.

Sahibkarlığın sosial-iqtisadi mahiyyətini açmaq üçün ilk öncə onun obyektini öyrənilməlidir. Məhz sahibkarlıq ideyası hər şeydən əvvəl obyekt ilə əlaqədardır. Bazarda təklif olunan , istifadə və istehlaka yarayan hər bir şey- əmtəə, məhsul, xidmət və s. sahibkarlıq fəaliyyətinin obyektini ola bilər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin məqsədi istehsal və təklif əsasında bazarın tələbini ödəmək və sahibkar mənfəəti əldə etməkdir. Sahibkarlıq gəliri yenilikdən, istehsalın təşkilində, idarəçilikdə yeni metodların tətbiqi nəticəsində əldə edilən qazancı ifadə edir. Başqa sözlə, sahibkarlıq gəliri iki ünsürdən ibarətdir: işgüzar adamın adi mənfəəti və adi mənfəətdən artıq olan mənfəət. Məhz ikinci ünsür sahibkar fəaliyyətinin mənfəətini təşkil edir. Daha doğrusu, istehsaldakı yenilik, yeni yanaşma üçün ictimai mükafat və yaxud ona çatan haqq ilə müəyyənləşir ki, bu da fəaliyyətin iqtisadi məzmununu və əsas cəhətlərini formalaşdırır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti fiziki şəxslərin, onların birliklərinin, habelə hüquqi şəxslərin mənfəət və ya şəxsi gəlir əldə edilməsi məqsədilə özlərinin cavabdehliyi və əmlak məsuliyyəti ilə, yaxud digər hüquqi və fiziki şəxslərin adından qanunvericiliklə qadağan edilməyən təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növləri, o cümlədən məhsul istehsalı, satışı və xidmətlər göstərilməsi formasında həyata keçirdikləri müstəqil təşəbbüskarlıq fəaliyyətidir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti sahibkar azadlığı, bazar azadlığı və qarşılıqlı təsərrüfat əlaqələri azadlığında özünü təcəssüm etdirir. Bu göstərilən xüsusiyyətlər sahibkarlara iqtisadi resurslar əldə etmək, məhsul istehsalını və xidmətlər göstərilməsi təşkil etmək, kommersiya fəaliyyəti göstərmək, nəticələri reallaşdırmaq üçün bazarları müəyyənləşdirmək, maliyyə-kredit əməliyyatları aparmaq və müstəqil fəaliyyət göstərmək üçün şərait yaradır. Sahibkar istehlakçıların tələbatının ödənilməsi üçün müəyyən növ əmtəə, xidmətlər yaratmağa və əldə olunan vəsaiti fəaliyyətin amillərinə yönəltməyə çalışır. Bu üç faktor daima bir-birilə əlaqəli fəaliyyətdədir. Sahibkar son məhsul kimi, öz fəaliyyətində əmlak qiymətlərini, elmi-texniki məhsulunu, istehlak əmtəələrini, intellektual məhsulları, valyutanı başqa iş və xidmətləri realizə edir. Məhsulu alan və ya onu istehsal edən sahibkar son nəticədə əldə etdiklərini alıcılara satır. Təbii ki, sadaladığımız əməliyyatları yerinə yetirmək üçün maliyyə resursları mövcud olmalıdır. Deməli, sahibkar maliyyə vəsaitlərini resursların alınmasına yönəltməklə əmtəə istehsal edib reallaşdırır, əvəzində isə əldə etdiyi vəsaiti yenidən dövriyyəyə cəlb edir. Əgər əldə olunan vəsait ilkin vəsaitdən çox olarsa onda gələcək fəaliyyət üçün stimül yaranacaqdır. Bu isə təkrar istehsalın əsası kimi xarakterizə oluna bilər.

Bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi sahibkarlıqdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti ilk əvvəl təsərrüfat idarəetmə qərarlarının düzgünlüyündən asılıdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən qərarlar sahibkar tərəfindən qəbul olunur. Sahibkarlıq fəaliyyəti gəlir, mənfəət əldə edilməsini təmin etmək üçün mühüm təsərrüfat qərarlarının qəbul olunması fəaliyyətin nəticələrinə görə məsuliyyətlə bağlıdır. Sahibkar qərar qəbul edən və bu qərar üçün məsuliyyət daşıyan şəxsdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilk növbədə sahibkarın şəxsi keyfiyyətləri, işə yaradıcı münasibəti, yenilikçiliyi ilə fərqlənir. Sahibkarlıq qərarı müəyyən biliyə əsaslanmaqla, risk etməklə və müəyyən təcrübəyə əsaslanmaqla qəbul edilir. Sahibkar qərar qəbul etdikdə həmişə yüksək səmərə arxasınca qaçmır və adətən daha münasib variantı seçir.

Sahibkarlıq fəaliyyətini müəyyən mərhələlərə ayırsaq belə bir qənaətə gələ bilərik. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilkin mərhələdə sahibkarlıq ideyasının yaranmasıdır. Sahibkarlıq ideyasının mövcud olması sahibkarlıq fəaliyyətinin əsas amilidir. Sahibkarlıq ideyası sahibkarın təfəkküründə istehlakçının hansı əmtəənin əldə etməsinin əks olunmasıdır. Sahibkarlar üçün ümumi cəhət ideyanın yığılımı, seçilməsi və müqayisəli təhlilindən ibarətdir. Bu konsepsiya üç ünsürü əhatə edir:

Birinci- sahibkar ideya yığılımını həyata keçirir, öz sahibkarlıq fəaliyyətini predmetini tərtib edir. İdeya yığılımı- bazarın vəziyyətini, istehlakçıların davranışını, texnika və texnologiyanın səviyyəsini və s.-i əks etdirməkdən ibarətdir.

İkincisi- o, bütün ideya yığılımından konkret tərtib hissələrini seçmiş olur. Bu konkret göstəricilər müxtəlif ola bilər. Bununla yanaşı aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- ideyanın effektivliyi, mənfəətin həcmi;
- bazarda möhkəm mövqe tutmaq perspektivi;
- sahibkar ideyasının tətbiqi vaxtından istehlakçıya verilən vaxtadək olan müddət;
- tələb olunan kapitalın həcmi və investisiya edilməsi imkanı;
- istehsalın təşkili üçün tələb olunan avadanlığın əldə edilməsi imkanı;
- lazım olan xammalın əldə edilməsi imkanı;
- ixtisaslı işçi qüvvəsinin mövcudluğu.

Üçüncü- sahibkar seçilmiş ideyaları müqayisəli təhlil edir. Hər bir göstərici qiymətləndirilir, sahibkar müəyyən yekun nəticəyə gəlir.

İstehsal prosesinin təşkilində sahibkarın seçdiyi və istifadə etdiyi texnologiyanın həyata keçirilməsi üçün müəyyən maddi təminat tələb olunur. Bura daxildir: avadanlıqlar, maşınlar, qurğular, nəqliyyat vasitələri, xammal, istehsal binası, anbarlar və s. Beləliklə, istehsalın texniki üsürləri sahibkarlıq fəaliyyətinin

ikinci amili hesab olunur. Bu ünsürlərə bəzən istehsal fondları da deyilir. Bütün bu texniki ünsürlərin alınmasına, təzələnməsinə çəkilən xərclər kapital qoyuluşu hesab olunur. Bu sahibkarlıq fəaliyyətinin üçüncü amili hesab olunur. Kapital sahibi olmadan sahibkarlıq etmək qeyri mümkündür. Həmçinin işçi qüvvəsinin fəaliyyətə təsiri nəzərdən qaçmamalıdır. İşçi qüvvəsi də müstəqil bir amil kimi hal-hazırda özünü daha çox ixtisaslı əmək formasında göstərir. Ənənəvi olaraq istehsal amillərinə torpaq, kapital və əmək aid edilir. Sahibkarlıq qabiliyyəti isə iqtisadi fəallığın xüsusi bir forması kimi istehsal amillərinin sırasını zənginləşdirmişdir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin beş amili mövcuddur: ideya, texnologiya, istehsal fondları, işçi qüvvəsi və kapital.

Qeyd edilən sahibkarlıq fəaliyyətinin amilləri ilə yanaşı fəaliyyətin mövcud olması üçün sahibkarlıq münasibətlərinin təsiri ilə formalaşan mühit tələb olunur. Tələb və təklifin dəyişilməsi qiymətlərə və eləcə də qiymətlərin həcminə təsir edir. Odur ki, sahibkar istehsal etmək istədiyi əmtəə üzrə bazarda tələb ilə təklifin nisbətini öyrənməlidir. Tələb ilə təklif arasındakı nisbət sahibkar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki bu nisbətin hansı istiqamətdə dəyişməsi qiymətlərdə öz əksini tapır. Göründüyü kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin yaranması üçün fəaliyyət sahəsində müəyyən bir yenilikçi fikir yaranmalıdır. Bu fikrin yaranmasına gəldikə bu həm sahibkarın təhlili və müşahidələri əsasında yarana bilər, həm də digər məsləhətçi və marketinq firmalarında alınabilir. İdeya tam yetkinləşdikdən sonra reallaşdırılmağa keçilməsi üçün istifadə ediləcək texnologiya və istehsal vasitələri haqqında düşünülməyə başlanılır. Bunun üçüncü sahibkarın digər sahibkarlarla və işçi qüvvəsi ilə əlaqə yaratması zəruridir. Bütün bu proseslərin keçilməsi və fəaliyyətə başlanması üçün kapital tələb olunur. Deməli, sahibkar göstərilən beş amili əlaqələndirməklə sahibkarlıq fəaliyyətinə başlaya bilər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlı olması üçün məhsulun və xidmətin reallaşdırılması faktoru olan bazar əlavə edilməlidir. Qeyd edilənlərdən aydın olur ki, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün məqsədin ümumiləşdirilməsi, məqsədə çatma vasitələrinin komplektləşdirilməsi, nəticənin reallaşdırılması və başlıca olaraq amillərin əlaqələndirilməsi vacibdir. Bütün göstərilən elementlərin mövcudluğu sahibkarlıq fəaliyyətinə stimül yaradır.

Sahibkarlıq münasibətlərinin iqtisadi əsasını mülkiyyət münasibətləri təşkil edir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin sərbəst aparılması üçün sahibkar mülkiyyətlə bağlı qərar qəbul edə bilməli və nəticənin maddi marağa uyğunluğuna əmin olmalıdır. Sahibkar fəaliyyətinin aparılması üçün digər sahibkarla, dövlətlə münasibət və digər işçilərlə münasibətdə olmalıdır. Yəni, sahibkarlıq münasibətləri mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanan sahibkarlıq fəaliyyətinin aparılması üçün digər sahibkarlar, dövlət, istehlakçılarla və işçilərlə yaranan münasibətlərdir. Sahibkarlıq münasibətləri iqtisadi münasibətlərin tərkib hissəsidir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq subyektləri arasındakı münasibətlər iqtisadi mənafeələr üzərində qurulur. İqtisadi mənafeələr toplusu hər şeydən əvvəl və bilavasitə maddi nemətlər istehsalı prosesində formalaşır və sonra bu mənafeələr maddi maraq formasında stimullar sistemi ilə təzahür edir. Mənafeəyin son reallaşması isə istehlak tələbatının ödənilməsi ilə müşayiət olunur. Deməli, sahibkarlıq subyektləri- dövlət, sahibkar, tərəfdaşlar, maddi işçilər və istehlakçılar arasında iqtisadi mənafeələrin düzgün uyğunlaşdırılması sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəli reallaşdırılmasının və müvəffəqiyyətinin ən başlıca şərtidir.

Beləliklə, bu paraqrafda bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi məzmunu verilmiş, onun məqsədi, vəzifələri, funksiyaları, bu fəaliyyətin mərhələləri şərh edilmişdir. Sahibkarlıq anlayışı geniş bir məfhum olduğundan onun formaları, spesifik xüsusiyyətlərini növbəti paraqrafda şərh edəcəyik.

1.2 Sahibkarlığın formaları və onların spesifik xüsusiyyətləri

Sahibkarlıq fəaliyyəti geniş əhatəyə malik olduğundan bu fəaliyyətin müxtəlif formaları mövcuddur. Hər bir forma isə özünün spesifikliyi ilə fərqlənir. Ümumiyyətlə, “ Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”-nın I bölməsinin IV maddəsində yazılmışdır :

1. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın qanun çərçivəsində həyata keçirilən bütün formalarına icazə verilir.

2. Fərdi və şərikli şəkildə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş formalarda təşkil edilə bilər.

Sahibkarlığı bir sıra əlamətlərə görə formalara ayırmaq olar:

- a) öz mülkiyyəti ilə
- b) özgənin mülkiyyəti ilə.

Azərbaycan Respublikasının “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Qanununda göstərilmişdir:

“Sahibkarlıq fəaliyyətinin və mülkiyyətçi ilə münasibətlərin xarakterindən asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə həm mülkiyyətçinin özü, həm də onu müəyyən etdiyi səlahiyyətlər daxilində təsərrüfatın başçısı hüququ əsasında mülkiyyətçinin əmlakını idarə edən subyekt məşğul ola bilər.”

Sahibkarlıq fəaliyyəti müəyyən istehsal vasitələri, mülkiyyətlə və intellektual mülkiyyətlə yerinə yetirilir. Adətən istehsal vasitələri və intellektual mülkiyyət sahibləri özləri sahibkarlıq fəaliyyəti göstərilir. Lakin bazar iqtisadiyyatı şəraitində özgənin mülkiyyəti ilə sahibkarlıq fəaliyyəti geniş yayılmışdır. İstehsal vasitələrinin sahibləri sahibkarlıq fəaliyyətini başqasına həvalə edə bilər. Belə ki, mülkiyyətçi öz müəssisəsinə rəhbər təyin etməklə sahibkarlıq funksiyasını müqavilə ilə başqasına həvalə edə bilər. Həmçinin mülkiyyəti icarəyə götürməklə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq olar. Kredit götürməklə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq da özgənin mülkiyyəti ilə sahibkarlıq fəaliyyəti göstərmək hesab oluna bilər. Özgənin intellektual mülkiyyəti ilə də sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Məsələn, elmi-laboratoriya, konstruktor bürosunun təşkil etdiyi sahibkarlıq fəaliyyəti.

Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsi seçilməsi sərbəstliyinə görə sahibkarlıq fəaliyyəti:

- a) xüsusi icazə tələb olunmayan
- b) xüsusi icazə tələb olunan
- c) qadağan olunan fəaliyyət sahələrinə ayrılır.

Hər bir ölkədə ictimai mənafə baxımından xüsusi icazə tələb edən və qadağan olunan sahibkarlıq fəaliyyəti sahələri müəyyən olunur. Bu sahələrə aid olmayan

sahibkarlıq fəaliyyəti isə xüsusi icazə tələb olunmayan sahələrdir. Məsələn, ayaqqabı, paltar istehsalı, məişət elektrik cihazları təmiri və s. Xüsusi icazə tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin siyahısı Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən təyin olunur. Bu sahəyə aşağıdakılar aid edilir: neftin və təbii qazın, qara və əlvan metalların hasılı və emalı, tərkibində qiymətli metallar və daşlar olan təkrar xammalın, tullantıların tədarüku və emalı, dərman vasitələrinin, texnikanın istehsalı və satışı, qiymətli heyvanların və balıqların ovlanması və digər sahələrdə həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin qərarların qəbul edilməsi üsuluna görə aşağıdakı formaları var:

a) fərdi sahibkarlıq. Fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti bir nəfər tərəfindən yerinə yetirilir, o, qərarları təkbaşına yerinə yetirir. Bunlara hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərənlər aiddir.

b) kollektiv sahibkarlıq. Kollektiv sahibkarlıq vahid məqsəddə birləşən iki və daha çox şəxs tərəfindən həyata keçirilir. Sahibkarlığın bu formasında təsərrüfat qərarları kollektiv şəkildə qəbul olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin fəaliyyətin təşkili baxımından aşağıdakı formaları mövcuddur:

a) fiziki şəxs olmaqla

b) hüquqi şəxs yaratmaqla

Ümumiyyətlə, sahibkar öz sahibkarlıq fəaliyyətinə başladığı zaman hansı növ müəssisə yaradacağına qərar verməlidir. Bu sahibkarın subyektiv amillərindən asılıdır. Məsələn, sahibkarın malik olduğu kapitalın həcmi, sahibkara məxsus olan qabiliyyətlər və s. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi sahibkar tək və ya şərikli şəkildə fəaliyyət göstərə bilər.

Azərbaycanda müəssisələr aşağıdakı təşkilati-hüquqi formaların birində ola bilər:

- dövlət müəssisəsi;
- fərdi müəssisə;
- şərikli müəssisə;

- payçı və şərikli müəssisə;
- məhdud məsuliyyətli müəssisə;
- səhmdar cəmiyyət.

Dövlət müəssisəsi dövlət mülkiyyətinə əsaslanır və 2 formada olur:

- a) əmlakı tamamilə dövlətə məxsus;
- b) səhmlərin nəzarət paketi dövlət orqanlarına məxsus olan müəssisələr.

Dövlət müəssisələri xüsusi bölmənin öz kapitalını yönəltmək istəmədiyi və ya yönəldə bilmədiyi sahələrdə sahibkarlıq fəaliyyəti həyata keçirir. Məsələn, iş yüksək kapital tələb etdikdə, fəaliyyətin nəticəsinin müddəti və kəmiyyəti məlum olmadıqda, istehsal edəcəyi məhsul və ya xidmət dövlət tərəfindən tənzimləndikdə və s. Bəzi ölkələrin enerji təminatı, nəqliyyat, rabitə və s. kimi sahələr var, hansı ki, bu sahələr iqtisadiyyatın normal fəaliyyətini təmin edirlər. Bu sahələr dövlət müəssisələrinin fəaliyyət dairəsinə daxildir. Dövlət müəssisələri ictimai əhəmiyyət daşıyan sahələri də əhatə edir. Bu sahələrdə dövlət müəssisələrinin əsas məqsədi gəlir əldə etmək deyil, əhalinin tələbatını ödəməkdir. Dövlət müəssisələrinin əhatə dairəsinə həm də təbii resursların hasilatı və elmtutumlu sahələr aiddir.

Fərdi müəssisə vətəndaş mülkiyyətində və ya onun ailə üzvlərinin ümumi pay mülkiyyətində olan müəssisələrdir. Mülkiyyətçi müəssisənin öhdəliklərinə öz əmlakı ilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada məsuliyyət daşıyır. Fərdi müəssisənin bir neçə üstünlükləri vardır. Məsələn, işə başlamaq və onun fəaliyyətinə son vermək asandır. Burada sahibkar heç kəslə məsləhətləşmək, heç kəsdən (dövlət istisna olmaqla) icazə almaq məcburiyyətində deyil. Ancaq dövlətdən lisenziya alıb işə başlayır: gəlirlərini heç kimlə bölüşmür, buna görə də sahibkar işin nəticəsinə son dərəcə maraqlıdır, öz müəssisəsini öz varislərinə miras kimi saxlaya bilər və s. Bu müəssisələrin həmçinin mənfi cəhətləri də var. Məsələn, sahibkar müəssisəsinə görə limitsiz öhdəlik daşıyır. Əgər müəssisə səmərəli fəaliyyət göstərməzsə, bütün müəssisəyə sahibkar özü cavbdehdir; fəaliyyətə başlamaq üçün çox maliyyə vəsaiti tələb oluna bilər, bu da hamıya sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamağa imkan vermir; işi tək idarə etmək çətin ola bilər. Bu müəssisələr adətən qısamüddətli fəaliyyət

göstərdiklərindən digər sahibkar strukturları, əsasən də, maliyyə-kredit təşkilatları onlarla fəaliyyətə həvəs göstərmirlər.

Şərikli müəssisə azı 2 fiziki və hüquqi şəxs tərəfindən müqavilə əsasında təsis edilən müəssisələrdir. Şərikli müəssisədə paya sahib olurlar və çıxdıqda öz paylarını geri alırlar. Şərikli müəssisənin öhdəliklərinə bütün payçılar əmlakları ilə cavabdehirlər. Bu müəssisələrin də bəzi üstünlükləri vardır: fərdi sahibkarlıqdan fərqli olaraq daha geniş maliyyə imkanlarına malik olurlar. Aydın ki, hər bir payçının ayrı-ayrı qabiliyyətləri var. Burada şəriklər arasında vəzifə bölgüsü aparmaqla müəssisədə ixtisaslaşma aparmaq olar. Şəriklər bir birinə sərbəst vaxt verirlər. Bu vaxtdan istifadə edərək sahibkar öz qabiliyyət və perspektivlərini artırmağa bilər. Bütün bu müsbət cəhətlərlə yanaşı şərikli müəssisələrin mənfi cəhətləri də mövcuddur: qoyduğu paydan asılı olmayaraq bütün müəssisəyə cavabdehlik, sahibkar öz səhvi səbəbindən asılı olub-olmayaraq müəssisənin borclarına bütün əmlakı ilə cavabdehdir. Bəzi şəriklər çox pay qoyur, bəziləri isə daha çox əmək sərf edir. Bu da gəlirlərin bölüşdürülməsində konfliktə səbəb olur. Qərarların qəbul edilməsində də şəriklər arasında mübahisə baş verə bilər.

Payçı və şərikli müəssisə azı şərik və bir payçı tərəfindən təsis edilir. Müəssisənin öhdəliklərinə şəriklər bütün əmlakı ilə, payçılar isə yalnız verdikləri pay həcmində məsuliyyət daşıyırlar. İdarə heyətinin seçilməsi və onların səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində yalnız şəriklərin səs vermək hüququ var. Müəssisədaxili qərarların qəbul edilməsində isə həm şəriklərin, həm də payçıların hüquqları var. Payçı və şərik müəssisədən çıxdıqda öz payını geri alır.

Məhdud məsuliyyətli müəssisə bir və ya bir neçə hüquqi şəxs və ya fiziki şəxs tərəfindən yaradılan, nizamnamə fondu təsis müqaviləsi ilə müəyyən edilən həcmdə paylara bölünən müəssisələrdir. Təsisçilər nizamnamə fondundakı payları həcmində görə məsuliyyət daşıyırlar. Burada payçılar öz üzərinə düşən hissəni qiymətli maddi dəyərlərlə (torpaq, mənzil, qiymətli daşlar və s) də ödəyə bilər. Cəmiyyətin iştirakçılarına qiymətli kağız hüququna malik olmayan və cəmiyyətin razılığı olmadan bir kimsəyə satıla bilməyən şəhadətnamə verilir. İştirakçılar bu şəhadətnaməyə əsasən pay alırlar. Bu pay öz sahibinə payçıların iclasında iştirak

etmək, dividend almaq, cəmiyyət fəaliyyətini dayandırarkən əmlakın bir hissəsini almaq imkanı verir. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətin bir fərqləndirici cəhəti də vardır ki, bu müəssisələrin fəaliyyəti haqqında məlumat ictimai mətbuatda çap edilmir. Bu da sahibkara müəssisənin sirrlərini etibarlı şəkildə qorumağa imkan verir.

Səhmdar cəmiyyət təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə nizamnamə fondunu səhm buraxmaq yolu ilə formalaşdırılan fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən könüllü saziş əsasında yaradılan müəssisələrdir. Səhmdar cəmiyyət azı 3 fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən yaradılır. Səhmdar cəmiyyətin iştirakçıları verdikləri pay həcmində məsuliyyət daşıyırlar və verdikləri pay müqabilində də dividend alırlar. Səhmdar cəmiyyətlər insanlara imkan verir ki, ən kiçik vəsaitlərini belə işgüzarlıq fəaliyyəti həyata keçirmək üçün bir yerə toplusınlar və səmərəli istifadə etsinlər. Bu da eyni bir müəssisədə xeyli sayda mülkiyyətçilərin mənafeələrinin əlaqələndirilməsini və vahid bir məqsədə yönəldilməsini təmin edir. Səhmdar cəmiyyətlər müxtəlif mülkiyyətçilərin kapitallarının birləşdirilməsinin ən etibarlı və möhkəm formalarında biridir. Cəmiyyət üzvlərindən hər hansı biri üzvlükdən çıxarsa, cəmiyyət ləğv edilməyib fəaliyyətinə davam edir. Səhmdar cəmiyyətlərin iki tipi var:

1. Açıq səhmdar cəmiyyət
2. Qapalı səhmdar cəmiyyət.

Açıq tipli səhmdar cəmiyyətə səhmdarların sayı məhdudlaşdırılmır, səhmlər fond birjasında satılıb alınır. Qapalı tipli səhmdar cəmiyyətdə isə səhmlər bir neçə təsisçilərə məxsusdur və sərbəst şəkildə alınıb-satılmır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyasına görə aşağıdakı formaları var:

- a) kiçik sahibkarlıq;
- b) orta sahibkarlıq;
- c) iri sahibkarlıq.

Hər bir bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət kiçik və orta sahibkarlıq üçün müxtəlif güzəştlər və imtiyazlar sistemi tətbiq edir. Bu imtiyazlar və güzəştlər sistemi əhalinin, əsasən də onun maddi imkanı məhdud olan hissəsinin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsinə stimül yaratmaq məqsədi daşıyır. Kiçik və orta

sahibkarlıq azad bazar iqtisadiyyatının ən yükək elementlərindən biri olmaqla aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirir:

1. İqtisadiyyatın lazımı çevikliyi, istehsalın ixtisaslaşmasını və kooperativləşməsinə təmin edir ki, bu da iqtisadi səmərəliliyi şərtləndirir.

2. İstehsal sahələrindəki yaranmış geriləmələri tezliklə aradan qaldırır, elmi-texniki yenilikləri istehsala daha tez tətbiq edir və çəkdiyi xərci qısa müddətdə çıxarır.

3. Bazar iqtisadiyyatı üçün lazım olan rəqabət mühitini yaradır və antiinhişarçı rolunu oynayır, bazar konyukturasının dəyişilməsinə tez bir zamanda reaksiya verir.

4. Elə sağlam işgüzarlıq mühiti yaradır ki, bunsuz şəxsi marağa və istehsalçıların təşəbbüsünə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı mümkün deyil.

Dünya ölkələrini təcrübəsi göstərir ki, kiçik, orta və iri müəssisələri müəyən etmək üçün vahid meyar yoxdur. Bəzən sənayenin hər hansı bir sahəsində müəssisələrin miqyasında xeyli müxtəliflik olur. Kiçik və orta sahibkarlığı dəqiq təsnifatlaşdırmaq üçün onların təşkilatı, hüquqi, sosial və iqtisadi aspektləri əhatə edən keyfiyyət xüsusiyyətlərini konkretləşdirmək lazım gəlir ki, bu da mürəkkəb və çətin məsələdir. Daha çox müəssisədəki işçilərin sayına, əsas kapitalın dəyərində, satılacaq məhsulun dəyər ifadəsində həcmində, kapital qoyuluşu həcmində və s. göstəricilərə görə təsnifləşdirmədən istifadə olunur.

Kiçik sahibkarlığın fəaliyyət dairəsini müxtəlif səbəblərə görə orta və iri müəssisələrin siraət edə bilmədiyi və ya iqtisadi cəhətdən qeyri-əlverişli hesab etdiyi sahələr təşkil edirlər. Kiçik sahibkarlıq özündə bir neçə sahələri birləşdirir:

1. Yerli bazar üçün işləyən kiçik həcmli və mövsümü məhsullar istehsal edən müəssisələr, mağazalar, kafelər, atelyelər və s.

2. Maşınqayırma məhsulları istehsal edən müəssisələr.

3. Orta və iri müəssisələrin yardımçı istehsalı kimi çıxış edən müəssisələr.

Kiçik sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi ölkənin inkişafında daha əhəmiyyətli rola malikdir. Ona görə də bu müəssisələrin sayı getdikcə artır. Bu da işsizlərin işlə təmin olunmasında böyük rol oynayır. Kiçik müəssisələrin digərlərinə nisbətən bir neçə üstün cəhətləri var:

- kiçik müəssisələrin yaradılması üçün daha az ilkin kapital tələb olunur;

- kiçik müəssisələr öz fəaliyyətlərində daha cəld və çevikdirlər. Buna görə də bu müəssisələr bazardakı dəyişikliklərə daha tez uyğunlaşa və öz fəaliyyətlərini alıcıların tələblərinə uyğun daha tez qura bilirlər.

- kiçik müəssisələr yüksək rentabelliyyə malikdirlər, yeni məhsulları daha az istehsal xərcləri hesabına istehsal edə bilirlər. Buna istehsal xərclərinə qənaət etməyə imkan verən bir neçə amil səbəb olur: bu müəssisələrin dar ixtisaslaşması, əmək haqqının, inzibati idarəetmə xərclərinin, istehsal xərclərinin daha aşağı səviyyəsi, işçilərdən, avadanlıqlardan daha səmərəli istifadə olunması.

- kiçik müəssisələrdə kapitalın dövriyyəsi daha tez baş verir.

-kiçik müəssisələr inhisarçılığın məhdudlaşdırılmasında, bazarda rəqabətin yaradılmasında daha böyük rol oynayırlar.

- kiçik müəssisələr istehsal tullantılarından daha səmərəli istifadə edirlər. Hətta bəzən iri müəssisələrin tullantıları hesab edilən məhsullar kiçik müəssisələr üçün istehsal texnologiyasının zəruri komponenti rolunu oynayır.

- kiçik müəssisələr əsasən yerli bazar üçün işlədiklərinə görə, nəqliyyat xərcləri azalır. İstehsal və xidmətlərin istehlak sferasına yaxınlaşmasına, yerli xammal, əmək, material ehtiyatlarının iqtisadi proseslərə cəlb edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

- kiçik müəssisələrin müxtəlif səbəblərə görə öz fəaliyyətini dayandırması və ya fəaliyyətini başqa sahələrə yönəltməsi bazar üçün elə də mənfi təsir etmir.

- kiçik müəssisələrin sahibləri müəssisə iflasa uğradıqda dərin psixoloji sarsıntıya məruz qalmırlar.

Bu saydığımız müsbət cəhətlərlə yanaşı kiçik müəssisələrin mənfi cəhətləri də var. Məsələn, iqtisadi cəhətdən müstəqil olan sahibkarların fərdi fəaliyyəti onlar üçün bir sıra problemlər yaradır. Çünki, əslində bu müstəqillik həm prinsip, həm də təcrübi fəaliyyətdə yaşamaq uğrunda mübarizədən ibarətdir. Kiçik sahibkarlıq daima yüksək rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərir. Kapital tutumlu texniki vəzifələrin həyata keçirilməsi, kənardan investisiyaların cəlb edilməsi, zəruri informasiyaların alınması, ixtisaslı menecerlərin cəlb edilməsi, işçilərin sosial cəhətdən mühafizəsi və s. sahələrdə kiçik müəssisələrin imkanları iri müəssisələrə nisbətən məhdud olur.

Respublikamızda da kiçik sahibkarlıq inkişaf mərhələsindədir. İqtisadi islahatların başlaması ilə kiçik sahibkarlıq da meydana gəlmişdir. Onun inkişafı keçid dövrünün bir sıra mühüm sosial-iqtisadi vəzifələrin, o cümlədən səmərəli iqtisadi strukturun formalaşması, orta təbəqənin yaranmağa başlaması, işsizliyin azaldılması, bütün səviyyələrdə büdcənin gəlir hissəsinin genişləndirilməsi, cəmiyyətdə iqtisadi-sosial sabitliyin təmin edilməsi kimi problemlər həll edilməlidir. Respublika iqtisadiyyatının daha da inkişaf etməsi, onun dünya təsərrüfat sisteminin normal iştirakçısı qismində təşəkkülü üçün kiçik müəssisələrin elə bir inkişaf səviyyəsinə nail olmalıyıq ki, bu səviyyə bazar iqtisadiyyatının səmərəli şəkildə formalaşmasını və cəmiyyətdə sosial-iqtisadi sabitliyi təmin etmiş olsun. Kiçik bizneslə məşğul olmaq tək-cə yaşayış vasitəsi deyildir, o şəxsiyyət daxili potensialın daha geniş şəkildə açılmasını imkan yaradır.

Respublikada kiçik müəssisələrin yaranmasının başlıca məqsədi əhalinin artım sürəti ilə iş yerləri arasında olan disproporsiyaların aradan qaldırılmasına, istehsalı və ərazi strukturunu təkmilləşdirməklə, onlardan istifadənin səmərəliliyinə nail olmaqdır.

İqtisadiyyatın inkişafında iri sahibkarlığın rolu da danılmazdır. İri korporasiyalar və onların birlikləri hər şeydən əvvəl texnoloji tərəqqini, iqtisadi artımı və əhalinin sosial müdafiəsini təmin edirlər. İqtisadiyyatın elmtutumlu, infrastruktur və hasilat sahələrində onların mövqeləri daha böyükdür. Çünki, belə sahələrdə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyət göstərə bilmir. Bunu əsasən sənaye sahələrinə aid etmək olar. İri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların sayı az olsa da, məşğul olduğu fəaliyyət sahəsində hegemonluğu öz əllərində saxlayırlar. Məsələn, ABŞ-da iri korporasiyalar bütün sənaye firmalarının təqribən beşdə birini təşkil etsələr də, ölkənin bütövlükdə sənaye məhsulunun 90 %-ni istehsal edirlər. İri müəssisələr adətən kütləvi və sabit çeşidli məhsul istehsal edirlər.

İri müəssisələrin də bir sıra özünəməxsus cəhətləri var:

- qabaqcıl texnika və texnologiyadan geniş istifadə
- kapitalın yüksək təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi

- güclü istehsal bazası, formalaşmış informasiya sistemi, təsərrüfat əlaqələri, xarici bazarda etibarlı nüfuz

- geniş maliyyə imkanları

- bazardakı dəyişikliklərə uzun müddət müqavimət göstərə bilmək imkanı

- fəaliyyətinin geniş surətdə reklam imkanı, yüksək dəyərli elmi-tədqiqat işlər aparması.

Fəaliyyət istiqamətinə görə sahibkarlığın aşağıdakı formalarını ayırmaq olar:

- istehsal sahibkarlığı;

- kommersiya sahibkarlığı;

- maliyyə sahibkarlığı;

- konsultativ sahibkarlıq;

- innovasiya sahibkarlığı.

İstehsal sahibkarlığı ölkə iqtisadiyyatının yüksəlişində ən əsas amil yaradan və aparıcı sahə olub məhsullar və əmtəələr istehsalı ilə bilavasitə əlaqədardır. İstehsal sahibkarlığı istehlakçıların tələbatlarını ödəmək üçün konkret əmtəənin istehsal prosesi, işin görülməsi və xidmətlər göstərilməsi kimi xarakterizə olunur. İstehsal sahibkarlığı maddi istehsal dairəsində həyata keçirildiyindən təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin sahəsindən asılı olaraq sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı və s. kimi təsnifləşdirilir. İstehsal sahələri ilə məşğul olan sahibkarlar əvvəlcə istehsal üçün məhsulun xammalının əldə edilməsi, hazır məhsulun kimə? hara? veriləcəyini planlaşdırmalı, reallaşdırılan məhsul üçün istehlakçılarla müqavilə bağlamalı və ilin rübləri üzrə istehsal ediləcək və satılacaq məhsulun növü və miqdarı məlum olmalıdır. Sahibkarlığın bu növündə yaradılan istehsal-texnoloji və kütləvi tələbat məhsulları bütövlükdə təsərrüfat, firama, dövlət və s. istifadə olunduğundan xalq təsərrüfatında müəyyənləşdirici mövqe tutur.

Bütün əmtəə növlərinin yaradılması, xidmətlər göstərilməsi və iş görülməsi istehsal sahibkarlığının subyektləri tərəfindən həyata keçirilir. Təbii ki, istehsal sahibkarlığı müstəqil olaraq (digər sahibkarlıq formalarından asılı olmayaraq) fəaliyyət göstərmir, lakin, onun inkişafından iqtisadi artım və cəmiyyətin sosial tərəqqisi asılıdır. Sahibkarın istehsal sahəsində kənd məsələsi, məhsulun dünya

standartları səviyyəsində keyfiyyətli buraxılması üçün əsas amildir. Bu həm də istehsalçılar arasında rəqabətdə mühüm rol oynayır. Bütün bunları nəzərə alaraq sahibkarın sənaye yaxud kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalla məşğul olması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kommersiya sahibkarlığı ən çox inkişaf etmiş və geniş yayılmış sahibkarlıq forması olub dəyərlərin tədavülü və mübadiləsidir. Yeni iqtisadi sistemə keçid şəraitində sahibkarlığın bu forması geniş inkişaf etməyə başlamışdır. Konkret istehlakçılarla əlaqəli olduğundan tələbata qısa müddətdə uyğunlaşır. Kommersiya sahibkarlığının inkişafı üçün iki əsas şərt lazımdır:

1. Satılan məhsula kifayət qədər tələbatın olması;
2. Satış zamanı müəyyənləşdirilən qiymətin münasib olması, hansı ki, satıcılara mənfəət əldə etməyə şərait yaradır.

Maliyyə sahibkarlığı qiymətli kağızların alqı-satqısı, valyuta mübadiləsi və bank işi sahəsində həyata keçirilən sahibkarlıqdır. Maliyyə sahibkarlığında əhalidən ehtiyat vəsaitinin əmanət kimi qəbul edilməsi, müştərilərə kredit verilməsinin vacibliyi, onun forma və mənbələri, verilən kreditin müddəti, hansı əsaslarla verilməsi və onun vaxtında qaytarılmasının araşdırılması kimi problemləri sahibkar özü müəyyənləşdirir. Maliyyə sahibkarlığının inkişafı birbaşa olaraq istehsal sahibkarlığının inkişafına bilavasitə təsir göstərmək imkanına malikdir.

Konsultativ sahibkarlıq digər sahibkarlıq formalarına xidmət edərək, ümumi idarəçilik prinsipləri və malların satışının təşkilinə məsləhətlə əlaqədardır. İqtisadiyyatın gündən-günə inkişaf etdiyi, resursların məhdudlaşdığı bir şəraitdə sahibkarlıq fəaliyyətinin bu formasının inkişafı digər sahibkarlıq formaları üçün şərait yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə imkan verir. Bu sahibkarlıq işlədiyi bazarla yanaşı başqa bazarların xammal və avadanlıq, bank xidməti, texnologiya tətbiqi, istehsalın keyfiyyəti və s. sahələrlə maraqlanır. Ticarətlə əlaqədar sahələrin öyrənilməsi sahibkarlığa xas olan xüsusiyyət olub, onun işinə müsbət təsir edir.

İnnovasiya sahibkarlığı ictimai, texniki və iqtisadi proses olub, ideyaların və ixtiraların praktiki istifadə edilməsilə yeni məhsulların və texnologiyaların

yaradılmasına gətirir. Məhz yeni texnologiyanın tətbiqi sürəti bu gün iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına stimül verməklə, onu şərtləndirir. Bu səbəbdəndir ki, sahibkarlığın bu formasının inkişafına dünya səviyyəsində daha çox kapital yönəldilir və bu sahənin inkişafına tələbat günü-gündən artır. Yuxarıda deyildiyi kimi, bütün çətinlik səviyyəsi nəzərə alınaraq, bu sahəyə dövlət qayğısı və nəzarətin də olması vacib sayılır. İnovasiya sahibkarlığının inkişafı üçün elmi siyasətin həyata keçirilməsi tələb olunur. Elmi-texnikanın tədricən inkişafı ilə tətbiqi və hər hansı sahədə yenidənqurma aparmaqla, yeni texnologiyanın tətbiqi ilə köhnələrin tamamilə yeniləşdirilməsi üsulları tətbiq edilir. Elmi nailiyyətlər əsasında yeni texnologiyanın tətbiqi, istehsalın həcmünün artırılmasına güclü təsir etməklə ölkənin iqtisadi qüdrətini də artırır. Yeni texnologiyanın tətbiqi çox mürəkkəb bir prosesdir. Bura elmi tədqiqatın nəticələri və layihə konstruktör işlərinin yerinə yetirilməsi, məhsul üçün istehlakçıların tapılması, tələb və təklif əsasında dünya standartlarına cavab verən məhsulların buraxılışı və onun reallaşdırılmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatına güclü gəlir gətirməsi üçün elmi-texniki sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi dövlət qayğısı və nəzarətində olmalıdır. Sahibkarlığın inkişafında sosial-iqtisadi və ekoloji vəziyyət hökmən nəzərə alınmalı və qiymətlənilməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, konsultativ və innovasiya sahibkarlığının inkişafı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya üçün çox zəruridir. Bu sahədə subyektlərin yaranmasına köməklik göstərilməlidir. Lakin bu subyektlər əsasən iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsindən yararlanır və sahibkar arasında əməkdaşlıq münasibətlərinə əsaslanır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin formaları ilə yanaşı onun ölkədə ixtisaslaşmasına da nəzər yetirsək, aşağıdakı sahələrə bölmək olar :

- istehsal təyinatlı sahibkarlıq, o cümlədən ərzaq, qeyri ərzaq məhsulları, tikinti materialı istehsalı;
- sosial tələbata uyğun sahibkarlıq fəaliyyəti, o cümlədən səhiyyə, maarif və mədəniyyət;
- məişət xidməti, nəqliyyat;
- istehsal infrastrukturunu üzrə sahibkarlıq fəaliyyəti, o cümlədən təchizat, satış və yük daşıma.

Bazar münasibətlərinə keçid dövrü bazar iqtisadiyyatının formalaşması və onun səmərəliliyi bilavasitə geniş şaxələnməmiş fəal azad sahibkarlığın inkişafından, habelə dünya bazarına çıxarılacaq rəqabətə davamlı məhsul istehsalından asılılığı real həqiqətdir. Ölkəmizdə sahibkarlığın formalaşması və inkişafı bir çox ölkələrdə olduğundan fərqli olaraq, iqtisadiyyatın dövlətsizləşdirilməsində, inhisarsızlaşdırılmasında formalaşaraq təməli qoyulur. Sahibkarlığın müxtəlif formalarının formalaşması isə iqtisadi münasibətlərin və beynəlxalq inteqrasiyanın səviyyəsindən asılıdır. Belə ki, əgər ilk növbədə kommertiya və nisbətən maliyyə sahibkarlığı formalaşmışdırsa, sonradan aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində əsasən yeni mülkiyyət münasibətləri istehsal sahibkarlığını formalaşdırmış və şəxsi maraq prinsipi isə konsultativ və innovasiya sahibkarlığının formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Beləliklə, bu paraqrafda sahibkarlıq fəaliyyətinin mülkiyyət forması, fəaliyyət istiqaməti və miqyası, fəaliyyət sahəsinin seçilməsi sərbəstliyi, qərarların qəbul edilməsi üsulu baxımından müxtəlif formaları haqqında məlumat verilmişdir. Bütün iqtisadi fəaliyyət sahələrində olduğu kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin də dövlətin tənzimləməsinə ehtiyacı var və bu geniş bir məsələ olduğundan növbəti paraqrafda araşdırma mövzusu olacaqdır.

1.3 Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin zəruriliyi və onun reallaşdırılması mexanizmləri

Sahibkarlıq fəaliyyəti cəmiyyət üzvlərinin şəxsi gəlir və ya mənfəət əldə etməyə yönəldilən, öz riski və əmlak cavabdehliyi ilə həyata keçirilən müstəqil təşəbbüskar təsərrüfat fəaliyyətidir. Sahibkarlıq fəaliyyəti nə? nə üçün? və kim üçün? istehsal etmək, təsərrüfat qanunlarının qəbul olunması, məhdud resurslardan istifadənin daha mütərəqqi üsullarının axtarılıb tapılması, az xərclə və keyfiyyətli məhsul istehsalı, yeni xidmət üsullarının tapılması, satışın səmərəli təşkili, istehlakçıların tələbatlarının araşdırılması, rəqiblərin hərtərəfli öyrənilməsi və s. ilə bilavasitə bağlıdır. Sahibkarın öhdəsinə bir neçə funksiya düşür:

- sahibkar iqtisadi fəaliyyət üçün zəruri olan bütün resursları bir yerə toplayır. Bunlara təbii, investisiya, əmək resurslarını aid etmək olar.

- sahibkar iqtisadi fəaliyyətin ən əsas məsələləri üzrə qərar qəbul edir.
- sahibkar yenilikçidir;
- sahibkar öz vəsaiti, işvaxtı və iqtisadi mühitdəki nüfuzu ilə risk edir.

Əlbəttə ki, sahibkarlıq hər şeydən əvvəl iqtisadi fəaliyyətdir. Bu fəaliyyətin məqsədini 3 tipə ayırmaq olar:

1. Özünü zəruri yaşayış vasitələri ilə təmin etmək zərurətinə görə fəaliyyət.
2. Rahatlıq, əlavə gəlir əldə etmə məqsədinə görə fəaliyyət.
3. Sahibkar mülahizələrinə görə fəaliyyət.

Ümumiyyətlə, sahibkar olmaq istəyən şəxslərin bu fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün bir neçə səbəbləri var: gəlir əldə etmək, ictimai rifaha tövhə vermək, öz fəaliyyət sahəsində “ İmperiya “ yaratmaq, azad fəaliyyət göstərmək, cəmiyyətdə özünü təsdiq etmək və s. Bu səbəblərdən asılı olmayaraq başlıca məqsəd gəlir əldə etməkdir.

Bazar iqtisadi sisteminin bütün inkişafı boyu onun iqtisadi nəzəriyyəsində iqtisadiyyatda dövlətin rolu, hədləri, tənzimləmənin forma və metodları, istiqamətləri haqqında bəzən bir-birinə əks, bəzən isə bir-birini tamamlayan müxtəlif fikirlər olmuşdur, onun inkişaf təcrübəsi isə bir çox hallarda bu nəzəriyyələrdən çıxış etmişdir.

Həmin nəzəriyyələrdən birinə görə, dövlət iqtisadiyyata fəal sürətdə müdaxilə etməli və bu istiqamətdə iqtisadi siyasət aparmalıdır. Bu nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə, əks halda iqtisadiyyatda çox kəskin ziddiyyətlər baş verəcək və onun sabitliyi pozulacaq.

Digər nəzəriyyənin tərəfdarlarına görə bazar özü-özünü tənzimləmək qabiliyyətinə malikdir. İqtisadiyyatı dövlət tərəfindən fəal sürətdə tənzimləmək cəhdi bazar mexanizminin bu üstünlüyünü onun əlindən alır ki, bu da cəmiyyətin iqtisadi sabitliyini pozur. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin qəti əleyhdarları belə hesab edirlərki, iqtisadiyyat haqqında biliklər lazımı səviyyədə sabitləşmək siyasəti

aparmaq baxımından mükəmməl deyildir. Buna görə də düzgün aparılmayan iqtisadi siyasət özü iqtisadi ziddiyətlərin yaranması ilə nəticələnir.

Üçüncü tip iqtisadçılar orta mövqedə dayanır, yəni dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin müəyyən hədlər daxilində, bəzi spesifik metodlarla, iqtisadiyyatın müəyyən sahəsi timsalında mümkünlüyünə tərəfdar çıxırlar.

Öz fikirlərinə görə üçüncü qrup iqtisadçılara yaxınlaşan dördüncü qrup iqtisadçılar dövlətin iqtisadiyyatda rolu məsələsinə konkret iqtisadi və siyasi proseslər baxımından yanaşmağı üstün tuturlar. Onların fikrincə, makroiqtisadi siyasətdə heç bir suala birmənalı şəkildə cavab vermək olmaz. Son nəticədə bütün siyasi və iqtisadi arqumentləri ölçüb-biçərək iqtisadiyyatın sabitləşməsində dövlətin rolu məsələsini həll etmək olar.

Bazar iqtisadi sistemində iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlıdır. Həm də bu rol daha çox kiçik sahibkarlığın qorunması və həvəsləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilir.

Bazar ölkələrinin təcrübəsi burada milli sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının geniş bir sisteminin mövcud olduğunu göstərir. Bu sistemə təşkilati, qanunvericilik, inzibati-hüquq, büdcə, vergi, gömrük və s. sahələr üzrə həyata keçirilən kompleks tədbirlər daxildir. Həmin tədbirlər əsasən milli sahibkarlığı cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həllinə cəlb etmək, iqtisadiyyatda özəl bölmənin formalaşması və yüksək inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq, mürəkkəb bazar konyukturası və kəskin rəqabət şəraitində kiçik və orta sahibkarlığın onların fəaliyyətinin xüsusilə ilkin dövrlərində davam gətirə bilməsi və möhkəmlənməsi üçün zəruri iqtisadi mühiti təmin etmək, bir sosial təbəqə kimi milli sahibkarların öz qüvvələrini və imkanlarını dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə yönəltmək zərurətindən irəli gəlir.

Sahibkarlığın dövlət tərəfindən qorunması, həvəsləndirilməsinin zəruri ilkin şərtlərindən biri onun səmərəli fəaliyyəti üçün bazar modelinə uyğun hüquqi mexanizmin yaradılmasıdır.

Bunda məqsəd ilk növbədə xüsusi mülkiyyətə əsaslanan özəl bölmə üçün dəqiq və geniş qanunvericilik bazasının formalaşması, təsərrüfat subyektlərinin sahibkarlıq fəaliyyəti üçün hüquqi təminatın yaradılması, habelə sahibkarlığın dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının qorunmasıdır.

Sahibkarlığın hüquqi bazasının təmin edilməsi işgüzar fəaliyyətin bir çox sahələrini, cəhətlərini və tərəflərini əhatə edən müxtəlif iqtisadi qanunlar və müvafiq qanunvericilik sənədləri vasitəsilə mümkün olur. İnkişaf etmiş bazar ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlət tərəfindən xüsusi mülkiyyət hüququnun müdafiəsi və bağlanmış sazişlərin icrasının təmin edilməsi normal sahibkarlıq fəaliyyətinin ən zəruri ilkin şərtləridir və bu sahədə dövlətin vacib funksiyalarından biridir.

Xüsusi mülkiyyət hüquq ilə sıx əlaqəli çıxış edən məsələlərdən biri də sahibkarlar arasında bağlanmış sazişlərin icrasına dövlət tərəfindən zəmanət verilməsidir. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatının əsas fərqləndirici cəhətlərdən biri iqtisadi resursların, hazır məhsulun və s. əmtəələrin könüllü mübadiləsidir. Əgər mübadilə prosesi bazar subyektləri tərəfindən bir-birilə müvafiq iqtisadi əlaqələrə girmək haqqında qərar qəbul etdikdən dərhal sonra baş verirsə, bu halda mübadilə prosesi dövlətin heç bir hüquqi müdaxiləsi olmadan da etibarlı şəkildə həyata keçirilə bilər. Lakin, bir çox hallarda bağlanmış sazişlərlə onların reallaşdırılması, əmtəənin pulunun ödənməsi ilə onun real şəkildə əldə edilməsi arasında müəyyən vaxt keçir. Buna misal olaraq kreditlər, sığorta və s. haqqında olan sazişləri göstərmək olar. Bu halda dövlət tərəflər arasında bağlanmış sazişlərin həqiqətən icrasının müdafiəsində dayanır, hər hansı bir tərəfin mənafeyinin pozulmasına qanunvericilik qaydasında yol verilmir, sazişlərin icrasında hər cür saxtakarlığa, zorakılığa və digər bu kimi hallara qarşı qanun bütün gücü ilə mübarizə aparır.

Əlbəttə belə düşünmək olmaz ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət sahibkarlar arasında bağlanmış hər cür müqavilənin icrasına təminat verir. Məsələn, dövlət cinayətkarlıq məqsədilə, yaxud ticarətin məhdudlaşdırılması və ya bazarın inhisarlaşdırılması məqsədilə bağlanmış sazişləri nəinki müdafiə etmir, əksinə onlara qarşı əks qanunlar hazırlayır. Bu halda hansı sazişlərin dövlət tərəfindən hüquqi cəhətdən dəstəkləndiyi, hansılarınsa inkar edildiyi haqqında bazar subyektlərinin

əvvəlcədən məlumatlandırılması qanunvericilik sisteminin əsas vəzifələrindən birini təşkil edir.

Yeni iqtisadi sistem – müasir bazar iqtisadiyyatı qurmaq vəzifəsini qarşısına ali məqsəd kimi qoymuş ölkələrdə, o cümlədən respublikamızda sahibkarlığın hüquqi bazasının formalaşdırılması sahəsində dünya təcrübəsinə və ölkəmizin spesifik şəraitinə əsaslanaraq keçid iqtisadiyyatı dövründə Milli Məclis tərəfindən iqtisadi islahatlarla bağlı 100-dən yuxarı qanun, müvafiq qanunvericilik sənədləri qəbul edilmişdir ki, bunların da xeyli hissəsi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bu və ya digər səviyyədə əlaqədardır.

Ölkəmizdə işgüzar fəaliyyətlə bağlı baza xarakterli qanunlardan biri “Sahibkarlıq fəaliyyəti” haqqında qanundur. Bu hüquqi sənəd Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın prinsiplərini, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrini, həmçinin onların məsuliyyətlərini müəyyən edir, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən müdafiə edilməsinin və həvəsləndirilməsinin forma və üsullarını açıqlayır, sahibkarların dövlətlə qarşılıqlı münasibətlərini tənzimləyir. Bu qanun həmçinin bütün mülkiyyət formalarının bərabərliyi, müstəqil olaraq işgüzar fəaliyyət sahəsinin seçilməsi və iqtisadi qərarlar qəbul edilməsi əsasında təşəbbüskarlığın və işgüzarlığın geniş təzahür etməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir.

Qanunda göstərilir ki, dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin qanunvericilik, inzibati hüquq, büdcə, vergi və pul-kredit sistemləri vasitəsilə tənzimləyir, sahibkarlığa kömək məqsədilə informasiya, məsləhət, elm və tədris mərkəzləri, maliyyə fondları yaradır, həmçinin bir sıra belə xarakterli tədbirlər həyata keçirir. Lakin bu zaman dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarına sahibkarlığın bu və ya digər növü üçün əlverişli fəaliyyət şəraiti yaradılmasına xüsusi imtiyazlar verən qərarlar qəbul etmək qadağan olunur.

Sahibkarlığın dövlət tərəfindən hüquqi tənzimlənməsi üzrə dünya təcrübəsi göstərir ki, yeni hüquqi sənədlər qəbul edilərkən iqtisadi qanunçuluğu bərqərar etmək məqsədilə aşağıdakı prinsiplər əsas götürülür:

- dövlətin iqtisadi qanunları, hüquqi normaları ümumi, dəqiq və daimi xarakter daşmalı, dövlət onu istədiyi vaxt dəyişmək imkanına malik olmamalıdır.

- müvafiq iqtisadi qanunlar sahibkarlıq subyektlərinə münasibətdə ayrı seçkilik yaratmamalı və eyni iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən bütün təsərrüfat subyektlərinə şamil edilməlidir. Bu o deməkdir ki, məsələn, dövlət eyni iqtisadi fəaliyyətə görə kiməsə aşağı, digəri üçün isə yuxarı vergi dərəcələri müəyyən etməməlidir, hər hansı bir bazar subyektinə inhisarçı mövqə əldə etməyə şərait yaratmamalıdır, müflisləşmiş işgüzar müəssisələri xilas edən iqtisadi normalardan imtina etməlidir və s.

- hüquqi qanunlar sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin yalnız ümumi şəraitini təmin etməli, lakin bu şərait daxilində onların fərdi qərarlarını məhdudlaşdırmamalıdır.

- dövlətin iqtisadi qanunlar sistemində bir-birinə zidd olan, bir-birini inkar edən sənədlər olmamalı, mövcud olan və yeni dərc edilən qanunlar bir-birini tamamlamalı və şərtləndirməli, sahibkarlığın hüquqi bazasının daha da genişləndirilməsinə və yaxşılaşmasına xidmət etməlidir.

- sahibkarlığın hüquqi bazası möhkəm səsə təminatə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri qanunlarda öz əksini tapmış müddəalara etimad göstərməli, sahibkarlığı əhatə edən hüquqi mühitin daimiliyinə və səmərəsinə inanmalıdırlar. Əgər dövlət qanunla öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərə əməl etməzsə, yaxud bu qanundan doğan tələbləri reallaşdırmaqda öz səlahiyyətlərindən axıradək istifadə etməzsə, bu halda insanlar da digərlərinin mülkiyyət hüququna hörmət etməyəcək, sahibkarlar bağladıkları sazişləri yerinə yetirməyəcək və bir-birinə qarşı münasibətdə haqsız rəqabət formalarına daha çox üstünlük verəcəklər.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin başlıca məqsədi dövlətin, cəmiyyətin və əhəlinin mənafeyini müdafiə etməkdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçı və istehlakçının hüquqlarının qorunması, ölkədə qayda-qanun və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi kimi ciddi vəzifələr dövlətə həvalə olunur. Bu isə milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əsasdır. Mülkiyyət formalarından və sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlət öz rol və

funksiyalarından iqtisadiyyatda istifadə etməli, milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün müvafiq şərait yaratmalıdır. Həmçinin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən hər cür bürokratik əngəllərin aradan qaldırılması, onların fəaliyyətinə təsirlərin heçə endirilməsi bu sahədə dövlət tənzimlənməsinin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı sivil bazar münasibətləri mexanizminin tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Belə vasitələrin formalaşmasında və inkişafında sahibkarlıq subyektlərinin də rolu danılmazdır. İlk növbədə, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə etik-hüquqi normaların formalaşması azad və sivil bazar rəqabəti formalarının inkişafına, haqsız rəqabət meyillərinin aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərir. Bazar münasibətlərinin daha sivil üsullarla tənzimlənməsində bu amil xüsusi aktuallığ ilə səciyyələnir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində müxtəlif formalara üstünlük verilə bilər. Hüquqi tənzimləmə forması sahənin inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə hüquqi tənzimləmənin müxtəlif istiqamətlərindən istifadə edilə bilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müxtəlif hüquqi tənzimləmə formaları bazar mexanizminin məhdudlaşdırılmasına deyil, əksinə, onun daha səmərəli şəkildə inkişafına şərait yaratmaqla, son nəticədə iqtisadi inkişaf prosesinə əsaslı sürətdə təkan verməlidir. Məhz bu baxımdan müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla, hüquqi tənzimləmə formalarının təkmilləşdirilməsi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün xüsusilə zəruridir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin bir-biriylə əlaqəliliyinə də diqqət yetirilməlidir. Sahibkarlığın təşkilati-hüquqi əsaslarının təmin edilməsi və tədricən genişləndirilməsi bu istiqamətdə atılan ilkin addımlardan sayıla bilər. Fəaliyyətinin hüquqi və qanunvericilik əsaslarının təmin edilməsi və genişləndirilməsi ilə bağlı aşağıdakı istiqamətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- sahibkarlıq subyektlərinin hüquqi vəziyyətinin, əsaslarının qanunvericilik bazasında daha konkret baxımdan müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə dəyişən zəruri tələblərin nəzərə alınması;

- təsərrüfat subyektlərinin təşkili və qeydiyyatı prosesinin təkmilləşdirilməsi;

- müəssisələrin ləğv edilmə (müflisləşmə) prosedurlarının sırf bazar tələbləri ilə uyğunlaşdırılması, bu istiqamətdə daha səmərəli üsullardan istifadə edilməsi ;
- təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində istifadə olunan uçot və hesabatın beynəlxalq uçot və hesabat standartlarının tələblərinə uyğunlaşdırılması.

Sahibkarlığın tənzimlənməsinin əsas vəzifələrində biri sahibkarın cəmiyyətə və təbiətə təsirinin və bu təsire görə məsuliyyətin idarə edilməsindən ibarətdir. Hər bir müəssisə təbiət və cəmiyyətlə daima qarşılıqlı təsirdə olur. Dövlətin iqtisadi siyasətində azad sahibkarlığın dəstəklənməsi yalnız iqtisadi məqsədlərlə deyil, sosial və ekoloji amillərlə də əsaslandırılmalıdır. Azad sahibkarlıq cəmiyyətə və təbiətə fayda verməlidir. Bu faydanın qiymətləndirilməsi üçün kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilə bilən meyarlar müəyyən edilməlidir.

“Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Qanun Azərbaycanda sahibkarların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsində əhəmiyyətli bir addım olacaqdır.

Sirr deyil ki, bəzən müxtəlif instansiyalar tərəfindən sahibkarlıq subyektlərində əsassız yoxlamaların aparılması istehsal prosesinə mane olur və iş adamlarını fəaliyyətə olan stimuldan məhrum edir. Eyni zamanda dünya biznes praktikası sübut edir ki, xırda və orta sahibkarlıq istənilən ölkənin milli iqtisadiyyatında çox vacib yer tutur. Məhz onlar böyük ölçüdə iqtisadiyyatın artım tempini, milli məhsulun strukturunu və keyfiyyətini müəyyən edir.

Yoxlama aparan orqanların siyahılarının dəqiqləşdirilməsi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən nəzarət funksiyalarının sərbəst mənimsənilməsi cəhdlərinin qarşısını almağa icazə verəcək. Sonra isə ümumilikdə yoxlama aparan orqanların sayının kəskin azaldılması planlaşdırılır. Dünya praktikası göstərir ki, hər bir ölkədə bir və ya iki belə orqan mövcuddur.

Yeni qanunla tənzimlənən yoxlamaların həcmnin və tezliklərinin ixtisarı ölkənin xırda və orta sahibkarlıq sektorunu razılaşdırılmayan yoxlamaların keçirilməsindən qoruyacaq və onlar üçün qanunun zəmanətlərini yaradacaq. Bununla da, praktikada Azərbaycanda sahibkarlığın möhkəmlənməsi və öz inkişafını davam etdirməsi üçün real imkan yaradılır.

Öz əsasında qanun həm sahibkarlara, həm də istehlakçılara böyük üstünlüklər verir. Xüsusilə də hər bir iş adamı aşağı riskli sahibkarlar qrupuna daxil olmaq istəyəcək. Çünki bu onu tez-tez keçirilən yoxlamalardan azad edəcək. Lakin qanunda göstərilib ki, sahibkar bunun üçün öz fəaliyyətində səhvlər buraxmamalıdır. Bu isə öz növbəsində, insanların həyat və sağlamlığı, əmlak, ətraf mühitin təhlükəsizliyi, o cümlədən dövlətin əmlak maraqlarını təmin edəcək.

İndi əsas iş cəmiyyətin məlumatlandırılması və sahibkarların hüquqi savadlılığının artırılmasıdır. Əgər sahibkarlar öz hüquqlarını və zəmanətlərini bilsələr, bu Azərbaycanın biznes mühitində sağlam vəziyyətin saxlanılmasına kömək edəcək, o cümlədən iş adamlarının təhlükəsizlik hissələrini yüksəldəcək.

Sahibkarlıq fəaliyyəti bir çox ölkələrdə dövlət tərəfindən dəstəklənir və Azərbaycan da burada istisna təşkil etmir. Bu sahədə ən böyük uğur yaradılan müəssisələrin qeydiyyatı üçün 2008-ci ilin yanvarından bizim ölkəmizdə “ bir pəncərə” sisteminin tətbiqidir ki, bu da bu istiqamətdə lazım olan prosedurların 30-dan 6-ya qədər azaldılmasına və lazım olan xərcləri iki dəfə azaltmağa imkan verdi. Bu rəqəmlər bunu tənzimləyir.

Öhdəlikləri Vergilər Nazirliyinin üzərinə qoyulan vahid qeydiyyat orqanının yaranması nəticəsində Azərbaycanda yeni iş açmaq olduqca asan oldu. Məhz bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda yeni müəssisələrin sayının artması tendensiyası yarandı. Nümunə olaraq, əgər 2009-cu ilin iyulun birində hüquqi şəxslərin rəsmiləşdirilməsi olmada sahibkar fəaliyyəti ilə 281132 nəfər məşğul olurdusa, onda 2013-cü ilin analoji dövründə onların sayı 448004 nəfər təşkil edib. Yəni, beş il ərzində yalnız fərdi sahibkarların sayı yarım dəfə artıb.

Beləliklə, bu paraqrafda sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsi, bu tənzimləmə zamanı istifadə edilən hüquqi və iqtisadi mexanizmlər, eyni zamanda dövlətin rol və funksiyalarının həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti açıqlanmışdır.

“Sahibkarlıq fəaliyyəti və onun tənzimlənməsinin nəzəri-konseptual aspektləri” adlanan I Fəsildə sahibkarlıq fəaliyyətinin məzmunu, onun bazar iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rolu, bu fəaliyyətin müxtəlif formaları, onun spesifik cəhətləri,

sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimləməsinin zəruriliyi, tənzimləmənin reallaşdırma mexanizmləri geniş şəkildə tədqiq edilmişdir.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ ONA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN KOMPLEKS TƏHLİLİ

2.1 İqtisadi sistemin transformasiyası və sahibkarlığın institusional problemləri

İqtisadi sistemin transformasiyası müxtəlif olan iqtisadi sistemlərin mübarizəsi kimi xarakterizə olana bilər. Belə bir keçid vəziyyəti azad rəqabətə əsaslanan bazar iqtisadiyyatına olan keçidlə bağlı olaraq yaranmışdır. Bir iqtisadi sistemdən digərinə keçidin nə zaman başladığına və nə zaman başa çatdığını söyləmək çətindir, burada xüsusi keçid dövrünün olmasından söhbət gedə bilməz, bəzi ölkələrdə bu keçid prosesi bir neçə 100 il davam etmişdir. Əsas müxtəlif olan iqtisadi sistemli cəmiyyətlərin birinin digərini əvəz etməsi sıçrayışla, inqilabi yolla baş verir və bu zaman köhnə cəmiyyətin sosial-iqtisadi münasibətləri yeniləri ilə əvəz olunur. XX əsrin sonlarında Şərqi Avropa sosialist ölkələrində və xüsusilə də SSRİ-də baş verən əsaslı dəyişikliklərin nəticəsində 70 il ərzində mövcud olmuş Sovetlərə məxsus sosial-iqtisadi münasibətlər sistemi dağılmış və onu əvəz edəcək bazar iqtisadiyyatına keçid prosesi başlamışdır. Keçid dövrü ərzində fəaliyyətdə olan iqtisadiyyat keçid xarakterlidir və onu “ keçid dövrü iqtisadiyyatı” adlandırmaq olar. Keçid xarakterli iqtisadiyyatlar üçün ümumi olan belə bir cəhət xarakterikdir ki, onların hamısında həm köhnə, həm də yeni yaranmaqda olan cəmiyyətin təsərrüfat formaları mövcud olub, fəaliyyət göstərir və keçid vəziyyətində olan iqtisadiyyatın strukturunun yaranması prosesində iştirak edirlər. Bu dövr ərzində onun yerinə yetirməli olduğu strateji vəzifə özünün müstəqil milli bazar iqtisadiyyatını yaratmaqdır. Bazar iqtisadi sisteminə keçmək birdən-birə mümkün olmadığı üçün xüsusi keçid dövrü obyektiv zərurət olmuşdur. İqtisadi sistemin transformasiyası həm də onunla bağlıdır ki, bir-birinə tamamilə əks olan iqtisadi sistemlər arasında kəskin mübarizə məhz bu transformasiya dövründə baş verir. Məhz mövcud sistemin transformasiyası, ona xas olan münasibətlər sisteminin köklü sürətdə dəyişdirilməsi, yeni iqtisadi sistemin yaradılması və tam şəkildə formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün dağılmaqda olan

iqtisadi sistemin əsası kimi ona xas olan mülkiyyət tipi dəyişdirilməli, mülkiyyətin çoxnövlüyü əsasında yeni təsərrüfat formaları yaradılmalı, idarəetmə mexanizmləri və sturukturları yenidən qurulmalı, bölgü münasibətləri, maliyyə, bank sistemləri yeni əsaslar üzərində formalaşdırılmalı, yeni tip xarici-iqtisadi əlaqələr qurulmalıdır və başlıca olaraq isə yaradılmalı olan sistemdə fəaliyyət göstərəcək yeni təfəkkürlü insanlar formalaşdırmaq lazımdır. İqtisadi sistemin transformasiyası zamanı yeni mülkiyyət münasibətləri əsasında yaranmış təsərrüfat formalarına uyğun olan və onların fəaliyyətini tənzimləyən təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə formaları yaranır. İqtisadi münasibətlər sisteminin digər struktur halqalarında da köhnələr yeniləri ilə əvəz olunur.

Keçid dövrü iqtisadiyyatı keçid xarakterli olduğuna görə gec-tez təkamül yolu ilə öz yerini qurulması məqsəd kimi qarşıya qoyulmuş iqtisadi sistemə verməlidir. Buna görə də köhnə iqtisadi sistemin əsaslarının dağılması ilə yanaşı yeni iqtisadi sistemin əsaslarının yaradılması prosesi də yanaşı olaraq gedir. Keçid dövrü iqtisadiyyatı keçid xarakterli olsa da, müəyyən mənada təkrar istehsal olunur onun təkrar istehsalı çoxuklidlilik əsasında baş verir və bu zaman əsas rolunu aparıcı təsərrüfat formaları oynayır. Bu zaman təkrar istehsal keçid dövrünün uzunömürlü olmasına deyil, yeni iqtisadi sistemin əsaslarının yaradılmasına xidmət edir. Keçid dövründə də ÜMM və milli gəlir yaranır, bölüşdürülür, mübadilə mərhələsindən keçir, istehlak olunur və yavaş da olsa iqtisadiyyatda artım baş verir. Bunu keçid dövrünü yaşayan ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycanın timsalında da görmək olar. Məsələn, Respublikamızın istehsalında yaranan geriləmə hallarının qarşısı alınmış, ölkədə iqtisadi sabitlik təmin olunmuşdur. 1996-cı ildən başlayaraq ÜDM ilbəil artmağa başlamışdır. Bununla belə keçid dövrü iqtisadiyyatına sabit inkişaf edən bir iqtisadiyyat kimi baxmaq olmaz və ona qeyri-sabit inkişaf xasdır ki, bu da onun xarakterik cəhətlərindən biridir.

Müstəqillik qazandıqdan sonrakı dövrdə Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafını şərti olaraq aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar.

1993-cü ilə qədər olan mərhələ. İqtisadi islahatların sistem halında müəyyən ardıcılıqla və bir-birini tamamlamaq şərti ilə həyata keçirilməsi iqtisadi dirçəlişin

təmin edilməsinin mühüm şərtidir. Radikal iqtisadi dəyişikliklər mərhələsində həyata keçirilən iqtisadi tədbirlərin hər birinin ümumi iqtisadi inkişafda yerinin düzgün dərk edilməsi və onların reallaşdırılmasında ardıcılığın gözlənilməsi köklü islahatların nəticəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan reallığına gəldikdə isə müstəqilliyimizin ilkin illərində bu baxımdan vəziyyətin qənaətbaxış olmaması ilk baxışda aydınlaşır. İstər nəzəri, istərsə də respublika iqtisadiyyatında yaranmış vəziyyətin tələbləri baxımından sahibkarlığın maddi əsasını formalaşdıran özəlləşdirmə, xüsusilə də qiymətlərin liberallaşdırılmasını qabaqlamalı idi. Lakin bir sıra obyektiv (rubl məkanında olan digər dövlətlərin bu prosesə başlaması) və subyektiv (respublikanın milli valyutaya keçidin vaxtında hazır olmaması, iqtisadi sərhədlərin təşəkkülündəki ləngimələr) səbəblər ölkəni iqtisadiyyatda dövlət mülkiyyətinin inhisarı şəraitində qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi prosesinə başlamaq məcburiyyətində qoydu. Beləliklə də, bazar iqtisadiyyatına keçid üzrə mühüm strateji tədbir- özəlləşdirmə fiskal məqsədlərə münasibətdə arxa plana keçirildi. Yaranmış vəziyyətdə real maliyyə sabitliyinin yalnız istehsal fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və bu əsasda dövriyyədəki pul kütləsinin təminatının artırılması vasitəsilə mümkünlüyü nəzərə alınarsa, həyata keçirilmiş taktiki addımın heç bir real nəticə verməyəcəyi aşkar idi. Qiymətlərin liberallaşdırılmasından sonra ölkə iqtisadiyyatında yaranmış vəziyyət islahatların özəyini təşkil edən özəlləşdirmə prosesini, bu əsasda sahibkarlığın inkişafı və rəqabət mühitinin formalaşmasını zəruri etmişdir. 1993-cü ilə kimi həmin proseslərin ləngidilməsi tənəzzülün daha da sürətlənməsinə, iqtisadiyyatın dağılmasına ciddi təsir göstərmiş, xeyli vəsait itkisinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, özəlləşdirilmənin gecikdirilməsi, ölkədə tənəzzülün aradan qaldırılmasını və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsini daha da çətinləşdirmişdir.

1993-2002-ci illər. Bu mərhələni də şərti olaraq 2 dövrə bölmək olar. Birinci dövr 1993-1996-cı illəri əhatə etməklə ölkədə makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olunmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə xarakterizə oluna bilər. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış məqsədyönlü siyasət, həyata keçirilmiş sistemli tədbirlərin nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olundu ki,

bu da iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi üçün möhkəm əsas formalaşdırdı. Bu dövrdə sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirilsə də, əsaslı dönüşə 1996-cı ildən etibarən nail olundu. Azərbaycanın iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin həyat qabiliyyətli və səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. Belə ki, bu model üzrə həyata keçirilən siyasət çox tez bir zamanda ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb olmuşdur: inflyasiya cilovlanmış, büdcə kəsri ÜDM-nin 1-2 % səviyyəsinə endirilmişdir. Bu dəyişikliklər nəticəsində dərin iqtisadi böhran keçirən ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş və dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. Belə ki, 1996-cı ildə ÜDM-nin artım sürəti 1,3 %, 1997-ci ildə 5,8 %, 1998-2004-cü illərdə isə orta hesabla 10 % təşkil etmişdir.

Respublikamızın özünəməxsus xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq aşağıdakı istiqamətlərdə uğurlu iqtisadi siyasət həyata keçirilmişdir . Respublikanın potensialı nəzərə alınaraq uğurlu neft strategiyası işlənib hazırlanmış və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Bu isə öz növbəsində neft sektorunun inkişafı ilə bağlı yardımçı sahələrin inkişafına təkan vermiş və həmin sahələrdə yerli sahibkarların mövqeləri möhkəmlənmişdir. Neft sektorunun inkişafından əldə edilmiş gəlirlər hesabına ölkəmizin dünya bazarında üstünlük əldə edə biləcəyi ənənəvi qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafı istiqamətində uğurlar əldə edilmişdir. Ölkənin yerləşdiyi mühüm strateji mövqedən yararlanaraq uğurlu beynəlxalq iqtisadi layihələrin reallaşmasına başlanılmışdır. İqtisadi və dövlət idarəetmə aparatında aparılan struktur islahatları ölkədə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin , o cümlədən sahibkarlıq sektorunun inkişafına güclü təkan vermişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 aprel 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yaradılması sahibkarlığın inkişafına dövlət köməyi və onun dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin vahid qurumda birləşdirilməsinin və idarə edilməsinin əsasını qoymuş və sahibkarlığın inkişafını ümumi iqtisadi inkişafın tərkib hissəsinə çevirmişdir. Bu illər ərzində sahibkarlığın inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın hüquqi bazası dünya təcrübəsinə uyğun olaraq

təkmirləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şəraitin yaradılması, sahibkarlığa təminat verilməsi, rəqabət mexanizminin formalaşması və inkişafı, həmçinin rəqabətin qorunması ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır. Sahibkarlığın inkişafının zəruri hüquqi mühitinin formalaşdırılması istiqamətində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər qanunvericilik aktları sahibkarlığın bir sistem halında hüquqi bazasını təşkil etmişdir. Özəlləşdirmənin həyata keçirilməsinin zəruri hüquqi bazası formalaşmışdır. Bu baxımdan prosesin hüquqi təminatında baza rolunu oynayan Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin dövlət proqramlarının qəbulu xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Sahibkarlığın inkişafı sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramlarının bu sahənin inkişafında xüsusi rolu olmuş, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət tədbirlərini Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirmişdir. Bu dövlət proqramları çərçivəsində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi formalaşdırılmışdır. Sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmış, sahibkarlara zəruri texniki yardım göstərən stukturlar formalaşmışdır. Sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılması istiqamətində dövlət səviyyəsində müəyyən addımlar atılmışdır. Belə ki, mənfəət və əlavə dəyər vergisi dərəcələri, məcburi sığorta haqqı aşağı salınmış, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bir qisminə vahid vergi tətbiq edilməyə başlanılmışdır.

2002-ci ildən sonrakı mərhələ. 2002-ci il sahibkarlığın inkişafı sahəsində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə aprel may aylarında həyata keçirilmiş görüşləri ilə əlamətdar olmuşdur. Sahibkarlara dövlət qayğısının ən yüksək səviyyədə bir daha təsdiqi olan bu görüşlər və onların nəticəsi olaraq ölkədə sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə avqust-sentyabr aylarında imzalanmış bir sıra mühüm fərman və sərəncamlar ölkədə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Bu mərhələdə ölkə iqtisadiyyatının yenidən qurulması sahəsində qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsini, bu sektorun ölkənin sosial-

iqtisadi problemlərinin həllində rolunun gücləndirilməsini, onun fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı tələblərinə daha da uyğunlaşdırılmasını, bu istiqamətdə dövlət dəstəyi tədbirlərinin çərçivəsinin genişləndirilməsi və onların ünvanlılığının daha da artırılmasını, regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində mövcud potensialın reallaşdırılmasını tələb edir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı (2002-2005 –ci illər) bu istiqamətdə həyata keçirilən dövlət tədbirlərinin sistemliliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına böyük tökan vermişdir.

Yeni iqtisadi sistemə, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatların əsas istiqamətlərindən biri də sahibkarlıq fəaliyyətinin formalaşması və inkişafı ilə bağlıdır. Bu sahədə həyata keçirilən hüquqi, təşkilati, iqtisadi və s. tədbirlərin nəticəsində bir sıra müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Belə ki, 1998-ci ildə Ümumi Daxili Məhsulun 55 %-i özəl bölmənin payına düşmüşdür. 1998-ci ilin əvvəlində respublikamızda dövlət qeydiyyatından keçmiş 12 mindən çox kiçik müəssisə, 11,6 mindən çox kəndli-fermer təsərrüfatı, mindən çox kooperativ, 2 minə yaxın müştərək və xarici müəssisə yaranmış və fəaliyyət göstərmiş, 85,7 min adam hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur.

Bununla belə, bu gün respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyəti qarşısında heç bir problem olmadığını, sahibkarlıq mühitinin isə tamamilə qənaətbəxş olduğunu iddia etmək olmaz. Hal-hazırda həm respublika əhalisinin sayı ilə münasibətdə fəaliyyət göstərən özəl müəssisələrin kəmiyyəti, həm də burada çalışan əmək qabiliyyətli əhalinin payı digər ölkələrə nisbətən xeyli azdır ; mövcud özəl müəssisələrin əksəriyyəti ticarət, vasitəçilik və xidmətlə, çox az hissəsi isə istehsal sahibkarlığı ilə məşğul olurlar ; özəl müəssisələrin əksər hissəsi Bakı şəhərində toplanmışdır.

Şübhəsiz ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, habelə keçmiş SSRİ-nin dağılması nəticəsində uzun illərdən bəri formalaşmış iqtisadi əlaqələrin pozulması keçid dövrünün ilkin illərində işgüzar fəaliyyətin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarmışdır.

Bununla belə bu gün bir sıra iqtisadi subyektlərin idarəetmə və təssərrüfatçılıq funksiyalarının bir-birindən ayrılması prosesinin başa çatmaması, əhali yığımlarının aşağı səviyyədə olması, sahibkarlar tərəfindən investisiya yönümlü bank kreditlərinin əldə edilməsi imkanlarının məhdudluğu, istehsal olunmuş məhsulların reallaşdırılması qarşısında dayanan çoxsaylı problemlər respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını xeyli ləngidir.

Qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, özəl bölmənin, xüsusilə sahibkarlığın inkişafı dövlətin daimi himayəsi və fəal köməyi sayəsində baş verir. Bununla yanaşı bu ölkələrdə dövlət qanunvericilik, inzibati hüquq, büdcə, vergi, pul-kredit sistemləri və s. vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyir.

Bundan fərqli olaraq bu gün respublikamızda sahibkarlıq mühiti vergi, gömrük, bank-kredit və digər iqtisadi sahələrdə çatışmamazlıqlar, dövlət məmurlarının özbaşınalığı və s. ilə xarakterizə olunur.

Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində dövlət tənzimlənməsi və dövlətin himayəsi olmadan sahibkarlığın inkişafı və formalaşması mümkün deyil. Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərinə hüquqi təminat, maliyyə və onun tənzimlənməsi, infrastruktur, elmi-kadr təminatı, xarici-iqtisadi sahibkarlıq fəaliyyətinin gücləndirilməsi və onun tənzimlənməsi, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin stimullaşdırılması və s. aiddir.

Son illərdə respublikamızda sahibkarlığın inkişafı üçün istər qanunvericilik bazasının yaradılmasında, istərsə də, ümumiyyətlə sahibkarlığın inkişafına dair dövlət siyasətinin formalaşmasında dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsindən istifadə edilməkdədir. Bu ölkədə sahibkarlığın inkişafı sahəsində nəzərəçaracaq nəticələrin əldə edilməsinə şərait yaratmışdır.

Bütün bu müsbət meyillərlə yanaşı Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafının xarakterik cəhətlərindən biri sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin əsasən ölkənin paytaxtında və Abşeron regionunda cəmlənməsi və respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində eyni dərəcədə inkişaf etməməsidir. Regionlarda sahibkarlıq fəaliyyəti paytaxta nisbətən zəif inkişaf etmişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Bakı istisna olmaqla, qalan regionların gəlirləri, büdcə gəlirlərinin cəmi 3-7 % təşkil edir.

Sahibkarlıq respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində eyni dərəcədə inkişaf etmədiyinə görə regionlarda sahibkarlığın inkişafına əlverişli mühit yaradılmalı, vergi dərəcələri sahəvi regionlar üzrə diferensiasiya edilməli, vergi sisteminin sadələşdirilməsi prosesləri davam etdirilməlidir. Vergilər istər rəqabət mühiti yaratdıqda, istərsə də idxal-ixrac vergilərinin həddini müəyyən etdikdə və ya gömrük rüsumlarını tətbiq etdikdə milli sahibkarların maraqlarını təmin etməyə qadir olmaqla, həm də stimullaşdırıcı xarakter daşmalıdır.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda kommertiya banklarının kreditlərindən istifadə imkanları regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün məhdud səviyyədədir. Bir tərəfdən bankarın kredit faizləri çox yüksək olması ilə fərqlənir, xüsusən bankların əksəriyyəti qısamüddətli kreditə üstünlük verdiyi üçün belə faiz dərəcələrinin regionlarda verilmiş kreditlərin qaytarılma vəziyyətinə necə təsir etdiyi aydın görünür, o biri tərəfdən kreditlə bağlı tələb olunan girov amili regionlarda təminat səviyyəsinin çox aşağı olduğu bir şəraitdə burada fəaliyyət göstərən sahibkarların bank kreditindən istifadə imkanlarını minimuma endirir. Bütün bu proseslər, ölkədə kreditləşdirmənin həcmi genişləndirmək və onun səmərəli təşkilini həyata keçirmək üçün xüsusən bank islahatlarının təkmilləşdirilməsini zərurətə çevirməkdədir.

Sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılmasında və onun inkişafına əlverişli şəraitin yaradılmasında sahibkarlığın dövlət tərəfindən maliyyə baxımından dəstəklənməsinin xüsusi rolu var. Dövlətin bu istiqamətdə tədbiri iki istiqaməti əhatə etməlidir :

- birinci istiqamət - dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə uzunmüddətli kreditlərin verilməsi ;

- ikinci istiqamət – kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin, özəl maliyyə qurumlarının kredit resurslarını almaq imkanlarının genişləndirilməsi.

İnvestisiyanı sahibkarlığa cəlb etmənin motivlər mexanizminin hazırlanması əsas məsələlərdən biridir. İnvestisiyanın sahibkarlığa cəlb edilməsi üçün dövlət tənzimlənməsinin bütün sistemlərindən- vergiqoyma, kredit, amortizasiya siyasəti, sığorta, özəlləşdirmədən istifadə olunmalıdır.

Lizinq, franşayzinq kimi beynəlxalq təcrübədən uğurla çıxmış sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi də əsas problemlərdəndir.

İri və kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkilati-iqtisadi mexanizmlərindən hesab edilən elmi-texniki layihələrin, proqramların reallaşdırılmasına xidmət edəcək vençur biznesinin formalaşması, iri firma və şirkətlərin nəzdində “Biznes İkubator” sisteminin, texnoparkaların yaradılması ilə bağlı tədbirlərin də həyata keçirilməsinin məqsədəuyğun hesab edirik. Amerika və Qərbi Avropa ölkələrinin bu sahədə təcrübələrinin ölkəmizdə tətbiqi qısa bir müddətdə müsbət nəticələrə səbəb ola bilər.

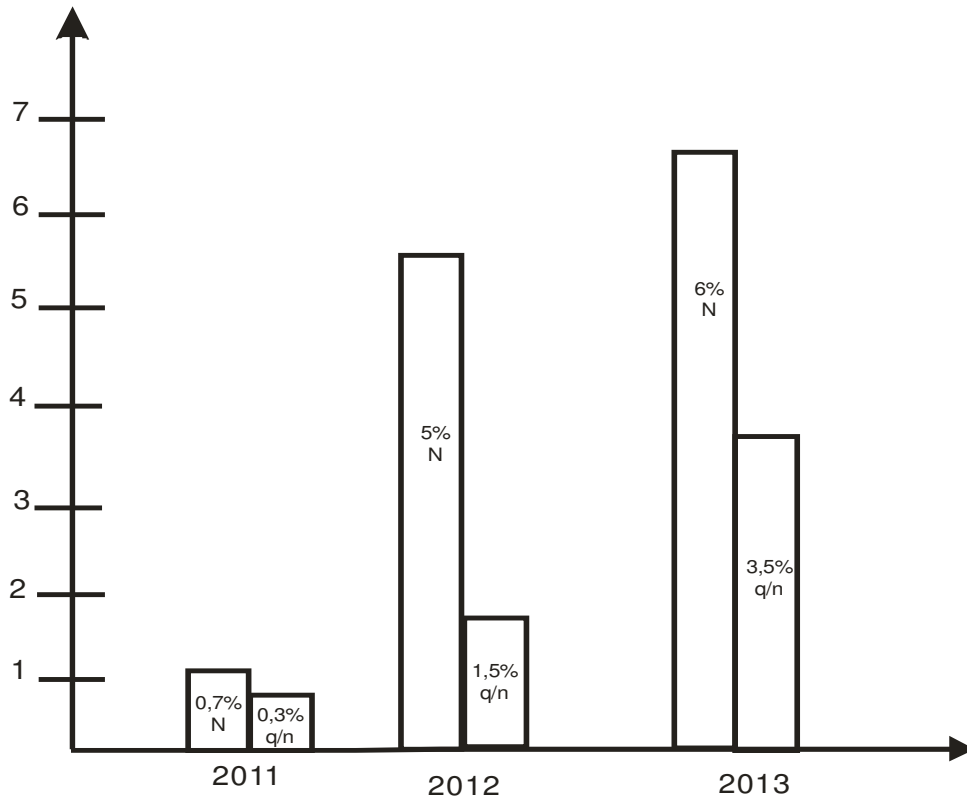
Sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar ən mühüm məsələlərdən biri də budur ki, bütün regionlarda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq mövcud potensialdan daha səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı, infrastrukturun daha da yaxşılaşdırılması, müasir texnologiyalar tətbiq olunmaqla yeni istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrinin müasir üsullarla inkişafına nail olunması üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirilsin.

Qeyd edilmiş bu problemlərin aradan qaldırılması sahibkarlıq fəaliyyətinin zəngin potensial imkanlarından Azərbaycanın yüksək iqtisadi inkişafı üçün istifadə edilməyə imkan verəcəkdir.

Beləliklə, bu paraqrafda keçid dövrünün xarakterik xüsusiyyətləri, müstəqillik qazadıqdan sonrakı dövrdə Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf mərhələləri, sahibkarlığın mövcud vəziyyəti, problemləri tədqiq edilmişdir. Bu günə qədər sahibkarlıq sahəsinin mövcud vəziyyəti araşdırıldıqdan sonra növbəti paraqrafda respublikamızda sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti tədqiqi və kompleks təhlil ediləcəkdir.

2.2 Respublikada sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti və kompleks təhlili

Ölkə iqtisadiyyatı, xüsusilə son illər ərzində sürətlə böyüyən neft sənayesi hesabına, inkişaf etmişdir ki, bu da öz növbəsində kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayının da artımına təkan vermişdi. Bunu aşağıdakı diaqramdan da görmək olar.



Diaqram 2.1¹ İllərə görə neft və qeyri-neft sektoru üzrə
ÜDM-ın artımı (%-lə)

Diaqramdan da görüldüyü kimi daha ciddi artım 2012-2013-cü illər arasında baş vermişdir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri 2 qrupa bölünür:

1. Fərdi sahibkarlar- yəni, hüquqi şəxs yaratmadan müəssisənin yeganə sahibi.
2. Kiçik və orta müəssisələr- yəni, hüquqi şəxslər.

Fərdi sahibkarlar birmənalı olaraq hüquqi baxımdan kiçik müəssisələr hesab olunurlar, hüquqi şəxs kimi qeydiyyatda alınanlar isə iki göstəriciyə işçilərin sayı və illik dövriyyəyə əsasən təsnif olunurlar.

¹Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Cədvəl 2.1²

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin
müəyyənləşdirilməsi meyarları

Sahibkarlıq kateqoriyası	İşçilərin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik dövriyyə (ƏDV, aksiz daxil olmadan)
Sənaye və tikinti	< 50	≤ 500 min manat
Kənd təsərrüfatı	< 25	≤ 250 min manat
Topdansatış ticarət	< 15	≤ 1 mln manat
Pərakəndəsətış ticarət, nəqliyyat, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	< 10	≤ 250 min manat

Kiçik və orta sahibkarlıq məssisələrinin böyüməsi ölkənin iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətinin artmasından xəbər verir. Bu, qeydiyyatata alınan müəssisələrin sayının artması, xüsusilə də burada çalışan işçilərin sayının artması ilə xarakterizə olunur. Bununla belə sahibkarlıq icmasında əmək qüvvəsinin 90%i fərdi sahibkarlıq subyektlərinin payına düşməkdədir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələi üzrə fərdi sahibkarların sayı aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.2³

İqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə fərdi
sahibkarların sayı

	2010	2011	2012	2013
İqtisadiyyat sahələri üzrə cəmi	192 588	210 643	234 634	246 102
sənaye	2 643	2 628	2 505	3 369
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq	2 618	2 593	2 451	2 334
ticarət, nəqliyyat vasitələri təmiri	127 501	150 686	174 646	176 324

² Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 20 aprel tarixli 57 nömrəli qərarında dəyişiklik edilməsi barədə 18 dekabr 2009-cu il tarixli Qərar

³ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Cədvəldən göründüyü kimi iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə fərdi sahibkarların sayının daha çox artma meyli müşahidə edilməkdədir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən və bu göstəricilər əsasında aparılmış bəzi hesablamalara görə ölkə iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin rolu, xüsusilə də onların özəl sektorun inkişafına tövhəsi artmaqdadır. Kiçik müəssisələrdə işləyənlərin sayı aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.3⁴

İqtisadiyyatın sahələri üzrə kiçik müəssisələrdə işləyənlərin bölgüsü (yekuna nisbətən faizlə)

İllər	2010	2011	2012	2013
tikinti	11	10,4	12,6	14,2
informasiya və rabitə	1,8	1,5	2,0	2,2
nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1,6	1,8	1,7	1,9
əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	1,3	1,4	1,9	2,2
digər sahələr	14,6	15,5	14,8	16,6

Cədvəldən də göründüyü kimi müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrdə işləyənlərin sayında illər ərzində artım olmuşdur.

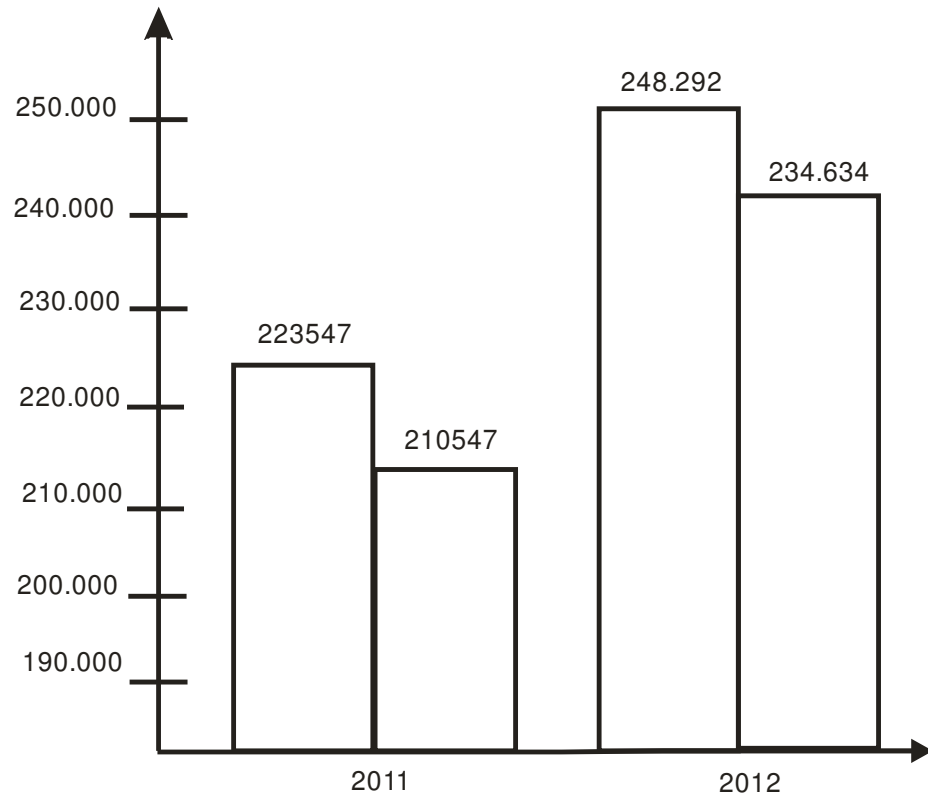
Eyni zamanda hər min nəfər əhaliyə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayı bu sahədə artım potensialının olduğunu göstərir ki, bu da ÜDM-ə və sənaye istehsalının artımına ciddi tövhə verə bilər.

Fərdi sahibkarlar hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxsdir və qeyri məhdud məsuliyyətə malikdir.

Fərdi sahibkarlar müəssisələrin və işçilərin sayı baxımından kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri sektorunun əksər hissəsini təşkil edir. Dövlət Statistika Komitəsinin 2012-ci il üzrə məlumatlarına görə respublikamızda kiçik sahibkarlıq

⁴Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

subyektlərinin sayı iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə 248 292-yə yaxındır. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2012-ci ildə 2011-ci ilə nisbətən təxminən 25 000 nəfər artmışdır. Bunun içərisində hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı təqribən 234 634 nəfər təşkil edir. Bunu aşağıdakı diaqramdan da aydın görmək mümkündür.



Diaqram 2.2⁵. 2011-2012-ci ildə kiçik sahibkarlıq və onların içində fərdi sahibkarların sayı

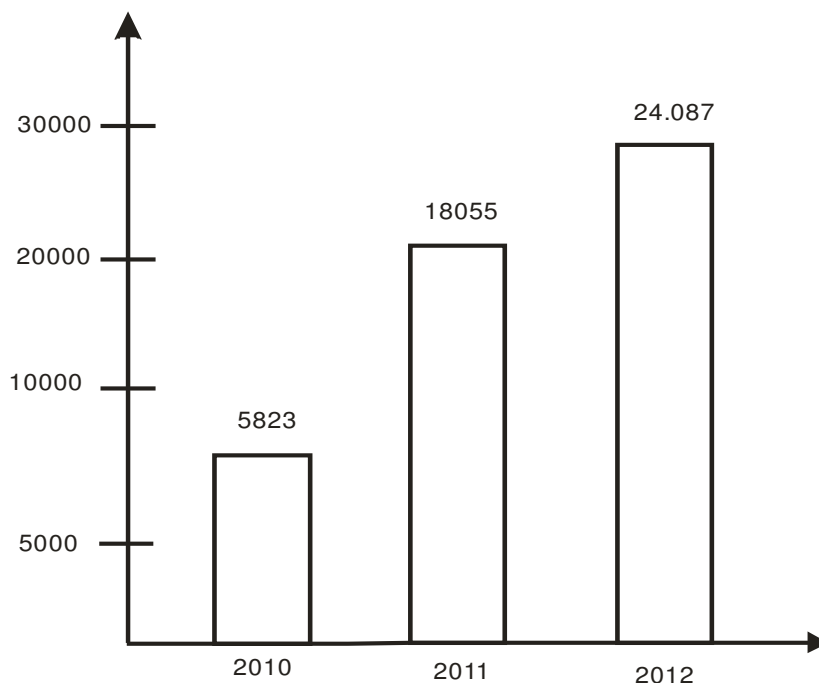
Ümumiyyətlə, sahibkarlar üçün iqtisadiyyatda fərdi sahibkar kimi fəaliyyət göstərmək bir neçə səbəbdən daha asandır:

- 1) fərdi sahibkarların qeydiyyat prosesi hüquqi şəxsə nisbətən daha asandır
- 2) fərdi sahibkarlar üçün qeydiyyat, lisenziya və icazə xərcləri daha azdır
- 3) biznesmenlərin fikrincə, fərdi sahibkarlar hüquqi şəxslərlə müqayisədə yoxlama orqanlarının yerli və ya regional şöbələri tərəfindən daha tez yoxlanılırlar, çünki nazirliklərin və ya agentliklərin baş idarələrində qeydiyyata alınmış fərdi sahibkarların vahid siyahısı yoxdur. Hüquqi şəxslər nazirliklərin və ya agentliklərin mərkəzi aparatında qeydiyyata alınır və buna görə də həmin qurumlar tərəfindən

⁵Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

yoqlanılır. Sahibkarların ortağ fikirlərinə görə, dövlət orqanlarının mərkəzdən gələn işçiləri ilə qeyri rəsmi razılığa gəlmək bu qurumların regional nümayəndələri ilə razılığa gəlməkdən qat-qat çətindir. 2007-ci ildə orta hesabla hər 4 sahibkardan biri əsasən öz daxili maliyyə mənbələrindən istifadə etməklə əsas fondlara investisiya qoyuluşunu həyata keçirmişdir. Aşağı investisiya səviyyəsi, kənar maliyyələşmə mənbələrinə çıxışda sahibkarlar üçün ciddi sayıla biləcək maneələrin olması və eyni zamanda başqa bir səbəb kimi, sahibkarlıq mühitinə etimadın azlığı kimi izah oluna bilər.

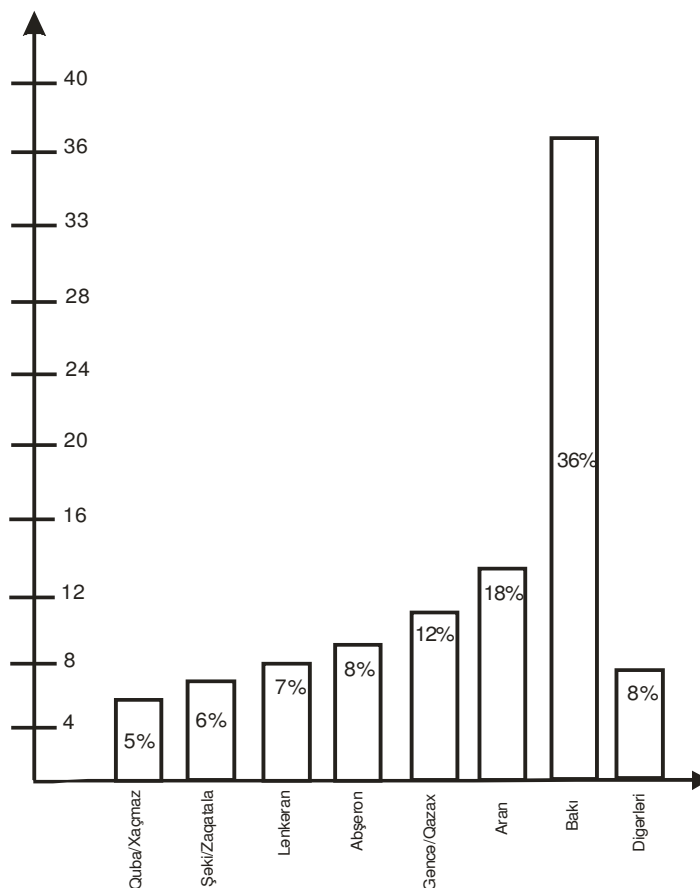
Ölkənin ümumi iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə sahibkarların gəlirləri də artır. Əgər gəlir artırsa bu bir tərəfdən istehlakçı gəlirini artırır, digər tərəfdən fərdi və kiçik sahibkarlıq üçün maliyyə bazasını formalaşdırır ki, bu da yenə öz növbəsində istehlakçıların artan ehtiyacını ödəməyə yönəlir. Belə ki, 2004-2006-cı illərdə (Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi məlumatlarına görə) fərdi sahibkarların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır və 2006-cı ilin əvvəlində təxminən 171000 fərdi sahibkar mövcud olmuşdur. Növbəti illərdə də fərdi sahibkarların sayında əhəmiyyətli artım olmuşdur. Bunu aşağıdakı diaqramdan da aydın görmək olar.



Diaqram 2. 3⁶. Fərdi sahibkarların sayının artımı

⁶Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Bakıda mövcud olan iqtisadi imkanlar, bəzi regionlarda iş yerlərinin azlığı və kənd təsərrüfatında aşağı rentabellik, mövsimi məşğulluq və miqrasiya səbəb olur. Rəsmi statistikaya görə, Bakının əhalisi 2 milyon nəfərdən bir qədər artıqdır, lakin bu rəqəm, rəsmi olaraq ölkənin başqa yerlərində qeydiyyatda olan, ancaq faktiki olaraq paytaxtda yaşayan insanları əhatə etmir. Ekspertlərin hesablamalarına görə Bakının real əhalisi rəsmi rəqəmlərdən iki dəfə artıq, yəni 4 milyon nəfərə yaxındır. Bakıdan sonra Sumqayıt və Gəncə ölkənin ən iri şəhərləridir. Fərdi sahibkarların və kiçik və orta müəssisələrin sayı bu şəhərlərdə və digər bölgələrlə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Bakı, Sumqayıt və Gəncədəki fərdi sahibkarların sayı bütün ölkədə qeydə alınanların 56%i təşkil edir. Bu sahibkarlar əsasən istehlak bazarında çalışır, yəni onların əksər hissəsi ticarət və xidmət sektorlarında cəmləşmişdir. Bunu aşağıdakı diaqramdan daha atdın görmək olar.



Diaqram 2.4⁷. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin regionlar üzrə bölgüsü (%-lə)

⁷ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Fərdi sahibkarlar əsasən minimal investisiya ilə tez gəlir gətirən sahələrdə, xüsusilə ticarət sahələrində cəmləşmişdir. Fərdi sahibkarların yalnız kiçik hissəsi yüksək ilkin investisiyalar tələb edən və nisbətən uzun müddətdən sonra gəlir verməyə başlayan istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Fərdi sahibkarlar orta hesabla tam və ya yarımştatlı 3 işçiyə malikdir və onlara orta hesabla ayda 185\$ əməkhaqqı ödəyirlər.

Cədvəl 2.4⁸

Fərdi sahibkarlıq subyektləri üzrə bəzi göstəricilər

İllər	2010	2011	2012	2013
Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat	1 120,0	1 227,0	1 346,5	1 620,0
Ümumi mənfəət, milyon manat	78,3	85,3	122,8	165,4
İşçilərin orta illik sayı, min nəfər	93,2	90,2	95,5	109,0
Orta aylıq nominal əmək haqqı, manat	207,0	222,2	263,3	303,5

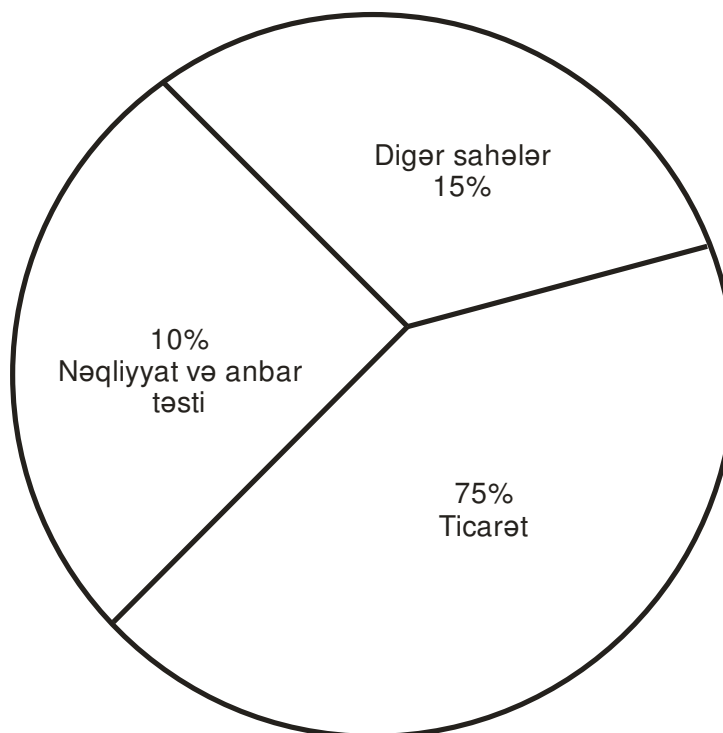
Fərdi sahibkarlar əsasən minimal investisiya ilə tez gəlir gətirən sahələrdə, xüsusilə ticarət sahələrində cəmləşmişdir. Fərdi sahibkarların yalnız kiçik hissəsi yüksək ilkin investisiyalar tələb edən və nisbətən uzun müddətdən sonra gəlir verməyə başlayan istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Fərdi sahibkarlar orta hesabla tam və ya yarımştatlı 3 işçiyə malikdir və onlara orta hesabla ayda 185\$ əməkhaqqı ödəyirlər.

Kiçik müəssisə Nazirlər Kabinetinin kiçik və orta müəssisələrin tərifini müəyyənləşdirən sərəncamında göstərilmiş meyarlara uyğun gələn hüquqi şəxsin nəzarətində olan müəssisədir. 2006-cı ilin əvvəlində ölkədə təxminən 12 000 kiçik müəssisə qeydə alınmışdır ki, bu da ümumi kiçik və orta sahibkarlıq sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin 6,6%-ni təşkil edirdi. 2005-2006-cı illər arasında illik artım göstəricisi 2% olmuşdur. Bu artım göstəricisi ümumilikdə sektorun orta

⁸Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

artım göstəricisindən aşağıdır və bu göstərir ki, sahibkarların daha az hissəsi hüquqi şəxs kimi qeydiyyatla alınmağa üstünlük verir.

Fərdi sahibkarlar iqtisadi fəaliyyətlərində əsasən ticarətlə məşğul olurlar. Fərdi sahibkarların iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü bunu deməyə əsas verir.



Diaqram 2.1⁹. Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü (2012-ci il üzrə)

Fərdi sahibkarlardan fərqli olaraq hüquqi şəxslər daha geniş çeşidli iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olurlar. Belə ki, fərdi sahibkarların 75%-i ticarətlə məşğul olduğu halda, hüquqi şəxslərin yalnız 28%-i iqtisadiyyatın bu sahəsinə yönəlmişlər.

Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin artımının ölçülməsi üçün vacib göstəricilərdən biri sahibkarların öz bizneslərinə qoyduqları investisiyaların həcmi və mənbələridir. Aşağıdakı cədvəldə 2012 və 2013-cü ili üçün kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların həcmi daha aydın görünür.

⁹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

Cədvəl 2.5¹⁰

Kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla investisiyalar (iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, min manat)

İllər	2012	2013
İqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə-cəmi	531 627,2	486 343,5
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	89 963,5	52 412,0
Sənaye	244 765,8	251 895,3
tikinti	2 400,3	12 796,5
Ticarət, nəqliyyat vasitələri təmiri	54 564,5	56 981,9
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	1 615,8	2 947,8
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	88 020,3	55 346,5
Informasiya və rabitə	1,6	2,0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	47 314,0	47 076,2
Təhsil	593,0	2 080,0
Səhiyyə və sosial xidmətlər	1 835,0	2 985,3

Cədvəldən də göründüyü kimi sahibkarların investisiyalarında artım müşahidə edilməkdədir.

Bu investisiyaların böyük hissəsi sahibkarların şəxsi vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir. Sahibkarların yalnız kiçik hissəsi investisiyalar üçün maliyyə yardımını almaq məqsədilə maliyyə təşkilatlarına müraciət edirlər.

Bakıda fəaliyyət göstərən sahibkarların yarısından çoxu, regionlarda isə sahibkarların yalnız 26%-i kommersiya məqsədi üçün binanı icarəyə götürür. Sahibkarların bildirdiyinə görə, müəssisələrin təxminən 60%-i icarəyə götürülmüş binalarda yerləşir. Bakı şəhərində icarə haqqı müəssisənin mənfətinin 30-40%-i təşkil edir. Paytaxtın mərkəzinə yaxın və fəal küçələrdə, küçəyə birbaşa çıxışı olan binaların icarəçiləri və icarə obyektinin profili bəzən ildə bir neçə dəfə dəyişir. Bu

¹⁰ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

onunla izah olunur ki, sahibkarların mənfəət və gəliri bir çox halarda yüksək icarə haqqını ödəmək üçün kifayət etmir. Buna görə də, ən azından yüksək icarə xərclərini ödəmək iqtidarında olan sahibkarlar, fəaliyyətlərində investisiya ehtiyaclarını daha arxa plana keçirilməli olurlar.

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyinin elan etdikdən sonra ölkənin müstəqillik əldə etməsinin davamı olaraq yeni iqtisadi münasibətlərə keçid, özəl sektorun yaradılması və inkişaf etdirilməsi, bu səbəbdən də ona əlverişli maliyyə dəstəyi verə biləcək maliyyə qurumlarının yaradılması zərurətinin əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya çıxdığı bir zamanda – 12 oktyabr 1992-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun Əsasnaməsi”nin təsdiq edilməsi ilə sahibkarlığa, o cümlədən kiçik və orta biznesə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına güzəştli kreditlər verəcək ilk maliyyə qurumunun əsası qoyulmuşdur.

Lakin, 2001-ci ilədək bu kreditlərin sahibkarlıq subyektlərinə çatdırılması mexanizmi düzgün işləmədiyindən, dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına verilən güzəştli kreditlərin istifadəsində yaranmış problemlərin aradan qaldırılması, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının prioritetləri və mərhələləri üzrə həlli tələb olunan vəzifələrlə uzlaşdırılması, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və bu fəaliyyətin genişləndirilməsinin təmin edilməsi məqsədilə Heydər Əliyevin 2002-ci il 27 avqust tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin” və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi Qaydaları”-nın təsdiq edilməsi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti və sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilməsi mexanizminin yenidən qurulması bu maliyyə qurumunun inkişafında dönüş nöqtəsi olmuşdur. Bu qaydaların tətbiqi güzəştli kreditlərin verilməsində olduqca əhəmiyyətli rol oynamışdır. Sahibkarlıq subyektlərinə aşağı faizlə milli valyutada kreditlərin verilməsinə başlanılması, həmçinin kreditlərin müddətinin ilk üçdə iki hissəsinədək güzəşt dövrünün müəyyən edilməsi və kredit faizinin aşağı olması sahibkarlıq subyektlərində bu kreditlərdən istifadəyə böyük marağın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda müasir milli sahibkarlığın inkişafı bilavasitə 1993-cü ilin ortalarından başlanılmışdır. Azərbaycanda ardıcıl keçirilən islahatlar nəticəsində bütün istiqamətlərdə olduğu kimi sosial-iqtisadi sahədə də uğurlu nəticə əldə edilmiş, sahibkarlığın inkişafı istiqamətində də bir sıra önəmli addımlar atılmış, bu da sağlam biznes mühitinin daha da əlverişli olmasına şərait yaratmışdır.

Son illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığının azalması, yeni istehsal müəssisələrinin istifadəyə verilməsi, işsizliyin aradan qaldırılması və s. sosial yönümlü problemlərin həlli sahibkarlığın inkişafı ilə əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır. Bu gün sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar dövlət öz iradəsini nümayiş etdirir. Sahibkarlara daima diqqət göstərilir, onlara güzəştli kreditlərin, texnikanın lizinq yolu ilə verilməsi, fermerlərə subsidiyaların ayrılması, bütünlükdə kənd təsərrüfatını, eləcə də sahibkarlığı stimullaşdıran Dövlət Proqramlarının qəbul olunması və onların uğurla icra olunması ölkədə sahibkarlığın inkişafına münbit şərait yaratmışdır.

Ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasət sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsinə, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində sahibkarlığın rolunun gücləndirilməsinə, bu istiqamətdə dövlət qayğısının artırılmasına və ən əsası mövcud potensialın reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu məqsədlə qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, maliyyə dəstəyinin göstərilməsi və digər sahələrdə əhəmiyyətli addımlar atılmışdır.

Son 20 il ərzində ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimləyən prosedur və qaydalar xeyli liberallaşdırılmış, sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı mexanizmi işə salınmış, ölkədə bəzi məhsullara ixrac rüsumları ləğv edilmiş, idxalda rüsumların 15 %-lik maksimal həddi müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda, respublikada tətbiq edilən vergi yükü azaldılmış, o cümlədən mənfəət vergisinin dərəcəsi 22 %-dən, fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə 35%-dən 20%-ə endirilmiş, sadələşdirilmiş verginin hər kvartalında bir dəfə ödənilməsi təmin edilmiş, elektron vergi hesab-fakturalarının tətbiqinə başlanılmış, elektron xidmətlərin tətbiqi genişləndirilmiş, kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçıları 2014-cü ilədək torpaq vergisindən başqa bütün növ vergilərdən azad olunmuşdur. Prezident İlham Əliyevin “ Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 3 mart 2014-cü il tarixli Fərmanı sahibkarlığın inkişafına

göstərilən diqqət və qayğının, özəl bölməyə dövlət dəstəyi tədbirlərinin ardıcılığının göstəricisi, sahibkarlığın inkişafının yeni mərhələsinin hüquqi əsaslarını özündə əks etdirən ən mühüm konseptual sənəddir.

Fərman Azərbaycanda biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, onun ən qabaqcıl təcrübələr əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əsas olmaqla, qarşıdakı illərdə sahibkarlığın inkişafı üçün geniş imkanlar açır.

Xatırlatma yerinə düşər ki, 2004-2008-ci və 2009-2013-cü illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi və 2014-2018-ci illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının qəbulu iqtisadi inkişafa böyük təkan vermişdir. 2013-cü ildə ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyaların həcmi 20 milyard dollar olmuş, bundan 17.5 milyardı daxili, 10.5 milyard dollar isə xarici investorların vəsaiti olmuşdur.

Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətlərindəndir. Bu istiqamətdə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin genişləndirilməsi, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, sahibkarların işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilir.

Sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatında “ bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi təmin edilmiş və onların onlayn qeydiyyatına başlanılmışdır. Sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinin səmərəli mexanizmi formalaşdırılmışdır. Belə ki, güzəştli kreditlərdən istifadə qaydalarının mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi nəticəsində sahibkarlıq subyektlərinə verilən kreditlərin ümumi həcmi artmış, iş adamlarının kreditlərə çıxış imkanları daha da genişləndirilmişdir.

Həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində özəl sektorun ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və ÜDM istehsalında xüsusi çəkisi artmışdır. Bu gün ÜDM-nin həcmində özəl sektorun payı 80%-dən çoxdur. Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət

sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 % arasında dəyişir. 2011-ci il ərzində özəl bölmədə istehsalın həcmi sənaye məhsulunun 81.5 %-ni təşkil etmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı bir sıra beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən hazırlanan hesabatlarda da öz müsbət əksini tapmışdır. ” Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi” hesabatına əsasən, ötən il Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 142 ölkə arasında 55-ci, MDB-də isə 1-ci olmuşdur. ”Doing Business 2012” hesabatında Azərbaycan 3 pillə irəlləyərək 183 ölkə arasında 66-cı yerə çıxmışdır. Bununla yanaşı, “Standart & Poor's “Reyting Agentliyi Azərbaycanın mövcud uzunmüddətli kredit reytingini bir pillə artıraraq “ BBB” səviyyəsinə çatdırmış, reyting proqnozunu isə “ sabit” saxlamışdır. ” Fitch Ratings” Agentliyi Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren reytingini investisiya səviyyəli “BBB” səviyyəsində təsdiq etmiş və reyting proqnozunu “ stabildən” “müsbət”-ə yüksəltmişdir. ” Moody's” Beynəlxalq Reyting Agentliyi Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingini “ Ba1” səviyyəsində qiymətləndirmiş, reyting üzrə proqnozu isə “ müsbət”-ə dəyişmişdir.

Dünya Bankı (DB) və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK) tərəfindən hazırlanan “Doing Business-2014” hesabatının reytingində Azərbaycan 70-ci mövqeni tutmuşdur. “Doing Business” hesabatı ölkədə biznes mühitinin əlverişli olmasını qiymətləndirir. Azərbaycan iqtisadiyyatı “Doing Business-2013” hesabatı ilə müqayisədə öz mövqeyini bir pillə yaxşılaşdıraraq 189 ölkə arasında 70-ci yeri tutmuş və bir sıra göstəricilərə görə qabaqcıl ölkələri geridə qoymuşdur. Biznes mühitinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsi sahəsində 2005-ci ildən başlayaraq 18 məqsədyönlü islahatların keçirilməsi sayəsində hazırkı hesabatda Azərbaycan iqtisadiyyatı ilk 15 ölkə sırasında qərarlaşmışdır. Azərbaycan göstəricilər üzrə 189 ölkə sırasında 2013-2014-cü il tutduğu mövqə aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.6¹¹

Azərbaycan Respublikasının Doing Business 2014 hesabatında bəzi
göstəricilər üzrə mövqeyi

Göstəricilər	2014-cü ildə reyting	2013-cü ildə reyting	Reyting dəyişməsi
Müəssisənin qeydiyyatı	10	16	+6
Tikintiyə icazənin alınması	180	179	-1
Elektrik şəbəkəsinə qoşulma	181	179	-2
Əmlakın qeydiyyatı	13	11	-2
Kreditləşmə	55	52	-3
Sərmayəçilərin müdafiəsi	22	21	-1
Beynəlxalq ticarət	168	169	+1
Müqavilələrin icrasının təmin edilməsi	28	27	-1
Ödəmə qabiliyyətinin itirilməsinin həll edilməsi	86	95	+9

İmzalanmış bir sıra fərman və sərəncamlar sahibkarlıqlığın inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin 26 oktyabr 2011-ci il tarixli “ Müəyyən sahibkarlıq növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edilən xüsusi razılıq və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında” Fərmanı da sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan növbəti addım olmaqla, özəl bölmənin inkişafına dövlət dəstəyinin daha bir təzahürüdür.

Əvvəlki illərdə ölkə qanunvericiliyində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, lisenziyalaşdırma sisteminin sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə mövcud olan sistemin optimallaşdırılması istiqamətində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, lisenziyaların sayı kəskin azaldılmış, lisenziyalaşdırma ilə bağlı prosedurları, lisenziyanın alınması üçün tələb olunan sənədləri, lisenziyanın qüvvədə olma müddətini, lisenziyanı verən dövlət orqanlarını, dövlət rüsumunun məbləğini, lisenziyanın dayandırılması və ləğv edilməsini özündə birləşdirən vahid

¹¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

qaydalar müəyyən edilmişdir. Qeyd edilən bu islahatlar lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq istəyən sahibkarlıq subyektləri üçün lisenziyalaşdırma ilə bağlı məlumatların daha şəffaf əldə edilməsi, habelə lisenziyanın alınması üçün sərf olunan vaxtın azaldılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı, bu sahədə aparılan təhlillər göstərmişdir ki, sahibkar hər hansı fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq istədikdə (sahibkarlıq subyektlərinin “ bir pəncərə” prinsipi əsasında dövlət qeydiyyatına alınması istisna olunmaqla) bunun üçün tələb olunan icazə xarakterli sənədlərin alınması zamanı mövcud prosedurlar, tələb olunan sənədlər, nəzərdə tutulmuş ödənişlərin məbləği, həmin icazə xarakterli sənədlərin verilmə və qüvvədə olma müddətləri, bu sənədləri verən dövlət orqanları, icazələrin dayandırılması, ləğv edilməsi, dövlət orqanları və sahibkarların məsuliyyəti barədə məlumatların vahid hüquqi mənbədən əldə edilməsi istiqamətində bəzi çətinliklərlə üzləşir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün verilən icazə xarakterli sənədlər əsasən xüsusi razılıq, icazə, xüsusi icazə, razılıq, rəy, qeydiyyat, sertifikat, şəhadətnamə, bəyənilmə, çıxarış, sərəncam və s. aiddir.

Göründüyü kimi yuxarıda adları sadalanan formada icazə xarakterli sənədlərin kəmiyyət etibarını ilə çoxluğu və bu kimi sənədlərin vahid təsnifatının olmaması, habelə mövcud qanunvericilikdə icazə xarakterli sənədlər haqqında məlumatların müxtəlif normativ hüquqi aktlarda əks olunması bu sahədə islahatların həyata keçirilməsini zəruri edirdi.

Qeyd edilən problemlərin həlli və ümumən ölkədə biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində şəffaf icazələr sisteminin yaradılması, bu sistemin təkmilləndirilməsi və nizamlanması məqsədilə hərtərəfli təhlillərə başlanılmışdır. Bu təhlillərin aparılmasında məqsəd Azərbaycanda verilən icazə xarakterli sənədləri sistemləşdirərək siyahısının tərtib edilməsi, həmçinin müasir texnologiyaların tətbiqi ilə bu sənədlərin vahid elektron məlumat bazasının yaradılması istiqamətində təkliflər paketinin hazırlanması olmuşdur.

Bununla əlaqədar, bu sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və əldə edilmiş nailiyyətlərin ölkədə uğurlu tətbiqi istiqamətində beynəlxalq təşkilatlarla

əməkdaşlıq edilmişdir. Belə ki, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən icra olunan “Azərbaycanda biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi” layihəsi çərçivəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün tələb olunan inzibati prosedurların, o cümlədən icazələr sisteminin təkmilləşdirilməsi, eyni zamanda biznes mühitinin monitorinqinin Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən dünyada tətbiq edilən metodologiyaya uyğun olaraq həyata keçirilməsi istiqamətində İqtisadi İnkişaf Nazirliyi bu beynəlxalq təşkilatla sıx əməkdaşlıq edir.

Bu istiqamətdə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının təşkilatçılığı ilə bu sahədə qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi məqsədilə Bosniya və Herseqovina, Xarvatiya, Serbiya, Çernaqoriya, Gürcüstan və Moldovanın təcrübəsi öyrənilmişdir. Bundan başqa, icazələr sistemində islahatların aparılması, icazə sisteminin və icazələrin tətbiqinin konkret əsaslarının və meyarların müəyyənləşdirilməsi, icazə xarakterli sənədləri verən icra hakimiyyəti orqanlarının dəqiq müəyyən edilməsi və bu sənədlərinin ventarlaşdırılması, biznes dairələrlə müqayisə edilməsi məqsədilə təkliflər hazırlanaraq aidiyyəti üzrə təqdim edilmişdir.

Özəl sektorun genişlənməsinə dəstək olaraq hər il yüzlərlə sahibkara Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən güzəştli kreditlər verilir. Fondun xəttiylə indiyənədək 24 min nəfərə yaxın sahibkara təqribən 1 milyard 475 milyon manat həcmində güzəştli kreditlər verilib, onların böyük hissəsi regionların payına düşür. Gələcəkdə isə özəl sahibkarlıq subyektlərinə ayrılan kreditlərin həcmnin daha artırılması nəzərdə tutulub.

Sahibkarlığın inkişafı sahəsində görülən işlər, ayrılan vəsaitlər ölkənin gələcəyinə edilən yatırımdır. Çünki sahibkarlıq fəaliyyəti hər zaman öz çevikliyi, yeniliyə, istehsalatda və müəssisələrin idarə edilməsində yeni üsulların, müasir texnologiyadan istifadə etməsinə meyl etməsi, yüksək rəqabətliliyi və istehlakçı tələbatına tez uyğunlaşması ilə səciyyələnilir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq yeni müəssisələrin yaradılması, yerli istehsalın artması respublika iqtisadiyyatının əsaslarını möhkəmləndirir. Özəl sektorun inkişafı milli iqtisadiyyatın dinamikliyini artırmaqla bərabər, beynəlxalq bazarlara çıxışı asanlaşdırır, qlobal iqtisadi proseslərə ayaqlaşmağa imkan verir.

Beləliklə, bu paraqrafda son illər ərzində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, kiçik və orta müəssisələrin artımının ölkə üçün əhəmiyyəti, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin sahibkarlığın inkişafının sürətlənməsinə təsiri, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinin sahibkarlığa təsir imkanları müxtəlif cədvəl, diaqram və qrafiklərdən də istifadə olunmaqla şərh edilmişdir.

2.3 Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və əsas istiqamətləri

Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin vergi, maliyyə, kredit kimi müxtəlif iqtisadi mexanizmləri mövcuddur.

Vergilər bazar münasibətləri şəraitində dövlətin iqtisadiyyata təsirinin ən əhəmiyyətli vasitələrindən hesab edilir. Dünya ölkələrinin tarixi təcrübəsi göstərir ki, hər bir biznesmen sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamazdan əvvəl vergi haqqında qanunvericiliyi bilməsi zəruridir. Bu da bilavasitə nə vaxt və nə qədər vergi ödənilməsi ilə əlaqədardır. Vergi qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, müxtəlif növ vergilərin olması sahibkarlıq fəaliyyətini mürəkkəbləşdirir. Bu mürəkkəblilik isə hər şeydən əvvəl hesablaşmaların mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Vergilər əsasən iki funksiyanı yerinə yetirir: fiskal və tənzimləyici funksiyalar.

Fiskal funksiya sahibkarların və ayrı-ayrı vətəndaşların gəlirlərindən dövlət büdcəsinə ayırmaları nəzərdə tutur.

Tənzimləyici funksiya isə o deməkdir ki, vergilər yenidən bölüşdürmə prosesinin fəal iştirakçılarından biri olmaqla geniş təkrar istehsal prosesinə ciddi təsir göstərir. Yəni onun tempini stimullaşdırır və ya aşağı salır, kapital yığığını gücləndirir və ya zəiflədir, ödəniş qabiliyyətli tələbi artırır və ya azaldır.

Sahibkarlığın inkişafına güzəştli kreditlərlə maliyyə təminatı yaradaraq sahibkarlığa dövlət himayəsinin sistemli şəkildə qurulmasında və iş adamlarının güzəştli kredit almaq imkanlarının genişləndirilməsində yaxından iştirak edir. Dövlətin güzəştli kreditləri ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması, ixrac potensialının və regionların investisiya cəlbediciliyinin artırılması, əsas qida

məhsulları ilə özünütəminatməninin səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə aqrar-sənaye kompleksi və digər sənaye sahələrində, eləcə də kiçik sahibkarlığın inkişafı istiqamətində investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsində əhəmiyyətli rola malikdir.

2002-2013-cü illər ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə sahibkarlara 1 milyard 211 milyon manat məbləğdə vəsait güzəştli kreditlər verilmişdir. Təkcə 2013-cü ildə sahibkarların təqdim etdikləri 4 468 layihəyə 275 milyon manat kredit verilmişdir ki, bunun da, nəticəsində 12 min 45 yeni iş yerinin açılması nəzərdə tutulmuşdur. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görmək olar.

Cədvəl.2.7¹²

2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə kiçik sahibkarlıq subyektlərinə verilmiş güzəştli kreditlər

İqtisadiyyatın sahələri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kreditin məbləği (min manat)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	175	3.9	85325.0	2 496
Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	4 276	95.7	149511.0	8 947
Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	10	0.2	32679.0	461
Xidmət sahələrinin inkişafı	7	0.2	7485.0	141
Cəmi	4 468	100.0	275000.0	12 045

2014-cü ilin 9 ayı ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə 4218 sahibkarlıq subyektinə 237,3 milyon manat həcmində güzəştli dövlət kreditləri verilmiş və bu kreditlər hesabına 9427 yeni iş yerinin yaradılması imkanı yaranmışdır. Güzəştli kreditlərin 83,7%-i aqrar sektorun, 16,3%-i müxtəlif sənaye və digər

¹² Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi www.azstat.org

sahələrin inkişafı məqsədilə verilmişdir. Verilmiş kreditlərin 78%-i respublika regionlarının, 22%-i isə Bakı şəhərinin qəsəbələrinin payına düşür.

Sahibkarlığa dəstək, onun inkişafı dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da hazırda dövlətin işgüzar fəaliyyəti ilə bağlı iqtisadi siyasətin mərkəzi istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Məhz belə bir siyasət nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı qanunvericilik və təşkilatı-iqtisadi şərait daim inkişaf etdirilir və təkmilləşdirilir, qanunsuz müdaxilələr və süni maneələrlə ciddi mübarizə aparılır, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəsi durmadan yüksəlir, onun inkişafı ayrı-ayrı tədbirlər səviyyəsindən daha çox məqsədyönlü dövlət proqramları əsasında həyata keçirilir.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyi hər şeydən əvvəl Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Belə ki, Konstitusiyada göstərilir ki, dövlət bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir¹³.

Hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycan dövlətinin sahibkarlığın qorunması və stimullaşdırılması ilə bağlı məqsədyönlü qanunvericilik, təşkilatı və iqtisadi xarakterli tədbirlər ilk növbədə kiçik biznesin inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan xüsusən 1999-cu ildə ölkə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş “Kiçik sahibkarlığa Dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu bir tərəfdən sahibkarlıq sahəsində zəruri dövlət siyasətinin və məqsədyönlü əlaqələndirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsində dönüş nöqtəsinə çevrilir. Digər tərəfdən, həmin hüquqi sənəd sübut edir ki, kiçik sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət tədbirləri bu və ya digər dövlət qurumunun fəaliyyəti çərçivəsindən çıxaraq bütövlükdə Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir

Bu gün bütünlükdə Azərbaycan Respublikasında, o cümlədən onun regionlarında həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti müvafiq qanunvericilik bazasına əsaslanır və bu baza sahibkarların maliyyə problemlərinin həlli, sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımının artırılması, biznes fəaliyyətinə başlamaq şərtlərinin

¹³ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası maddə 15 VII hissə

sadələşdirilməsi, ölkədə biznes mühitinin səmərəsinin yüksəldilməsi, son nəticədə isə regional inkişaf proqramına uyğun olaraq respublikda sahibkarlığın dinamik və sürətli inkişafının təmin edilməsi istiqamətində daim təkmilləşir. Bu baxımdan xüsusilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Sahibkarlığa dövlət maliyyə dəstəyinin göstərilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” (1 mart 2005-ci il), “ Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları haqqında” (28 dekabr 2006-cı il), “ Azərbaycan Respublikası sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” (30 aprel 2007-ci il), “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin “Bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” (25 oktyabr 2007-ci il) və s. fərman və sərəncamları mühüm əhəmiyyətə malikdir. 2004-2008 və 2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramları isə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında sahibkarlığın bu formasına yüksək önəm verildiyini sübut edir.

Sahibkarlığın dövlət tərəfindən həvəsləndirilməsi üzrə həm inkişaf etmiş, həm də transformasiyalı iqtisadiyyata malik dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, bu sahədə vahid, bütün ölkələr üçün eyni olan bir sıra ümumi istiqamətlər var. Bu məqsədlə dövlət məqsədli kompleks proqramlar hazırlayır və onun resurs təminatını həyata keçirir, qanunvericilik, vergi, gömrük, kredit, dövlət sifarişi, subsidiyalar, mükafatlar, zəmanət, informasiya, marketinq təminatı, maliyyə bazarının və müflisləşmənin tənzimlənməsi və s. kimi iqtisadi üsul və vasitələrdən istifadə edir. Həm də bazar münasibətləri təşəkkül tapdıqca iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin formaları və istiqamətləri də dəyişir, əvvəlcə birbaşa-inzibati, sonradan isə iqtisadi və dolaylı tənzimləmə metodları üstünlük təşkil edir.

Bununla belə hər bir ölkədə həmin siyasət bir sıra amillərin təsiri ilə formalaşır ki, buraya ilk növbədə bazar münasibətlərinin yetkinlik səviyyəsi, sahibkarlıq sahəsində real təcrübə, ölkənin iqtisadi həyatında sahibkarlıq strukturlarının iştirak dərəcəsi, ölkənin iqtisadi resurslarla təmin edilməsi vəziyyəti, iqtisadi islahatların yönümü və s. daxildir.

Məlumdur ki, qərb ölkələrinin iqtisadiyyatında sahibkarlıq strukturları çoxdan fəaliyyət göstərirlər və böyük rola malikdirlər. Buna görə də, həmin ölkələrdə müvafiq dövlət siyasəti əsasən milli sahibkarlığın inkişafına, onun rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə və artırılmasına yönəldilmişdir. Bundan fərqli olaraq bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə olan ölkələrdə, işgüzar fəaliyyətin qorunması və həvəsləndirilməsi ilk növbədə milli kiçik və orta sahibkarlıq strukturlarının yaranmasına, iqtisadiyyatda onların rolunun tədricən təşəkkül tapmasına, onların səmərəli fəaliyyəti üçün zəruri mühitin təmin edilməsinə yönəlir.

Bazar iqtisadiyyatını keçid şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin makroiqtisadi tənzimlənməsi bütövlükdə iqtisadi sistemin yeni prinsiplər əsasında inkişafının, ölkədə iqtisadi və siyasi sabitliyi təmin etməyin vacib şərti olmaqla yanaşı, həm də bu dövrdə ölkədə həyata keçirilən radikal iqtisadi islahatların bütün tərəfləri ilə qarşılıqlı əlaqədardır və onlar müəyyən mənada bir-birlərini şərtləndirir və tamamlayırlar. Dövlət milli iqtisadi inkişaf strategiyasını məyyənləşdirməklə, fiskal və monetar siyasət yeritməklə, habelə birbaşa təsiretmə alətləri və mexanizmlərindən istifadə etməklə sahibkarlıq fəaliyyətinin makroiqtisadi tənzimlənməsini təmin edə bilər. Bu ilk növbədə, ölkədə maliyyə sabitliyini yaradan, inflyasiya tempini normal həddə salan, iqtisadiyyatda pul "aclığı" yaranmasının qarşısını alan, ÜDM-un fiziki komponentlərinin hərəkəti və dövrünü üçün zəruri olan pul kütləsinin dövriyyədə olmasını təmin edən siyasət yeritməklə tənzimləyə bilər.

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrinin təcrübəsinə görə, sahibkarlığın formalaşması və inkişafı mürəkkəb , kompleks münasibətlər şəraitində, lakin dövlət tərəfindən milli sahibkarlığın qorunması və həvəsləndirilməsi sayəsində baş verir. Azərbaycanda bu münasibətlərdən daha vacib əhəmiyyət kəsb edənləri aşağıdakılardır :

1. Dövlətlə xüsusi sahibkarlığın qarşılıqlı münasibətləri, o cümlədən, a) dövlətlə milli sahibkarlıq arasındakı münasibətlər ; b) dövlətlə xarici sahibkarlar arasında olan münasibətlər.

2. Sahibkarların öz aralarında olan münasibətləri a) milli sahibkarların öz aralarındakı münasibətləri ; b) milli sahibkarlarla xarici sahibkarlar arasında olan münasibətlər.

Qeyd edilən ölkələrdə bu münasibətlər sistemində aparıcı yeri, dövlətlə milli sahibkarlığın qarşılıqlı münasibətləri təşkil etməlidir. Birincisi, ona görə ki, milli sahibkarlar ölkədə həyata keçirilən bazar yönümlü iqtisadi islahatların sosial fəal təbəqəsidir. Bu təbəqənin fəaliyyəti üçün nə qədər əlverişli ictimai-iqtisadi mühit yaradılsa, həmin fəaliyyətə dövlət tərəfindən nə qədər çox əməli kömək göstərilərsə və sahibkarlar dövlətdən nə qədər çox razı qalarlarsa, bir o qədər sürətlə və tez cəmiyyət qarşısında dayanan iqtisadi və sosial problemləri həll etmək, cəmiyyəti mənəvi cəhətdən sağlamlaşdırmaq və iqtisadi cəhətdən yetkin bir sistemə çevirmək mümkündür. Başqa sözlə desək, dövlətin xüsusi sahibkarlığa münasibəti sahibkarların da fəaliyyət tərzini müəyyən edir və yönəldir. İkincisi, dövlətlə sahibkarlar arasında olan münasibətlərin xarakteri müəyyən mənada sahibkarların öz aralarında baş verən qarşılıqlı münasibətlərin də xüsusiyyətlərini və inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Öz növbəsində dövlətin xüsusi sahibkarlığa münasibəti özünü əsasən işgüzar mühitin bir sıra cəhətləri, o cümlədən dövlət tərəfindən yaradılan və istiqamətləndirilən investisiya, vergi, rəqabət və s. vasitəsilə biruzə verir.

İnkişaf etmiş qərb ölkələrinin təcrübəsi sahibkarlığa dövlət dəstəyinin bir çox forma və istiqamətlərinin olduğunu göstərir. Buraya ilk növbədə, müxtəlif vergi güzəştləri, o cümlədən vergidən azad etmə aid edilir. Həm də bu zaman vergitutmanın reqressiv forması özünü daha çox biruzə verir, yəni vergi subyektlərinin gəlirləri artdıqca və ya vergi sistemi qarşısında duran məqsədlərə nail olduqca, vergi güzəştləri tədricən azalır və son nəticədə aradan qalxır.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin digər istiqaməti işgüzar subyektlərinin investisiya fəallığının artırılması ilə bağlıdır. Bu halda dövlətin kredit güzəştləri daha səmərəli və real bazar perspektivlərinə malik olan, lakin bu zaman özünün zəif investisiya bazası ilə səciyyələnən, habelə zəruri maliyyə vəsaitlərini kənardan cəlb etmək imkanları zəif olan sahibkarlıq strukturlarına şamil edilməlidir. Bundan əlavə, dövlət rəqabət qabiliyyətli müəsisşələrin kreditlər üzrə borclarının müddətini uzatmaq, onların qeyri-dövlət mənbələrindən aldıqları kreditlərə təminatlar vermək, kredit faizlərini və ya kredit verilmiş məbləğin bir hissəsini dövlət hesabına silmək

yollarından da istifadə edilməlidir. Bazar ölkələrində bir sıra hallarda dövlət rəqabət qabiliyyətli müəssisələr tərəfindən bazarda əldə edilmiş mövqeləri qoruyub saxlamaq üçün onların istehsal etdiyi məhsulların müəyyən hissəsinin alıcısı kimi çıxış edir, onların iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərinin bir hissəsini onlara qaytarır.

Sahibkarlığın stimullaşdırılmasının mühüm istiqamətlərindən biri də hər bir konkret dövr üçün işgüzar fəaliyyətin prioritet istiqamətlərinə dövlət tərəfindən müxtəlif iqtisadi köməkliklərin edilməsidir. Deməli, bu istiqamətlər dövlət tərəfindən qabaqcadan müəyyənləşdirilməli və konkret dövr üçün inkişaf etdirilməsi zəruri olan konkret iqtisadi fəaliyyət sahələrini, iqtisadi regionları, mal və xidmət növlərini özünə daxil etməlidir. Qeyd edək ki, sahibkarlıqla bağlı dövlətin belə bir addımı bir çox qərb ölkələrində çox geniş yayılmışdır. Belə ki, məsələn, Yaponiyada 70-ci illərədək milli iqtisadiyyatın əsas istiqaməti kimi tankerlər, sonradan isə kiçik litrajlı avtomobillərin istehsalı, 70-ci illərdən başlayaraq isə elektrotexnika və kompyuterlərin buraxılışı müəyyən edilmişdir. Problemə bu cür yanaşma Yaponiya hökumətinə 70-ci illərin ortalarındaədək dərin iqtisadi böhranlardan yan keçmək və iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etməyə imkan vermişdir.

Bazar ölkələrində milli sahibkarlığa dövlət dəstəyinin əsas istiqamətlərindən biri, həmçinin müəssisələrin xarici iqtisadi fəaliyyətinin və ixrac potensialının müxtəlif yollarla (gömrük güzəştləri, ixrac subsidiyaları, kredit köməkliyi vasitələri ilə) gücləndirilməsidir.

İşgüzar fəaliyyətə dövlət köməyinin göstərilmiş istiqamətləri bu və ya digər səviyyədə dövlətin maliyyə yardımı, maliyyə vasitələri ilə bağlıdır. Həm də onların müddəti daimi olmayıb, hər bir konkret təsərrüfat subyektinə və ya fəaliyyət istiqamətinə münasibətdə müvəqqəti xarakter daşıyır. Dünya ölkələrində sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımı məqsədilə proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, kreditlərə təminatlar verilməsi, lizinqin təşkili, sahibkarlara xidmət göstərən maliyyə-kredit qurumlarına stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi və s. formalarda reallaşdırılır.

Bu gün sahibkarlığa dövlət dəstəyinin maliyyə istiqamətləri ilə bağlı qeyri-maliyyə formaları da geniş yayılmışdır. Bu baxımdan sahibkarlığa köməyin xüsusilə

son dövrlərdə geniş yayılmağa başlamış bir forması işgüzar strukturların əlverişli fəaliyyətinə şərait yaradan xüsusi ərazilərin: sərbəst iqtisadi zonaların, kiçik sənaye mərkəzlərinin, azad ticarət zonalarının və s.-in yaradılmasıdır. Deyilənlərdən əlavə, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin qeyri-maliyyə istiqamətlərinə təsərrüfat subyektlərinə hüquqi yardımların həyata keçirilməsi, dövlət tərəfindən yaradılmış orqanlar vasitəsilə onlara bir sıra xidmətlərin göstərilməsi, sahibkarlığın kadr probleminin həllinə köməklik və s. aid edilir.

Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin qeyri-maliyyə istiqamətinin maliyyə istiqamətindən başlıca fərqi onun müvəqqəti deyil, daimi xarakter daşmasıdır. Bu zaman hər iki istiqamət üçün səciyyəvi cəhət onların bütün sahibkarlıq formalarına deyil, əsasən, kiçik sahibkarlıq strukturlarına yönəldilməsidir. Belə ki, kiçik müəssisələr mürəkkəb bazar konyukturası və risk şəraitində fəaliyyət göstərir, buna görə də onların fəaliyyətlərinin davamlılığı çox vaxt dövlət dəstəyinin səviyyəsində və formalarında asılı olur. Son nəticədə kiçik sahibkarlara dövlət dəstəyi onların fəaliyyət şəraiti ilə orta və iri müəssisələrin fəaliyyət mühitini müəyyən mənada tarazlaşdırır, beləliklə də onların hər biri üçün bərabər fəaliyyət şəraiti təmin edilir. Təcrübə göstərir ki, belə müəssisələrin fəaliyyətinin ilk vaxtlarında dövlətin onlara maliyyə köməkliliyinin vergi, kredit və s. kimi formaları qeyri-maliyyə köməklilikləri ilə paralel gedir və bəzən onları üstələyir. Bundan fərqli olaraq, müəssisənin yetkinlik səviyyəsi artdıqca, onun bazardakı mövqeləri gücləndikcə qeyri-maliyyə köməklilikləri ön plana keçir.

Hazırda inkişaf etmiş bazar ölkələrində dövlət tərəfindən kiçik sahibkarlığa kömək edən bir çox iqtisadi subyektlər üçün, o cümlədən kiçik sahibkarlığa kömək fondları, investisiya və lizinq şirkətləri, kredit və sığorta təşkilatları, reklam və informasiya müəssisələri və s. üçün də bir sıra vergi güzəştləri həyata keçirilir. Şübhəsiz, dünya ölkələrinin vergi siyasəti sahəsində bu təcrübəsi də diqqətdən kənar qalmamalıdır.

İstehsalın xüsusən idxalı əvəz edə bilən bütün sahələrində çalışan milli sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin səmərəli qurulması, həvəsləndirilməsi və yönəldilməsi respublikanın iqtisadi inkişafının xüsusilə indiki

mərhələsində sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin vacib istiqamətlərindən birinə çevrilməlidir. Həm də bu zaman nəzərdən keçirilən prosesin iki istiqamətdə reallaşdırılması məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Bunlardan biri odur ki, milli sahibkarlıq strukturlarının və ölkənin daxili bazarının xarici rəqabətdən qorunması üçün dövlət himayədarlıq siyasəti aparmalı və o, makroiqtisadi səviyyədə həyata keçirilən “açıq qapı” siyasəti ilə üzvi sürətdə əlaqələndirilməli, bu siyasətin reallaşdırılması üçün həm tarif, həm də qeyri-tarif xarakterli forma və metodlardan istifadə edilməlidir. Konkret olaraq, ölkə daxilində istehsalı mövcud və ya mümkün olan malların kənddən idxalı zamanı onlar üçün yüksək gömrük rüsumlarının müəyən edilməsi, idxalı əvəz edən məhsulların yerli istehsalçıları üçün vergi-kredit güzəştlərinin tətbiqi, onlara istehsal xərclərinin aşağı salınmasında, iqtisadi resurslara qənaət edən texnologiyanın, zəruri xammal və materialların, maşın və avadanlıqların əldə olunmasında hər cür köməklik edilməsi, ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin həvəsləndirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması və s. deyilənlərə aid edilə bilər.

Milli sahibkarların ixrac potensialının möhkəmləndirilməsi, onların istehsal etdikləri məhsulların dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması belə sahibkarlıq strukturlarının xarici iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənmə siyasətinin ikinci istiqaməti təşkil etməlidir. Öz növbəsində bu siyasətin həyata keçirilməsi bir sıra iqtisadi üsullar vasitəsilə mümkündür ki, buraya dünya bazarlarında rəqabət qabiliyyətli mallara ixrac rüsumlarının aşağı salınması, ixrac əməliyyatları ilə bağlı yaranan bəzi xərclərin bir qisminin dövlət tərəfindən geri qaytarılması, müəssisələr üçün xüsusi vergi-kredit güzəştinin nəzərdə tutulması, xarici-iqtisadi fəaliyyətdən əldə edilən valyuta gəlirləri üzərində güzəştli vergilərin tətbiqi, idxal-ixrac əməliyyatlarının kommersiya risklərinin sığortalanması, ixrac yönümlü mallara müəyyən subsidiyaların verilməsi, belə malların beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakı üçün şəraitin yaradılması, xarici patentləşdirmənin həyata keçirilməsi, beynəlxalq partnyorların tapılmasında köməklik göstərilməsi və s. aid edilə bilər.

Qeyd edək ki, bu gün dünyada gedən qloballaşma və azad ticarətin inkişafı ilə bir çox ölkələr tərəfindən milli sahibkarlığın və daxili bazarın qorunması ilə əlaqədar olaraq aparılan himayədarlıq siyasəti xüsusilə beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən müsbət qarşılanmır. Lakin hazırkı dövrdə, hətta bir sıra inkişaf etmiş qərb dövlətləri ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrini inkişaf etdirmək üçün bu siyasətdən istifadə edir.

Beləliklə, müxtəlif ölkələrin təcrübəsi sahibkarlığa dövlət dəstəyinin aşağıdakı istiqamətləri olduğunu göstərir:

- kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsinin və inkişafının infrastrukturunun formalaşdırılması;
- sahibkarlığa kömək proqramlarının hazırlanması və həmin proqramların həyata keçirilməsinin təşkili;
- sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, maddi, elmi-texniki və informasiya resurslarının əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin yaradılması;
- kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sahəsində sahibkarlıq subyektlərinə köməklik göstərilməsi;
- sahibkarlıq subyektlərinin xarici-iqtisadi fəaliyyətinə, o cümlədən xarici tərəf müqabilləri ilə istehsal, maliyyə, kredit, ticarət, elmi-texniki və informasiya əlaqələrinin inkişafına köməklik göstərilməsi;
- sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət qeydiyyatının, vergitutma, statistik və mühasibat hesabatlarının təqdim edilməsinin, onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının və istehsal etdikləri məhsulun sertifikatlaşdırılmasının sadələşdirilmiş sisteminin tətbiqi;
- sahibkarlığın inkişafı üzrə tədqiqatların təşkili və s.

Beləliklə, bu paraqrafda sahibkarlığa dövlət dəstəyi, bu zaman istifadə olunan iqtisadi mexanizmlər, müxtəlif ölkələrin təcrübəsinə görə sahibkarlığa dövlət dəstəyinin müxtəlif istiqamətləri araşdırılmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti və ona dövlət dəstəyinin kompleks təhlili” adlanan bu fəsildə iqtisadi sistemin transformasiyası, bu zaman mövcud olan institutsional problemlər,

respublikamızda sahibkarlığın inkişafının müasir vəziyyəti və kompleks təhlili, sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri, bu dəstəyin əsas istiqamətləri təhlil edilmişdir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN HÜQUQİ TƏMİNATI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Azərbaycanı sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ hüquqi təminatı

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin normativ hüquqi təminatını müxtəlif Qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarları, eləcə də mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları təşkil edir. Sahibkarlıq sahəsində mövcud qanunlardan biri də “ Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunudur. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsində göstərilir ki, sahibkarlıqla bağlı münasibətlər mülkiyyət formasından, fəaliyyət növündən və sahəsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya aktı, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Mülkiyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu və bunların əsasında qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir.

Sahibkarlıq haqqında qanunvericilik- sahibkarlıq fəaliyyətini hüquqi tənzimləyən normativ aktların məcmusudur. Başqa sözlə, sahibkarlıq haqqında qanunvericilik sahibkarlıq hüququnun mənbəyini təşkil edir.

Konstitusiyamızın müxtəlif maddələri sahibkarlıq fəaliyyəti ilə birbaşa və ya dolayı yolla əlaqəlidir. Onlardan bir neçəsi ilə tanış olaq.

Respublikamızın 18 oktyabr 1991-ci il tarixində qəbul olunmuş Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktının 23-cü maddəsində Azərbaycan Respublikasında hər cür iqtisadi fəaliyyətin bazar münasibətlərinə və sahibkarlıq azadlığına əsaslandığı göstərilmişdir. Konstitusiyanın “İqtisadi inkişaf və dövlət” adlanan 15-ci maddəsində Respublikamızda iqtisadi inkişafın müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq, xalqın rifahının yüksəlməsinə xidmət etdiyi öz hüquqi həllini tapmışdır. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına

şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir¹⁴.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Azad sahibkarlıq hüququ” adlanan 59-cu maddəsində hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti, yaxud qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq hüququ göstərilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsində Azərbaycan Respublikasında mülkiyyətin toxunulmaz olması və onun dövlət tərəfindən müdafiə olunması öz əksini tapmışdır.

Konstitusiyada göstərilmişdir ki, əsas inkişaf istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilən vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında qurulmasının mühüm şərtidir. Vətəndaş cəmiyyətinin təbiətini səciyyələndirən, onun bazar iqtisadiyyatının mühüm amili kimi xarakterizə edən xüsusiyyətlərdən biri mülki dövriyyədə tərəflər arasında münasibətlərin qarşılıqlı bərabərliyinə əsaslanmasıdır. Bazar iqtisadiyyatının ən mühüm prinsiplərindən biri kimi iqtisadi dövriyyədə tərəflərin bərabərliyi işgüzarlıq və sahibkarlıq fəaliyyətinin, təsərrüfatçılıq fəallığının artmasının əsas amillərindəndir.

Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

Sahibkarın, eləcə də iqtisadi dövriyyənin digər subyektlərinin öz hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəmə təminatı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsi, 29 maddəsinin 4-cü hissəsi və 60-cı maddəsində öz əksini tapmışdır.

Hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanunazidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsini tələb etmək hüququ var- Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsinin 2-ci hissəsi.

¹⁴ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 15-ci maddənin II hissəsi

Konstitusiyanın 73-cü maddəsində göstərilir ki, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur. Heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan qanunla göstərilmiş həcmdən əlavə vergilər və başqa dövlət ödənişləri ödəməyə məcur edilə bilməz.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi təminatında Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları sistemində hüquqi qüvvəsinə görə xüsusi yer tutan Konstitusiya qanunları böyük əhəmiyyət kəsb edir. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu respublikamızda sahibkarlığın prinsiplərini, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin hüquqlarını və vəzifələrini, onun dövlət tərəfindən müdafiə və stimullaşdırılmasının forma və üsullarını, sahibkarların dövlət orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” qanunu sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasını təşkil edən mühüm normativ sənədlərdən biri kimi respublikamızın ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyən edir, ölkəmizin iqtisadiyyatında xarici maddi və maliyyə ehtiyatlarının, qabaqcıl xarici texnikanın və texnologiyanın, idarəetmə təcrübəsinin cəlb olunmasına, bunlardan səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və xarici investorların hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Qanunda sahibkarlıq fəaliyyətində haqsız rəqabətin, rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinin təqlidi, digər təsərrüfat subyektinin təsərrüfat fəaliyyətinin nüfuzdan salınması, rəqibin təsərrüfat fəaliyyətinə müdaxilə, haqsız sahibkarlıq fəaliyyəti, haqsız işgüzarlıq davranışı, istehlakçıların çaşdırılması formaları fərqləndirilir.

Qeyd edilən qanunlarla yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində hüquq münasibətlərinin bu və ya digər formada hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının “Valyuta tənzimi haqqında”, “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “Torpaq islahatı haqqında”, “Müflisləşmə və iflas haqqında”, “Reklam haqqında” və bir sıra digər qanunlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi təminatında qeyd olunan qanunların rolu və əhəmiyyəti şübhəsiz ki, əvəzsizdir. Lakin, tənzimlənən bazar iqtisadiyyatının hüquqi

bazası yalnız qanunlarla formalaşdırıla bilməz. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində konkret hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində həmin qanunlarla yanaşı, sahibkarlıq hüququnun mənbələrini təşkil edən digər normativ aktlar- Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərmanları, Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarları, eləcə də mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları xüsusi yer tutur.

Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “ Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi qaydalarının təkmiləşdirilməsi haqqında” 2002-ci il 2 sentyabr tarixli fərmanı, həmin fərmanla təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi haqqında qaydalar” və “Xüsusi razılıq tələb edən fəaliyyət növlərinin Siyahısı”, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il 3 mart tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əmtəə birjası fəaliyyətinə xüsusi razılıq verilməsi qaydaları”- da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi barədə” 1996-cı il 17 iyun tarixli fərmanı ilə istehsal, xidmət və maliyyə-kredit fəaliyyəti sahəsində əsassız yoxlamalar qadağan edildi, cinayət işlərinin istintaqı istisna olmaqla, istehsal, xidmət və maliyyə-kredit fəaliyyəti sahəsində aparılan yoxlamaların əsasları, şərtləri və qaydaları müəyyənləşdirildi. Bununla da, iqtisadi münasibətlərin mövcud səviyyəsinə uyğun müvafiq dövlət nəzarəti mexanizmini tətbiq etmək, həmin nəzarətin daha məqbul vasitələrini seçmək, bazar münasibətlərin inkişafına mənfi təsir göstərəcək halların qarşısını almaq, sahibkarların qanuni maraqlarını daha etibarlı müdafiə etmək üçün inamlı addım atıldı.

Sahibkarlıq fəaliyyəti üzərində yoxlama və nəzarət funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanlarının işində yol verilən sui-istifadə hallarının tamamilə aradan qaldırılması, hüquqi şəxslərin qeydiyyatı və lisenziyalaşdırılması sahəsində süni maneələrin, süründürməçilik, qanunsuz imtinaların qarşısının alınması, sahibkarlığa dövlət nəzarəti sisteminin təkmiləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1999-cu il 7 yanvar tarixidə “Dövlət nəzarəti sisteminin təkmiləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında” fərman imzaladı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması haqqında” 2002-ci il 27 avqust tarixli fərmanı ilə yaradılmış həmin qurumun məqsədi Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı və bu sahəyə dövlət qayğısının istiqamətləri barədə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etməkdən ibarətdir. Ölkə başçısının 2002-ci il 27 avqust tarixli fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamə”, həmin tarixli başqa bir fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadəsi qaydaları” təsdiq edilmişdir.

“Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli fərmanı- həmin fərmanla “Azərbaycan Respublikasında bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi haqqında Qaydalar” və “ Xüsusi razılıq tələb olunan fəaliyyət növlərinin Siyahısı” təsdiq edilmişdir- sahibkarlığın inkişafına dövlət qayğısının gücləndirilməsində mühüm mərhələ oldu. Belə ki, qeyd edilən fərmlər xüsusi razılıq verilməsi tələb olunan fəaliyyət sahələrini sayı 8 dəfədən artıq azaldılaraq 30-a endirildi. Halbuki, ölkəmizdə belə fəaliyyət sahələrinin sayı bu fərmana qədər 240-dan çox idi. Eyni zamanda, həmin fərmlə lisenziya müddətləri uzadıldı, lisenziya verilməsi prosesində dövlət orqanları tərəfindən sui-istifadə hallarına yol verməyən və bu işdə şəffaflığı təmin edən qaydalar müəyyənləşdirildi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “ Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 2002-ci il 10 sentyabr tarixli, “ Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 2002-ci il 28 sentyabr tarixli fərmanları, eləcə də, 2000-ci il 10 avqust tarixli fərmanla təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin ikinci Dövlət Proqramı” sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasının inkişafında və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 11 fevral tarixli fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edilmiş, yalnız bir il ərzində həmin proqramın icrası nəticəsində 660 sənaye və

emal müəssisəsi fəaliyyətə başlamış, yollar, qaz və su kəmərləri, elektrik ötürücü xətlər çəkilmiş, suvarma kanallarının inşası, rabitə və turizm xidmətinin yaxşılaşdırılması və digər sahələrdə çoxsaylı layihələr həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanı olan Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin öz səlahiyyətləri daxilində ümumi qaydalar müəyyən edən və ölkəmizin Konstitusiyası ilə müəyyənləşdirilmiş qnunvericilik sisteminə daxil olan qərarları normativ hüquqi akt kimi sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və həmin qərarlardan daha yüksək hüquqi qüvvəsi olan başqa normativ hüquqi aktlara uyğun olmalıdır. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ hüquqi aktlar arasında ziddiyət yarandıqda, daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan hüquqi aktlar tətbiq edilir. Nazirlər Kabinetinin öz qərarları arasında ziddiyət olduqda, Azərbaycan Respublikası “ Normativ hüquqi aktlar haqqında” 26 noyabr 1999-cu il tarixli qanunun 7-ci maddəsinə əsasən, Nazirlər Kabinrtinin daha sonra qüvvəyə minmiş qərarı tətbiq edilir.

Adətən, Nazirlər Kabinetinin qərarları öz səlahiyyətləri daxilində qanunların və Respublika Prezidentinin fərmanlarının icrasını təmin etmək məqsədilə verilir. Bunlardan əlavə, prezidentin yanında yuxarı icra orqanı kimi Nazirlər Kabinetinin üzərinə düşən vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar yeni ümumi qaydalar və normalar müəyyən edə bilər, eləcə də öz qərarlarını və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını ləğv edə və dəyişdirə bilər. Məsələn, “ Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq verilməsi qaydalarının təkmiləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 7 noyabr tarixli qərarı ilə “ Fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətlərində asılı olaraq xüsusi razılıq verilməsi üçün tələb olunan əlavə şərtləri” təsdiq etmiş, 2002-ci il 18 noyabr tarixli qərarı ilə isə, “Xüsusi razılıq verilməsinə görə ödənilən dövlət rüsumunun məbləğləri”-ni müəyyən etmişdir. “Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 27 avqust tarixli fərmanının icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər

Kabineti “Ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı digər mənbələrdə nəzərdə tutulan vəsaitlərin Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna cəmləşdirilməsi haqqında” qərar qəbu etmişdir. Həmin qərarla dövlət büdcəsində “ Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı”, o cümlədən “ Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi köçkünlərə kreditlərin verilməsi” üçün nəzərdə tutulan vəsaitin büdcədə “Fermer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri fondu” üçün nəzərdə tutulan vəsaitin, məşğulluq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı xərclərin, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin sahibkarlığa dövlət köməyinin maliyyələşdirilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hissəsinin Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fonduna cəmləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ aktlar sistemində mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində qəbul etdikləri normativ aktlar xüsusi yer tutur. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır. Müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra, özlərində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildikləri gündən qüvvəyə minir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi nəşr sayılan “Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının bülleteni”-ndə dərc olunur.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları içərisində, bilavasitə iqtisadi sahədə fəaliyyət göstərən nazirliklər, dövlət komitələrinin və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının Təlimatları, Qaydaları, Əsasnamələri və s. mühüm rol oynayır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin 24 dekabr 2003-cü il tarixli əmri ilə təşkil

edilmiş, Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin 29 dekabr 2003-cü il tarixli şəhadətnaməsi ilə qeydə alınmış “Taxıl məhsullarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi qaydaları” respublikamızda taxıl məhsullarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi prosedurunun müəyyən edir. Həmin qaydalarda göstərilir ki, taxıl məhsullarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində məqsəd istehsal, idxal və ixrac olunan, eləcə də, daxili bazarda satılan taxıl məhsullarının keyfiyyətinin normativ-texniki sənədlərin tələblərinə uyğunluğuna nəzarət və arbitraj qaydasında müəyyən etmək, onların nəticələrini təsdiq edən sənədləri verməklə ölkədə istehlakçıların hüquqlarını təmin etməkdən ibarətdir. “Taxıl məhsullarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi Qaydaları”-nın 5-ci bəndinə əsasən, onun normaları taxılçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün hüquqi və fiziki şəxslərə şamil edilir, verilən rəylər bütün hüquqi və fiziki şəxslər üçün məcburi xarakter daşıyır.

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən 24 dekabr 2001-ci il tarixində təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində 27 dekabr 2001-ci il tarixində qeydə alınmış “Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən mal çıxarırlarkən zəruri olduqda və bu, müvafiq müqavilələrdə, normativ-hüquqi aktlarda və ya Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrində nəzərdə tutduqda malı mənşəyi haqqında sertifikat verilməsi Qaydaları”, Respublika Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən 28 fevral 2002-ci il tarixində təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində 7 mart 2002-ci il tarixində qeydə alınmış, “ Gömrük daşıyıcısı haqqında Əsasnamə”, Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən 29 noyabr 2001-ci il tarixində təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində 7 dekabr 2001-ci il tarixində qeydə alınmış “ Malların, nəqliyyat vasitələrinin və onlara aid sənədlərin gömrük müşayəti haqqında Əsasnamə”, Azərbaycan Respublikası Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən 20 dekabr 2001-ci il tarixində təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində 26 dekabr 2001-ci il tarixində qeydə alınmış “Torpaq, geodeziya və kortoqrafiya qanunvericiliyinin müvafiq tələblərini pozan şəxslər barədə inzibati tənbehin görülməsi Qaydaları”, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sənayedə İşlərin Təhlükəsiz Görülməsinə Nəzarət və Dağ-Mədən Komitəsində 27 iyul 2001-ci il tarixində təsdiq edilmiş, Ədliyyə Nazirliyində 8 avqust 2001-ci il tarixində qeydə alınmış “Təhlükə potensialı

obyektlərdə avadanlıq və texniki qurğulardan istifadənin Ümumi Qaydaları və Şərtləri” və s. normativ aktlar sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Beləliklə, bu paragrafda Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan müxtəlif Qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Respublika Nazirlər Kabinetinin qərarları, eləcə də mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları və bu qanunvericilik aktlarının sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri şərh edilmişdir.

3.2 Respublikada kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi bazası

Kiçik və orta sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatında rolu çox əhəmiyyətlidir. Ümumiyyətlə, kiçik və orta sahibkarlıq bütün ölkələrin iqtisadiyyatında çox önəmlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir. Məsələn, ABŞ, Yaponiya, İngiltərə, Almaniya, Polşa, Macarıstan kimi ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlıq əhalinin məşğulluğunda və ölkənin ÜDM-ində payı 50 %-dən çoxdur. Türkiyə Statistika İnstitutunun hesablamalarına görə, ölkənin istehsal sektorunda kiçik və orta müəssisələrin payı 3 milyondan çoxdur və bu ümumi müəssisələrin 98-99 %-ni təşkil edir. Yaponiyada məşğul əhalinin 75 %-dən çoxu kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərində çalışır. Qeyd edilən ölkələrin əksəriyyəti, dünyanın bir çox tanınmış brendlərinin vətəni sayılmaqla bərabər, dünyada elmi-texniki tərəqqinin lokomotivləri hesab edilirlər. Bir çox mütəxəssislər qeyd edir ki, əgər iri şirkətlər ölkədə elmi-texniki tərəqqinin və istehsal potensialının səviyyəsini müəyyən edərlərsə, kiçik və orta sahibkarlıq ölkədəki iş həyatının ən kütləvi forması kimi ölkənin sosial-iqtisadi sabitliyini və inkişafını təmin edərlər. Amma, qeyd edilir ki, Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın ölkənin iqtisadiyyatında rolunun son illər ərzində artmasına baxmayaraq, hələ də arzu olunan səviyyədən çox uzaqdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, ölkədə kiçik müəssisələr vasitəsilə istehsal olunan məhsul ÜDM-in 6 %-indən aşağıdır. Lakin bununla belə bu ölkədə kiçik və orta

sahibkarlığın istər hüquqi, istərsə də iqtisadi baxımından inkişafına yönəldilmiş əhəmiyyətli addımlar atılır. Müxtəlif proqramların qəbulu, qanunların və digər normativ aktların qəbulu buna misaldır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində cəmiyyətin yeniləşməsində oynadığı rola görə kiçik sahibkarlığın xüsusi müdafiyyəyə ehtiyacı var. Ölkəmizdə bazar münasibətlərini formalaşdığı müasir dövrdə kiçik və orta sahibkarlıq bölməsinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi cəmiyyətin sosial və iqtisadi yeniləşməsində çox mühüm rol oynayır. Dövlət kiçik və orta sahibkarlığı müdafiə etməklə orta sinfin formalaşması üçün imkan əldə etmiş olur. Bundan başqa, kiçik və orta biznesin fəaliyyət dairəsinin geniş olması büdcə vəsaitinin tamamlanmasının səmərəli formasıdır.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın yenidən qurulmasının labüdlüyü obyektiv olaraq ona doğru aparır ki, ölkə vətəndaşlarının çox böyük hissəsi sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur. Belə şəraitdə dövlətin kiçik və orta sahibkarlığı ağıllı və məqsədyönlü formada müdafiə etməsi labüddür. Çünki, bunlar yeni iş yerlərinin yaradılmasına, işsizlik səviyyəsinin aşağı düşməsinə, sosial gərginliyin aradan qaldırılmasına səbəb olur.

Bütün bunlar nəzərə alınmaqla, ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə çox böyük diqqət yetirilir. Bu məqsədlə iki dəfə, 1997-2000-ci və 2002-2005-ci illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Hər iki proqramda nəzərdə tutulan vəzifələr demək olar ki, yerinə yetirilmişdir. Bununla da ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi bazası inkişaf etdirilmiş, sahibkarlığı tənzimlənməsi sahəsində əhəmiyyətli irəliləyişlər olmuşdur. Kiçik və orta sahibkarlığa maliyyə köməyi mexanizmlərinin formalaşması, sahibkarlar üçün vergi yükünün azaldılması, vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolunun gücləndirilməsi istiqamətində zəruri addımlar atılmışdır. Sahibkarların hüquqlarının, qanuni mənafelərinin qoruması mexanizmlərinin formalaşması sahəsində məqsədli tədbirlə görülmüşdür. Sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrinin qarşısını almaq və əsassız yoxlamaları aradan qaldırmaq məqsədilə “nəzarət kitabçası”-nın tətbiqinə başlanılmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsinə dair bir sıra hüquqi-normativ aktlar qəbul edilmişdir. Onların arasında “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında”, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “İnvestisiya fondları haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Xüsusi itisadi zonalar haqqında” və s. bu kimi qanunlar, həmçinin dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini minimuma endirmək məqsədilə “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında”, “Sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində yoxlamaların nizama salınması və istehlakçıların hüquqlarının təmin edilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında” Prezident fərmanları, eləcə də “Bir pəncərə sisteminə keçid haqqında” Prezident sərəncamı da xüsusi yer tutur.

Respublikamızda kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi bazasının əsasını “Azərbaycan Respublikasının kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Qanun təşkil edir. Bu qanun hər kəsin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən olunmuş azad sahibkarlıq fəaliyyəti və qanunla qadağan edilməyən digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq hüququnun həyata keçirilməsi məqsədi daşıyır. Qanun Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyinin iqtisadi, hüquqi, təşkilatı əsaslarını, forma və üsulları müəyyən edir.

Kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyi haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə bu qanunda müəyyən edilmiş müddəlardan fərqli müddəlar müəyyən edildikdə həmin beynəlxalq müqavilələrin müddələri tətbiq olunur.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada kiçik və orta sahibkarlığa dövlət köməyi aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir :

- kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsinin və inkişafının infrastrukturunun formalaşdırılması;
- kiçik və orta sahibkarlığa kömək proqramlarının hazırlanması və həmin proqramların həyata keçirilməsinin təşkili ;

- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə, maddi, elmi-texniki və informasiya resurslarını əldə etmələri üçün güzəştli şəraitin yaradılması;
- kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması və ixtisaslarının artırılması sahəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə köməklik göstərilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin xarici-iqtisadi fəaliyyətinə, o cümlədən xarici tərəf müqabilləri ilə istehsalat, maliyyə-kredit, ticarət, elmi texniki və informasiya əlaqələrinin inkişafına köməklik göstərilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün dövlət qeydiyyatının, statistik və mühasibat hesabatlarının təqdim edilməsinin, onların fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılmasının və istehsal etdikləri məhsulların sertifikatlaşdırılmasının sadələşdirilmiş sisteminin tətbiqi;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə tədqiqatların təşkili.

Qanunda göstərilir ki, kiçik sahibkarlığa kömək tədbirləri sahibkarlığın dövlət, regional və sahə kömək proqramları çərçivəsində həyata keçirilir. Kiçik və orta sahibkarlığa kömək proqramları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir. Yerli özünüidarəetmə orqanları, təşkilati-hüquqi və mülkiyyət münasibətlərindən asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlar, həmkarlar ittifaqları müstəqil qaydada kiçik və orta sahibkarlığa kömək proqramları hazırlayıb həyata keçirə bilərlər və ayrı-ayrı tədbirlərin və layihələrin kiçik və orta sahibkarlığa kömək üzrə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının proqramına daxil edilməsi barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət edə bilərlər.

“Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Qanun”-da qeyd edilir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin müstəqil sürətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsində və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi fəaliyyətdir. Sahibkarlıqla bağlı münasibətlər mülkiyyət formasından, fəaliyyət növündən və sahəsindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya aktı, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, “Mülkiyyət

haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, bu Qanun və bunların əsasında qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Müəssisə yaratmaqla həyata keçirilən sahibkarlıq fəaliyyəti, həmçinin Azərbaycan Respublikasının müəssisələr haqqında qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikası ərazisində sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətləri bu qanunun müxtəlif maddələri ilə yanaşı, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri ilə tənzimlənir.

Bu Qanunda sahibkarların hüquqları və vəzifələri də öz əksini tapmışdır. Qanuna görə sahibkar öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əməl etməklə aşağıdakı hüquqlarına malikdir:

- istənilən müəssisələr yaratmaq, onların idarəetmə orqanlarında vəzifələr tutmaq və bu orqanların işində iştirak etmək;
- dövlət və digər mülkiyyət mülkiyyə formalarına əsaslanan müəssisələrin əmlakının, başqa əmlakı və əmlak hüquqlarını tamamilə və ya qismən əldə etmək;
- başqa müəssisələrin fəaliyyətində öz sərəncamında olan əmlakla iştirak etmək;
- tərəflərin razılığı ilə başqa fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakından və intellektual mülkiyyət obyektlərindən istifadə etmək;
- işçiləri işə qəbul etmək və işdən azad etmək;
- işçilərin əməyinin ödənilməsinin forma və sistemini, onların əmlakının məbləğini və gəlirinin digər növlərini müəyyənləşdirmək;
- təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətini müstəqil həyata keçirmək, məhsul göndərənləri və istehsal olunan məhsulun istehlakçıları seçmək, dövlət ehtiyacları üçün müqavilə əsasında iş görmək və məhsul göndərmək;
- öz məhsulları və xidmətləri üçün qiymətlər müəyyənləşdirmək;
- pul vəsaitinin saxlanması, hesablaşma, kredit və kassa əməliyyatlarının bütün növlərinin həyata keçirilməsi üçün banklarda hesablar açmaq;
- sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən mənfəətdən vergilər və digər icbari ödənişlərdən sonra onun qalan hissəsindən sərbəst istifadə etmək;

- məbləğinə məhdudiyət qoyulmayan şəxsi gəlir əldə etmək;
- dövlət sosial təminat sistemindən istifadə etmək;
- sığorta növünü sərbəst sürətdə seçmək;
- hüquqlarına və qanunu mənafelərinə xələl gətirən dövlət orqanlarının və digər orqanların, təsərrüfat subyektlərinin və fiziki şəxslərin hərəkətlərində şikayət etmək;- xarici iqtisadi münasibətlərdə iştirak etmək;
- valyuta əməliyyatları aparmaq;
- ictimai fondlara, səhiyyəyə, xeyriyyəçilik, maarifçilik məqsədlərinə, elmi və mülki məqsədlərə, müharibə və başqa fəvqaladə hadisələr zamanı isə dövlətə lazımı yardım göstərilməsinə ianələr vermək;
- həmkarlar ittifaqında və digər birliklərdə iştirak etmək.

Qanuna görə sahibkarların vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir :

- qüvvədə olan qanunvericilikdən və bağladığı müqavilələrdən irəli gələn bütün vəzifələri yerinə yetirmək;
- işə qəbul edilən vətəndaşlarla müqavilələr, habelə, lazım gəldikdə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun sürətdə əmək kollektivlərinin adından çıxış edən həmkarlar ittifaqları ilə kollektiv müqavilələr bağlamaq;
- işçilərin həmkarlar ittifaqlarında birləşməsinə mane olmamaq;
- işçilərin əmək haqqını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş minimum məbləğidən az olmayan səviyyədə ödəmək;
- Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna, habelə işçilərin sosial müdafiəsi məqsədilə yaradılan digər fondlara müəyyən olunmuş qaydada və həcmdə ödəmələr vermək;
- qanunvericiliklə müəyyən olunmuş vergiləri ödəmək;
- işçilərə qüvvədə olan qanunvericiliyə və müqavilələrə müvafiq əmək şəraiti yaratmaq;
- qüvvədə olan normativ aktları rəhbər tutaraq ekoloji təhlükəsizliyin, əməyin mühafizəsinin, təhlükəsizlik texnikasının, istehsal gigiyenasının və sanitariyasının təmin edilməsi, arxitektura abidələrinin və digər tarixi abidələrin mühafizəsi sahəsində tədbirlər görmək;
- istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətliliyinə nail olmaq;

- müəlliflik hüququnun qorunmasının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş tələblərinə əməl etmək;
- əmttə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında qanunvericiliyin tələblərinə əməl etmək;
- istehsal etdiyi məhsulları markalaşdırmaq;
- qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq sürətdə lisenziyalaşdırılmalı olan sahələrdə fəaliyyət üçün xüsusi razılıq almaq;
- antinhisar qanunvericiliyinə əməl etmək;
- haqsız rəqabət metodlarından istifadəə edilməsinə yol verməmək;
- öz fəaliyyəti haqqında dövlət, statistika və maliyyə orqanlarına müəyyən olunmuş formada hesabatlar vermək;
- müharibə şəraitində və ya başqa fəvqaladə hallarda səlahiyyətli dövlət orqanlarının göstərişi ilə təsis sənədlərində nəzərə alınmayan və ya həmin sənədlərdə qeyd olunan məqsədlərə uyğun gəlməyən hər hansı qanuni fəaliyyət forması ilə məşğul olmaq.

Son on il ərzində Azərbaycan qanunvericiliyi əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşməyə və sistemləşməyə məruz qalmışdır. Bu, beynəlxalq praktikaya uyğun olan bir sıra yeni qanunların qəbulu, mövcud qanunlara çoxsaylı düzəlişlərin edilməsi fəaliyyət göstərməyən və köhnəlmiş qanunların aradan qaldırılması yolu ilə baş vermişdir. Bu islahatların nəticəsində Azərbaycan 2007-2008-ci illərdə “ Doing Business 2009” hesabatında ən islahatçı ölkə adını qazanmışdır.

Başqa qanunlarla yanaşı, 1 yanvar 2001-ci ildə qüvvəyə mindikdən sonra Vergi Məcəlləsinə 19 dəfə düzəliş və dəyişikliklər edilmişdir. Mülki Məcəllə 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə mindikdən sonra ona 30 düzəliş edilmişdir. Hüquqi şəxslərin qeydiyyatı üçün bir pəncərə sisteminin tətbiqi ilə əlaqədar Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı və Dövlət Reyestri haqqında Qanuna da xeyli dəyişikliklər edilmişdir. Sözügedən dəyişikliklərlə bağlı müvafiq düzəlişlər Vergi Məcəlləsində də öz əksini tapmışdır. Qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsinin ən nəzərə çarpan istiqamətlərindən biri bəzi fəaliyyət növləri üçün xüsusi icazələrin verilməsi qaydaları haqqında 2 sentyabr 2002-ci il tarixli 782 sayılı Prezident fərmanının

imzalanması olmuşdur. Bu qaydalarda bütün növ lisenziyaların verilmə qaydaları müəyyənləşdirilmiş, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növləri müəyyən olunmuş, lisenziyaların verilməsi üçün dövlət rüsumunun məbləği müəyyənləşdirilmiş, lisenziya verilən təşkilatlar təyin olunmuş və lisenziya verilməsi prosesinə nəzarət edən qurum təyin olunmuşdur. Eyni zamanda 15 aprel 2005-ci il tarixli İpoteka haqqında Qanun əvvəllər mövcud olmayan zəruri qanunvericiliyi təmin etməklə ipoteka bazarının genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Qanuna görə sahibkarlığın sürətli inkişafını təmin etmək üçün dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin öncül istiqamətlərini və buna müvafiq olaraq güzəştlər sistemini müəyyənləşdirir. Dövlət sahibkarlığa kömək məqsədilə informasiya, məsləhət, elm və tədris mərkəzləri, maliyyə fondları yaradır, vergi ödənişlərinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının ssudalarının faizlərinin, amortizasiya ayırmalarının güzəştli dərəcələrini və vergi tutulmayan digər ayırmaları müəyyənləşdirir. Sahibkarlığa kömək və onun müdafiəsi üzrə dövlətin vəzifələrini və funksiyalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı həyata keçirir.

Mülkiyyət və təşkilati hüquqi formalarından asılı olmayaraq , öz fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun sürətdə həyata keçirən sahibkarın hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsini dövlət təmin edir. Azərbaycan Respublikasının fiziki və hüquqi şəxslərinin xarici dövlətlərin ərazisindəki sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində hüquq və mənafeələrinin müdafiəsinə Azərbaycan dövləti təminat verir. Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə sahibkarın əmlakı toxunulmazdır.

Beləliklə, bu paraqrafda kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatda əhəmiyyəti, kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin müxtəlif istiqamətləri, bu sahəni əhatə edən normativ hüquqi aktlar araşdırılmışdır.

3.3 Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasətdə əlverişli biznes və investisiya mühiti yaratmaqla daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi və qeyri-neft sektorunun güclü inkişafına nail olunması mühüm aktualıq kəsb edir. Qeyri-neft sektorunun hərtərəfli, sürətli və səmərəli inkişafının təmin edilməsinin ən zəruri şərtlərindən biri sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, ilk növbədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasıdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edildiyi şəraitdə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin yarısından çoxu, elmi texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsalat tətbiqinin 80 %-i, hər yeni açılan 3 iş yerindən ikisi həmin sahənin payına düşür. Eyni zamanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri əhalinin tələbatına daha həssas olduğundan, bazar konyukturunun dəyişikliklərinə operativ reaksiya verib, istehsal və istehlak sferalarındakı müvafiq boşluqları daha dolğun və səmərəli şəkildə doldura bilirlər. Bundan əlavə, kiçik və orta sahibkarlıq orta təbəqənin formalaşmasının əsas mənbəyi kimi cəmiyyətdə zəruri sabitlik təmin edərək, ölkədə həyata keçirilən demokratik yönümlü, mütərəqqi iqtisadi, hüquqi və siyasi islahatların dəstəklənməsinin sosial bazasını genişləndirir.

Beynəlxalq təcrübədən o da məlumdur ki, səmərəli fəaliyyət göstərən, oturmuş və güclü sahibkarlıq institutunun formalaşması və inkişafı uzunmüddətli bir proses olub, xeyli dərəcədə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilən iqtisadi, hüquqi, siyasi və s. şəraitin əlverişliliyi, həm də dövlətin sahibkarlığın və cəmiyyətin partnyorluğunun səmərəlilik dərəcəsindən asılıdır.

Azərbaycanda planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid prosesində bazar münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemi üçün səciyyəvi qanunvericilik bazası yaradılmışdır. Özəlləşdirmə və aqrar islahatlara dair qanunlar qəbul edilmiş, qiymətlərin və xarici iqtisadi fəaliyyətin liberallaşdırılması, valyuta bazarının formalaşdırılması, müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində dövlətin rolunun

məhdudlaşdırılması və sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasına yönələn hüquqi normativ aktlar qəbul edilmişdir. Ölkədə bazar institutlarının formalaşdırılması, valyuta birjası, kredit, qiymətli kağızlar, sığorta və lizinq bazarlarının yaradılması istiqamətində zəruri işlər görülmüşdür. 2014-cü ilə qədər kənd təsərrüfatı mülkiyyətçiləri torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergiləri ödəməkdən azad edilmişdir. Sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli dövlət dəstəyi mexanizmi olan xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasının qanunvericilik bazası formalaşdırılmışdır. Həyata keçirilən islahatlar nəticəsində ÜDM-də özəl sektorun payı 2009-cu ildə 85 %-ə, sənaye istehsalında 91 %-ə, tikintidə 67%-ə, kənd təsərrüfatı istehsalında 99,8%-ə, nəqliyyat xidmətlərində 78%-ə, məşğul əhalinin sayında 70%-ə çatmışdır.

Azərbaycanda planlı iqtisadiyyatdan bazar münasibətlərinə keçid prosesində kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Ölkədə 200 mindən artıq kiçik sahibkarlıq subyekti, o cümlədən 14 mindən artıq kiçik müəssisə fəaliyyət göstərir. Bununla belə, hələlik Azərbaycanda istehsalolunan məhsulda kiçik sahibkarlığın xüsusi çəkisi, eləcə də qabaqcıl texnika və texnologiyanın istehsala tətbiqi və s. bu cür mühüm göstəricilər üzrə kiçik və orta sahibkarlığın payı sosial-iqtisadi tərəqqiyə güclü təkan vermək səviyyəsinə çatmayıb. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, ölkədə kiçik müəssisələr vasitəsilə istehsal olunan məhsul ÜDM-in 5%-nin altındadır və orda çalışanların çoxunun əmək haqqları 200 manatdan aşağıdır. Fərdi sahibkarın təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini də bura əlavə etsək, yenə kiçik sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətini xarakterizə edən həmin beynəlxalq göstəricilərdən çox uzağıq. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Aparılan sosioloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, 10 il bundan əvvəl sahibkarlığın inkişafına mane olan amillərin bir hissəsi bu gün də həmin sahənin inkişafına mane olmaqda davam edir. Burada məmur özbaşınalılıqları və korrupsiya, sağlam rəqabət mühitinin yetərli səviyyədə olmaması, vergi yükünün ağırlığı və son vaxtlar bu sahədəki məmur müdaxilələrinin artması, hüquqi-normativ baza sahəsindəki çatışmamazlıqlar daha ciddi xarakter daşıyır. Həmin problemlərin

həllinin sürətləndirilməsində digər şərtlərlə yanaşı, kiçik və orta sahibkarlığın hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi məsələləri xüsusi aktualıq kəsb edir.

Azərbaycanda bazar münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfatçılıq sisteminə keçidin ilk illərindən başlayaraq sahibkarlığın inkişafına və dəstəklənməsinə dair bir sıra mühüm hüquqi-normativ aktlar qəbul edilmişdir. Onların arasında “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında”, “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında”, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “İnvestisiya fondları haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması haqqında”, “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” və s. bu kimi qanunlar, həmçinin dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini minimuma endirmək məqsədilə “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında”, “Sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında”, “Sahibkarlıq sahəsində yoxlamaların nizama salınması və istehlakçıların hüquqlarının təmin edilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında” Prezident fərmanları, eləcə də “Bir pəncərə” sisteminə keçid haqqında Prezident sərəncamı da xüsusi yer tutur. Həmin hüquqi normativ aktlar Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsinin hüquqi bazasının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycan Prezidentinin “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 28 dekabr 2002-ci il tarixli Fərmanına əsasən, bir sıra mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının nəzarət və yoxlama funksiyalarını yerinə yetirən müxtəlif qurumları ləğv edilmiş və hüquq-mühafizə orqanlarının sahibkarlıq subyektlərinə müdaxiləsi qadağan edilmişdir. Fərmana əsasən, vergi orqanları istisna olunmaqla dövlət orqanları tərəfindən sahibkarlıq subyektlərində yoxlamalar qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda yalnız Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nümayəndəsinin iştirakı ilə həyata keçirilə bilər.

Təcrübə göstərir ki, sahibkarlığın dövlət tərəfindən dəstəklənməsinin hüquqi normativ bazasının ayrı-ayrı elementləri daima təzələnsə də, hazırda fəaliyyət göstərən normativ hüquqi baza bütövlükdə götürüldükdə sahibkarlığın qarşısında duran problemlərin həllinin sürətləndirilməsi üçün bir sıra məqamlara görə yetərli deyildir. Bu sahədə diqqət çəkən problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, sahibkarlığın

inkişafına dair qanunvericiliyin inkişafının dinamikası yetərli dərəcədə olmadığından, ölkənin sosial iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsinin tələblərinə cavab vermir. Məsələn, “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” xüsusən də “Kiçik sahibkarlığ dövlət köməyi haqqında” qanunun müddələrinin xeyli hissəsi artıq köhnəlib və Mülki Məcəllənin və Vergi Məcəlləsinin müddələri ilə ziddiyət təşkil edir. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında”, “Xarici investisiyaların qorunması” haqqında qanunlar da müasir tələblərə cavab vermir və arzu olunan səviyyədə işləmir.

Sürətli iqtisadi inkişafa yol açan və beynəlxalq standartlara cavab verən formalaşdırılmış qanunvericilik bazasının yaradılması sahəsində mövcud olan ikinci ciddi problem Azərbaycanın hüquqi normativ aktların hansı modelə əsaslanması və ya hansı modelin prioritetliyi məsələsidir. Azərbaycan MDB-nin üzvüdür. MDB-inin model qanunlarının işlənilib hazırlanması və həmin məkanda tətbiqi hazırda gündəlikdə qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaqdan ötrü 40-a yaxın qanun qəbul edilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində iş aparır. Ölkə qanunvericiliyinin ÜTT-nin tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2 avqust 2006-cı il tarixli Sərəncam imzalanmışdır. Bu sərəncamda nəzərdə tutulmuş normativ hüquqi sənəddən yarımından çoxu artıq qəbul edilmiş və qüvvəyə minmişdir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlük problemini sürətləndirməkdən ötrü qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi sahəsində mövcud olan digər sənədlərlə bağlı işə müvafiq işlər sürətləndirilməlidir.

Azərbaycan il Avropa İttifaqı arasında “Avropa qonşuluq siyasəti” çərçivəsində imzalanmış ikitərəfli fəaliyyət planı əməkdaşlığın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirilmişdir. 2009-cu ilin may ayından Azərbaycan Avropa İttifaqı ilə “ Şərq tərəfdaşlığı” proqramı çərçivəsində də əməkdaşlıq etməyə başlamışdır. Hazırda Mili Məclis Avropa İttifaqının “Tvining” layihəsini həyata keçirməkdədir. Layihənin ümumi məqsədləri Azərbaycan Respublikasında demokratiyanın və qanunun aliliyinin möhkəmlənməsinə tövhə vermək, xüsusən qanunvericiliyin Avropa İttifaqı qanunvericiliyinə yaxınlaşdırılmasına kömək göstərməkdir. Bununla əlaqədar olaraq Milli Məclisdə Avrointegrasiya bölməsi adlı yeni struktur

yaradılmışdır. Yeni bölmə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə dəstək adlı “Tviniq” layihəsi üzrə parlamentin üzərinə götürdüyü öhdəlik nəticəsində reallaşmış. Həmin struktur Azərbaycan qanunvericilik bazasının Avropa İttifaqı qanunlarına uyğunlaşdırılmasını həyata keçirəcək. Azərbaycan qanunvericiliyini, həmçinin sahibkarlığın inkişafı sahəsində qanunvericiliyin yaradıcılıqla Avropa Birliyi qanunvericiliyinə uyğunlaşdırılması, Azərbaycanın Avropa Birliyinə inteqrasiya prosesini aktiv dinamika səviyyəsinə çatdırmaq və ölkəmizin gələcəyi baxımından daha perspektivli yoldur. Bu istiqamətdə artıq müəyyən addımlar atılmış, “Tviniq” proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq edən Litva ekspertləri və Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası ilə yaxından əməkdaşlıq sayəsində “Hüquqi normativ aktlar haqqında”, eləcə də “İnvestisiya fondları haqqında” yeni qanun layihələri işlənib hazırlanmış və qəbul edilmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı, Vergilər Nazirliyi nəzarət sisteminin əsasını təşkil edən elektron audit sisteminin tətbiqinin sürətləndirilməsi, audit yoxlamalarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və vergidən yayınma risklərinin azaldılması məqsədilə “Tviniq” proqramı çərçivəsində elektron audit sistemin tətbiq edilməsi layihəsi artıq başlanılmışdır.

Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məsələsi də çox vacibdir. Məsələn, Rəqabət Məcəlləsinin qəbuluna ehtiyac var. Azərbaycanda Rəqabət Məcəlləsi layihəsi xeyli müddətdir ki, müzakirə olunur, amma bu günədək bu məcəllənin qəbulu həyata keçirilməyib. Rəqabət Məcəlləsinin qəbulu ona görə vacibdir ki, məhz bu sənəd sahibkarlıq sektorunda rəqabətin müdafiəsini həyata keçirəcək. Gürcüstanda Rəqabət Məcəlləsi ilə yanaşı Rəqabətin Müdafiəsi Agentliyi var. Bu agentlik istehlak bazarında, ölkə iqtisadiyyatında rəqabətin müdafiə olunmasını həyata keçirir. Azərbaycanda da eyni sistemin tətbiqinə ehtiyac var. Təbii ki, Rəqabət Məcəlləsinin qəbulu olduqca əhəmiyyətlidir. Nəzərə alsaq ki, bir sıra sektorlarda həm təbii, həm də süni inhisarlar var, ona görə də Rəqabət Məcəlləsinin qəbuluna ehtiyac var. Bundan əlavə bəzi qanunvericilik aktlarının da təkmilləşdirilməsi vacibdir. Azərbaycanda lisenziyaların sayının azaldılmasına ehtiyac var. Azərbaycanda lisenziyaların sayı sektorlar üzrə birləşdirilməlidir. Məsələn, nəqliyyat sektorunda hər istiqamət üzrə-

hava, su və digər istiqamətlər üzrə ayrı-ayrı lisenziyalar tələb olunur. Turizm sektorunda da elədir. Baxmayaraq ki, bunlar eyni sektor üzrə istiqamətlərdir, amma tələb olunan lisenziyalar fərqlidir. Bu sektorlar üzrə vahid lisenziyaların tətbiqinə ehtiyac var. Təssüf ki, bu qəbul edilmir. O baxımdan təbii ki, birmənalı şəkildə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdıran, bürokratik əngəllərin azaldılması, sahibkarlıq fəaliyyətinə müdaxilələrin azaldılması, inhisarçılığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik aktlarının qəbulu və bu boşluqların aradan aldırılmasına ehtiyac var. Bu təkmilləşmə birmənalı şəkildə sahibkarlıq fəaliyyətinin müdafiəsini nəzərdə tutmalıdır.

Sahibkarlığın inkişafı ilə bilavasitə əlaqədar olan qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi ilə digər sahələr üzrə hüquqi normativ aktların təkmilləşdirilməsinin əlaqələndirilməsi və qarşılıqlı tamamlanması böyük aktuallıq kəsb edir. Bura mülki qanunvericilik, əmək və məşğulluq, xarici iqtisadi fəaliyyət, məhkəmə işi, eləcə də maliyyə sektoru ilə bağlı qanunların, xüsusən də Vergi Məcəlləsinin təkmilləşdirilməsi (vergi dərəcələrinin azaldılması, sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi, vergi yoxlamalarının aparılmasının düzgünlüyünün təmin edilməsi) zərurəti xüsusi qeyd edilməlidir. Bununla əlaqədar olaraq biz Azərbaycanda böhran sonrakı dövrdə iqtisadi fəallığı artırmaqdan ötrü vergi yükünün azaldılması istiqamətində konkret təkliflər verilmişdir. Həmin təkliflər arasında əlavə dəyər vergisinin tədricən 18%-dən 14%-ə, hüquqi şəxslərdən mənfəət vergisinin 20%-dən 18%-ə endirilməsi, sadələşdirilmiş verginin tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi, eləcə də sosial sığorta ayırmalarının sahibkarlar tərəfindən ödənilən hissəsinin azaldılması təklifləri xüsusi yer tutur.

Azərbaycan sürətli inkişaf yoluna davamlı xarakter verməkdən ötrü yaradıcılığa əsaslanan iqtisadi fəallığı artırmalıdır. Azərbaycanda biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın ÜDM-dəki payı 2,4%-dir. Elmtutumlu məhsulların ixracda xüsusi payı da bu cür aşağı səviyyədədir. Ona görə də iqtisadi siyasətdə innovasiyalı inkişaf məsələləri prioritet təşkil etməli, xüsusən də vergi siyasəti həm əqlimülkiyyət sahəsində “biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın” genişlənməsinə təkan verməli, həm də iqtisadiyyatın real sektorunda innovasiyaları stimullaşdırmalıdır. Ona görə də

dəfələrlə təkilif verilmişdir ki, mənfəətin elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqinə yönəldilən hissəsi vergidən azad olunsun.

Bununla yanaşı, hüquqi normativ aktlarda regionlarda sahibkarlığın inkişafına təkan verə biləcək məqamlar gücləndirilməli və bu əsasda ölkənin regionlarında mövcud olan iqtisadi potensialdan tam və səmərəli istifadə olunmasına, regionların kompleks inkişafına, yeni istehsal müəssisələrinin, sosial-mədəni obyektlərin yaradılmasına, yeni işyerlərinin açılmasına, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunmalıdır.

Hazırda Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı üzrə orta qanunvericilik bazası formalaşmış və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətində sistemli olmasa da müəyyən iş gedir. Azərbaycanda bu sahədə əsas problem hüquqi normativ aktın olmaması yox, mövcud qanunların tam gücü ilə səmərəli işləməməsidir. Bu ciddi problemi həll etməkdən ötrü:

- ölkədə iqtisadi və hüquqi islahatlar dərinləşdirilməlidir;
- hökumət strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyi və şəffaflığı artırılmalıdır, koordinasiya gücləndirilməlidir;
- hüququn aliliyinin təmin edilməsinə yönəldilən səylər artırılmalı, müstəqil məhkəmə sisteminin formalaşdırılması istiqamətində işlər intensivləşdirilməlidir;
- sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsinə dair yeni qanunların qəbul edilməsi, köhnə qanunların təkmilləşdirilməsi, qanunlardakı boşluqların, eləcə də hüquqi normativ aktlar arasında ziddiyyətlərin aradan qaldırılması istiqamətində sistemli işlər aparılmalı, normativ hüquqi aktların sui istifadəsi, maraqların konfliktli məsələsinə diqqət artırılmalı, qanunlar qəbul edilməzdən əvvəl ictimai müzakirədən keçirilməsi praktikası genişləndirilməlidir.

Bu əsasda dövlətin, sahibkarlığın, texnologiyanın və cəmiyyətin səmərəli kombinasiyasına nail olunmalı və Azərbaycanda sürətli və davamlı inkişafa, insan inkişafına və həyatın keyfiyyətinin yaxşılaşmasına xidmət edən sahibkarlıq sistemi formalaşdırılmalıdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi sahibkarlıqdır. Sahibkar öz iqtisadi təbiətinə görə öz mənafeyini güdən şəxsdir. Lakin, buna baxmayaraq sahibkar cəmiyyətə böyük və vacib xidmətlər göstərir. Belə ki, o, istehsal və sahibkarlıq obyektlərini yaratmaqla milli iqtisadiyyatı formalaşdırır, cəmiyyət üzvlərini işlə təmin edir, cəmiyyətin məhsullara və xidmətlərə olan tələbatını ödəyir, öz gəlirlərindən vergi verməklə cəmiyyətin ümumi xərclərinin ödənilməsində iştirak edir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, sahibkarlığın inkişafı üçün öncə makroiqtisadi səviyyədə sabitliyə nail olunmalı, əlverişli sahibkarlıq mühiti yaradılmalıdır. Bu mühitin yaradılması hökumət səviyyəsindən başlamış hər bir şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətinə münasibətinə qədər bir çox problemlərin həllindən asılıdır. Ölkəmizdə ilk dövrlərdə siyasi və iqtisadi böhran sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkülünə mənfi və ləngidici təsir göstərsə də, sonrakı dövrdə siyasi və iqtisadi sabitliyə nail olunması sahibkarlıq mühitini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar və qanunvericilik aktları sahibkarlıq sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarına söykənir və onun reallaşmasına hüquqi təminatlar yaradır. Deməli, sahibkarlığın inkişafında başlıca konseptual müddəa bu sahədə dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və bu siyasətin əsaslarının qanunvericilik aktlarında öz ifadəsini tapmasıdır. Digər konseptual müddəa ondan ibarətdir ki, sahibkarlığın inkişafı sahəsində dövlət siyasəti əlahiddə şəkildə, təcrid olunmuş qaydada yox, dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi işlənilib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Sahibkarlığın inkişafında dünya təcrübəsindən istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, bazar iqtisadiyyatlı dünya ölkələrində sahibkarlığın təşəkkülü təbii-tarixi proses kimi getmişdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycanda qəbul olunan sahibkarlığın inkişafı proqramı və dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri, ümumiyyətlə sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı vəzifələrini qarşıya qoymuşdur. Bu vəzifələr yerini yetirildikcə sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələ başlayır. Artıq sahibkarlığın inkişafı prosesində kiçik və orta sahibkarlığın təşəkkülü vəzifəsi ön

plana keçir. Bu sahədə dünya təcrübəsindən faydalanmaq imkanları böyükdür. Kiçik və orta sahibkarlıq iqtisadi artımın və sosial sabitliyin təmin olunmasında mühüm əhmiyyəti nəzərə alınaraq bütün ölkələrdə onun inkişafına dövlət tərəfindən hərtərəfli köməklik göstərilir. Bu köməyin ünvanlı olması üçün sahibkarlıq müəssisələrinin kiçik, orta və iri müəssisələrə təsnifləşdirilməsi vacibdir. Dünya təcrübəsində bu təsnifləşdirmədə müxtəlif meyarlardan- işçilərin sayı, əsas kapitalın kəmiyyəti, dövriyyənin həcmi, nizamnamə fondu və s. istifadə olunur. Həmçinin bu meyarların kəmiyyət səviyyəsi iqtisadiyyatın sahələri üzrə fərqlənir. Azərbaycanda isə 1999-cu ildə qəbul olunmuş” Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”-nda kiçik sahibkarlıq subyektləri meyarı işçilərin sayı götürülmüşdür. İşçilərin sayı ilə digər meyarların da əsas götürülməsi məqsədəuyğun olardı. Belə meyar dövriyyənin həcmi, yaxud da əsas istehsal fondlarının dəyəri ola bilər. Nəhayət, kiçik sahibkarlıq subyektləri bir neçə sahədə bir meyarla müəyyən olunur. Sənaye, nəqliyyat və tikinti, kənd təsərrüfatı və elmi-texniki sahə bir, ticarət, xidmət, informasiya və digər sahələr isə başqa bir qrupda birləşdirilib bir meyar götürülür. Halbuki, bu sahələrin hər birinin öz xüsusiyyəti var və onların hər birinin meyarı fərqləndirilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsi ilə yanaşı, MDB-yə daxil olan ölkələrin də təcrübəsinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yeni müstəqil ölkələr bazar iqtisadiyyatına digər ölkələrdən fərqli sistemdən keçir. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı əsasən məşğulluğun təmin edilməsi məqsədi daşıyırdısa, respublikada kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı sahibkarlığın özünün təşəkkülü və iqtisadi inkişafın təmin olunması məqsədi daşıyır. Kiçik və orta sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafının tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən dünya təcrübəsinin yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, praktiki nəticələrin yaxşılaşdırılması, yeni-yeni müxtəlif mexanizmlərin işlənilib hazırlanması sahəsində qarşıda mühüm vəzifələr durur.

Bununla belə, araşdırmalar zamanı bir sıra təkliflər də meydana çıxmışdır ki, onlara da aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı mərhələsində müəssisələrin həcmindən asılı olmayaraq sahibkarlığın bütün formaları inkişaf etdirilməlidir. Lakin, tədqiqatlar göstərirki, öz xarakter və xüsusiyyətləri baxımından Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki, kiçik və orta müəssisələr az kapital əmək tutumlu olur, bazar mühitinə daha tez uyğunlaşırlar. Belə müəssisələr iflasa uğrsalar da, yeni kiçik və orta müəssisələrin təşkil olunması çox da çətinlik törətmir.

- Bazar iqtisadi sistemli ölkələrdə yaradılan iqtisadi və sosial mühit kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinə təsir edir. Bu məqsədlə də respublikada ümumiyyətlə sahibkarlıq münasibətlərinin formalaşdırılmasından asılı olmayaraq, bu sahədə zəruri mühitin, normativ aktların və digər sosial-iqtisadi və hüquqi sənədlərin qəbul olunması və onların həyata keçirilməsini xeyli sürətləndirmək, işləkliyini təmin etmək və nəzarəti gücləndirmək həlledici şərtlərdən biri kimi qəbul olunmalıdır.

- Araşdırmalardan aydın olmuşdur ki, iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılması, rəqabət mühitinin inkişafı, əlavə iş yerlərinin yenidən qurulmasının fəallaşması, istehlak sektorunun genişlənməsinin təmin olunması baxımından kiçik və orta sahibkarlar sahibkarlıq sistemində əhəmiyyətli rola malikdirlər. Bununla belə, kiçik və orta sahibkarlığın digər əhəmiyyəti yerli təsərrüfat sferasına tez uyğunlaşma qabiliyyəti, kiçik sahibkarlığın böyük azadlığa malik olması, qəbul olunmuş qərarların cəld və operativliklə həyata keçirilməsi, iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olan zaman idarəetmə və istehsal xərclərinin aşağı olması, şəxsin öz ideya və fikirlərini həyata keçirmək imkanının olması, ilkin kapitalla ehtiyacın az olması, istehlakçılının tələbatlarına uyğun olaraq, məhsulun forma və keyfiyyətində tez bir zamanda dəyişikliklərin edilməsi imkanlarının olması və s.

- Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin perspektivli sahələrinin inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlətin məqsədli proqram və tədbirlərini bu sahələrin inkişafına yönəltmək

- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi, hüququ və maraqlarının müdafiə olunmasını təmin etmək məqsədilə müvafiq

qanunvericilik bazaasının təkmirləşdirilməsi, yeni qanun və normativ aktların qəbulu.

- Azərbaycanca kiçik və orta sahibkarlığın prioritet istiqamətlərinin inkişafı ilə bağlı həmin sahələrə vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi mexanizminin daha da təkmirləşdirilməsi. Bununla bağlı Vergi qanunvericiliyinə müvafiq dəyişiklik və əlavələri həyata keçirmək.

- Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin əlverişli rəqabət mühitinin təmin edilməsini nəzərdə tutan Rəqabət Məcəlləsinin qəbulunun və icranın sürətləndirilməsi və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. A.B.Abbasov “ Biznesin əsasları”, Bakı, 2005
2. A.Karminski, N.Olenev və b. Ticarət iqtisadiyyatı, 2006
3. Ə.Ş.İmanov. Kiçik sahibkarlıq. Bakı 2009
4. İ.H.İbrahimov, E.R.İbrahimov “Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi, hüquqi mexanizmi” , Bakı, 2004
5. Q.N.Manafov. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial-iqtisadi aspektləri, Bakı, 2000
6. M.Əhmədov, A.Hüseyn , İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları,Bakı2011
7. S.Z.İsayev, S.M.Tanrıverdiyev, İqtisadi hüquq., Bakı ,2013
8. S.X.Aslanov, Sahibkarlıq hüququ, Bakı, 2005
9. R.Həsənov.İqtisadi siyasət: metodologiya və praktika. Bakı, 2009
10. T.S.Vəliyev, Ə.P.Babayev, M.X.Meybullayev “İqtisadi nəzəriyyə”,Bakı, 2001
11. V.M.Niftullayev. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2004
12. V.Yaroçkin, Y.Buzanova. Biznesin və sahibkarlığın təhlükəsizliyinin əsasları 2008
13. A.O.Баинов, И.Н.Шапкин “Малое предпринимательства”. Москва 2003
14. Б.Карлов. Деловая стратегия .Москва. 2006
15. В.З.Черняк. Бизнес и планирование учебное пособие. Москва 2002
16. Ф.Котлер. Marketingin əsasları. Перевед с англ.г. Москва 2000
17. Н.К.Сирополис. Управление малым бизнесом. Москва. 2002
18. С.И.Воробов, К.В.Балдин. Упрвление рынками в предпринимательстве Москва. 2005
19. P.A.Аббасова, Л.Кашиева. Международный бизнес 2011
20. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Bakı 1995
21. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu

22. Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu
23. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu- SKMF (jurnal)
24. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu “ Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əyani vəsait”

İnternet resurslar

- 1 <http://azstat.org>- Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
- 2 <http://anfes.gov.az>- Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu
- 3 <http://economy.gov.az>- Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi
- 4 <http://elibrary.az>- Elektron kitabxana
- 5 www.taxes.gov.az- Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi
- 6 <http://erc-az.org>- İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi

ANNOTATION

As we know, small and medium enterprises have great significance in economy in the modern world. Role of small and medium enterprises is irreplaceable either in provision of social stability in public, formation of medium level, or expansion of social basis of economic reforms. In this point of view, this issue was spoken in dissertation work.

It is indicated in dissertation that, being of legal basis in the proper level is one of the main conditions for development of small and medium enterprises. Acceptance matters of legal acts considering improvement of law in this case, elimination of bureaucratic impediments, affecting negatively to entrepreneurship activity, decrement of interventions to entrepreneurship activity are emphasized especially. Unambiguously, being of small and medium enterprises in the proper level necessitates improvement of legal base. It should be noted that, this improvement should consider defense of entrepreneurship activity.

It is emphasized in research work that, such development level of small and medium enterprises should be obtained for further development of republic economy, performing as normal participant of world economy system, so it could provide social-economic stability in public.

АННОТАЦИЯ

Как нам известно, на современном этапе малое и среднее предпринимательство имеет большое значение. Незаменима роль малого и среднего предпринимательства в обеспечении социальной стабильности в обществе, формирования средних слоев, а также в расширении социальной базы экономических реформ. Именно с этой точки зрения в диссертации затронут данный вопрос.

В диссертации отмечается, что одно из основных условий развития малого и среднего предпринимательства заключается в обеспечении необходимого уровня правовой базы. С этой точки зрения в работе особо подчеркиваются вопросы усовершенствования законодательства, устранения препятствий, оказывающих отрицательное на предпринимательскую деятельность, уменьшение вмешательства в предпринимательскую деятельность, принятия законодательных актов, предусматривающих усиление борьбы с монополизмом. Поддержание необходимого уровня малого и среднего предпринимательства однозначно превращает усовершенствование правовой базы в необходимость. Следует отметить, что это усовершенствование предусматривает защиту предпринимательской деятельности.

В исследовательской работе подчеркивается, что для наибольшего развития экономики республики, ее участия в качестве нормального участника мировой хозяйственной системы необходимо достигнуть такого уровня развития малого и среднего предпринимательства, который мог бы обеспечить социально-экономическую стабильность в обществе.

REFERAT

Bazar iqtisadiyyatında iqtisadi sabitliyin təmin edilməsində, rəqabət münasibətlərinin formalaşdırılmasında və inkişafında, iqtisadi inkişafın təmin edilməsində kiçik və orta sahibkarlıq böyük əhəmiyyət kəsb edir. Respublikada əhalinin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsi, iqtisadi müstəqiliyin qorunması, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi yönündə aparılan iqtisadi islahatların bəziləri başa çatdırılsa da , bir sıra sahələrdə həllinin gözləyən məsələlər hələ də qalmaqda davam edir.

Bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemin təkminləşməsi istiqamətində tənzimləyici siyasət aparan hökumətimiz kiçik və orta sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı ilə bağlı bir çox məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirir. Bununla yanaşı, kiçik və orta sahibkarlığın səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün dövlətin strateji siyasəti davamlı olmalı, düzgün müəyyənləşdirilməli, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar arasında baş verə biləcək inhisarçılıq meyilləri bazar prinsipləri əsasında aradan qaldırılmalı, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və aradan qaldırılması tədbirləri ön plana çəkilməlidir.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın kapital qoyuluşu, maliyyə, vergi, kreditlə bağlı mürəkkəb qaydaların mövcudluğu, texniki və informasiya bazasının aşağı səviyyədə olması, onların ərazi üzrə qeyri bərabər səpələnməsi, daxili bazarın müəyyən mənada məqsədəuyğun qorunmaması, bazar infrastrukturunun sonadək formalaşdırılmaması və onun müasir tələblər səviyyəsində təşəkkül tapmaması, qanunverici bazanın kifayət qədər qənaətbəxş səviyyədə olmaması, mövcud qanunvericildə bir sıra boşluqların olması, qanunvericiliyin əhatə dairəsinin kifayət qədər tam olmaması bu sahədə problemlərin olduğunu göstərir.

Bu baxımdan mövzunun aktuallığı bazar iqtisadiyyatının öz təbiətindən və daxili məntiqdən irəli gələn kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi təminatı məsələlərinin öyrənilməsi və mövcud boşluqların olması ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın predmetini kiçik və orta sahibkarlığa dövlətin dəstəyinin hüquqi təminatının öyrənilməsi, obyektini isə Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın

qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi imkanlarının araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi kiçik və orta sahibkarlığın bir iqtisadi problem kimi nəzəri-metodoloji təhlili əsasında ona dövlət dəstəyi və bu dəstəyin hüquqi təminatının mövcud vəziyyətinin öyrənilməsi, bu dəstəyin genişləndirilməsi imkanlarının araşdırılması, daha səmərəli formaların elmi cəhətdən əsaslandırılaraq müxtəlif təklif və tövsiyələrin hazırlanması, qanunverici bazanın təkmilləşdirilməsi, bu sahədə dünya təcrübəsinin öyrənilib yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq tətbiq edilməsindən ibarətdir. Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün nəzəri-metodoloji və təcrübi aspektdə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Bazar iqtisadiyyatının formalaşması prosesində sahibkarlıq fəaliyyətinin rolu, yeri və əhəmiyyətinin açıqlanması;
- Sahibkarlığın müxtəlif formaları və onların spesifik xüsusiyyətlərinin açıqlanması;
- Respublikamızda sahibkarlığın müasir vəziyyəti və onun kompleks təhlilinin verilməsi;
- Sahibkarlığa dövlət dəstəyinin iqtisadi mexanizmləri və onların əsas istiqamətlərinin tədqiqi;
- Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri hüquqi mühitin yaradılmasının təmin edilməsi;
- Mövcud qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış tövsiyələrin verilməsi.

Tədqiqatın informasiya bazasını sahibkarlıqla bağlı nəşr olunmuş statistik toplular, sahibkarlıqla bağlı qanunvericilik aktları və mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının məlumatları təşkil edir.

Kiçik və orta sahibkarlığa dövlət dəstəyinin hüquqi təminatı məsələsi kompleks araşdırılmış və bu hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı müəyyən təkliflərin irəli sürülməsi ilə şərtlənir.

